

BALTŲ Archeologija

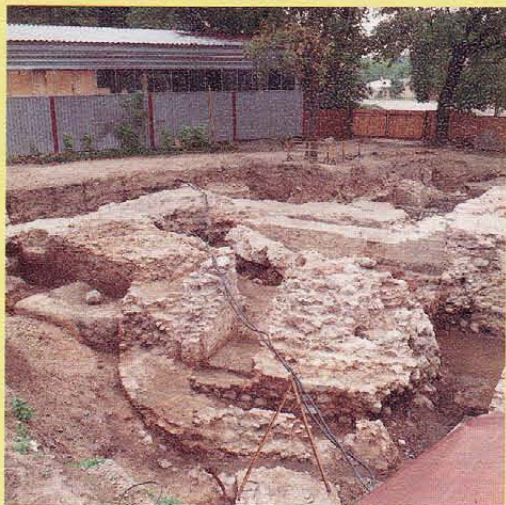
1996 Nr. 1(8)

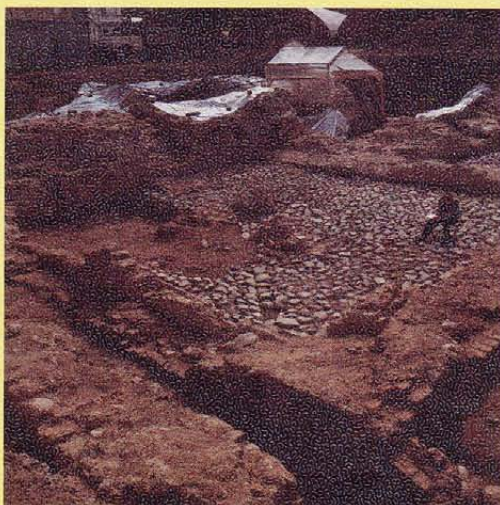
LIETUVOS VALDOVŲ RŪMAI

- * Istorija
- * Archeologija
- * Architektūra
- * Ateities vizija

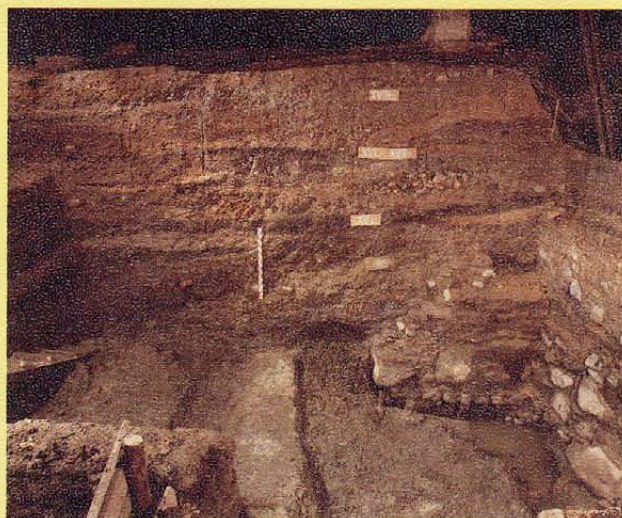
Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų tyrimai

Apskrito bokšto (statyto XIII a. pabaigoje - XIV a. pradžioje) liekanos Valdovų rūmų vidinio kiemo šiaurės vakarų kampe. XIV a. antroje pusėje ar XV a. pradžioje jį nugriovus statytas beveik dvigubai didesnis aštuoniakampis bokštas, kuris stovėjo iki rūmų šiaurinio korpuso statybos XVI a. pirmajame ketvirtyje

XVI a. Valdovų rūmų šiaurės vakarų kampe buvusio rūsiu akmenimis grįsta asla

XIV-XVIII a. sluoksnių pjūvis prie pietinės rūmų sienos pamatų, ties rūsiu F. Prie kontraforso (apačioje) susidaręs XIV a. sluoksnis, o virš jo vėlesni sluoksniai su griuvenomis, akmenimis, degėšiais

Labor improbus omnia vincit

Sistemiški Vilniaus Žemutinės pilies Lietuvos valdovų rūmų teritorijos tyrimai vyksta nuo 1987 m. Pradžioje juos tyrė Paminklų restauravimo projektavimo institutas, o nuo 1988 m. - Lietuvos istorijos institutas, kuriame 1991 m. įkurtas Pilių istorijos skyrius. 1993 m. pavasarį šis skyrius reorganizuotas į savarankišką padalinį - Pilių tyrimų centrą "Lietuvos pilys". Dabar Centrą sudaro keturi skyriai: archeologijos (vadovas dr. Adolfas Tautavičius), architektūros (vadovas dr. Napoleonas Kitkauskas), istorijos (vadovas dr. Romas Batūra) ir radinių restauravimo (vadovė chemikė-restauratorė Aldona Skučienė). Tyrimų pradžioje darbus finansavo Kultūros ir švietimo ministerija, o 1990-1992 m. juos iš visuomenės surinktų lėšų rėmė ir Kultūros fondas. Tyrimų duomenys ir rezultatai yra paskelbti Lietuvos periodikoje ir įvairiuose kituose leidiniuose.

Valdovų rūmų tyrinėjimai prasidėjo nuo istorinės medžiagos paieškų archyvuose. Pradėta nuo Lietuvos archyvų. Vėliau dr. Stasys Samalavičius duomenų apie buvusius rūmus ieškojo Baltarusijos valstybiniame istorijos archyve, Dailės ir Istorijos muziejuose Minske, Gardino ir Lvovo archyvuose. Artūras Grickevičius dirbo Lenkijos archyvuose ir Kardinolų kongregacijos Tikėjimo propagandos archyve Vatikane. Rašytinių šaltinių ir ikonografijos paieškos apie rūmus naujų duomenų nedavė. Iki šiol nerasta nei šių rūmų inventoriaus, nei plano. 1991 m. rudenį į tyrimus įsijungė Vilniaus dailės akademijos auklėtinis menotyrininkas Sigitas Zakrauskas ir Vilniaus universiteto auklėtiniai archeologai: Giedrius Aleliūnas, Evaldas Vailionis, Reda Zefienė. Sukurta radinių pirminio konservavimo grupė (Deimantė Berenienė, Raimonda Rudokaite). Grupė išaugo į atskirą skyrių, kuriam padeda Prano Gudyno restauracijos centras. Darbininkais dirba Vilniaus universiteto ir Vilniaus pedagoginio universiteto studentai, vidurinių mokyklų vyresniųjų klasių mokiniai, pavieniai talkininkai.

Pradžioje atkastas architektūros liekanas tyrė bei fiksavo Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto architekto Napoleono Kitkausko vadovaujama grupė (nuo 1993 m. Pilių tyrimų centro skyrius). Nuo 1990 m. pavasario tyrimai vyksta po polimerų stogu, laikomu metalinių konstrukcijų, todėl dirbti galima nuo ankstyvojo pavasario iki žiemos pradžios. Nežiūrint to, sezono pradžia ir pabaiga yra susijusi su gruntinio vandens pakilimu. Giliau esančius sluoksnius tenka tirti nuolat siurbiant vandenį, todėl darbai sulėtėja.

Tyrimams įtakos turėjo ir bendra Lietuvos politinė bei ekonominė situacija 1992-1993 m. Tačiau labor improbus omnia vincit - atkaklus darbas viską nugalė. Iš esmės baigti tirti rytinis, pietinis ir vakarinis korpusai, pradėti šiaurinio, paskutiniojo korpuso tyrimai.

Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje stovėjusių rūmų istorija yra ilga ir sudėtinga. Valdovų dvare kryžiuosiai įvairios kultūrinės įtakos. Čia pasirodžiusios mados dažnai lėmė visos Lietuvos vieno ar kito laikotarpio kultūros raidą. Todėl mums atrodo, kad svarbu kultūros, ypač architektūros istorikus supažindinti su šiais radiniais. Toks yra šio "Baltų archeologijos" numerio tikslas. Dalies atkastų mūrų ir surinktų radinių datavimas, o kartais kilmė ir paskirtis tebėra ne visai aiški. Pateikiamos prielaidos - preliminarios, jos dar bus tikslinamos.

Tyrimų grupės sudėtis per pastaruosius 4 metus pasikeitė. 1992 m. gruodžio 12 d. mirė istorikas dr. Stasys Samalavičius. 1992 m. į daktarantūrą stojo istorikas A. Grickevičius, 1993 m. - menotyrininkas S. Zakrauskas. Į kitą darbą perėjo dr. A. Kuncevičius. Juos pakeitė jauni specialistai - architektas V. Abramauskas, archeologai G. Abaravičius, G. Rackevičius ir D. Steponavičienė. Restauravimo grupę papildė chemikė-restauratorė A. Skučienė. Kai kurių straipsniai spausdinami ir šiame žurnale.

ŠIAME NUMERYJE:

Labor improbus omnia vincit	1
☐ REZIDENCIJOS	
Adolfas Tautavičius Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai. Istorija ir tyrimai	2
☐ METODAI	
Aldona Skučienė Daiva Steponavičienė Spynos ir raktai Vilniaus Žemutinėje pilyje	14
☐ REZIDENCIJOS	
Napaleonas Kitkauskas Valdovų rūmų architektūra. Stilių kaita ir mada	16
☐ DIRBINIAI	
Gintautas Rackevičius XV a. pradžios arba leto ir lanko strėlių antgaliai Vilniaus Žemutinėje pilyje	23
☐ PROBLEMAS	
Vytautas Urbanavičius Valdovų rūmų ateitis: užkasti ar atstatyti ?	26
☐ TYRIMAI	
Saulius Sarcevičius Elvyra Telksnienė Vilniaus Žemutinės pilies šiaurinės gynybinės sienos tyrimai	30
☐ PERSPEKTYVOS	
Daiva Steponavičienė Valdovų rūmai. Vizija	35
☐ PARODOS	
Janas Pederis Lammas Svečiuose pas švedus	36
☐ SUMMARY	38
☐ PEŽIOME	39
☐ KRONIKA	40

Viršelyje - Valdovų rūmų šiaurės vakarų kampe stovėjusio bokšto liekanos (Vynginto Skaraičio nuotrauka). Šis bokštas buvo pastatytas XIV a. ar XV a. pradžioje. Vėliau jo sienų likučiai ir mūro gabalai atsidūrė rūmų vidiniame kieme ir buvo užversti griuvenomis. Tyrinėjimų metu griuvenose surasta figūrinių (profiluotų) plytų, įvairių pavienių šukelių.

LIETUVOS KUNIGAIKŠČIŲ

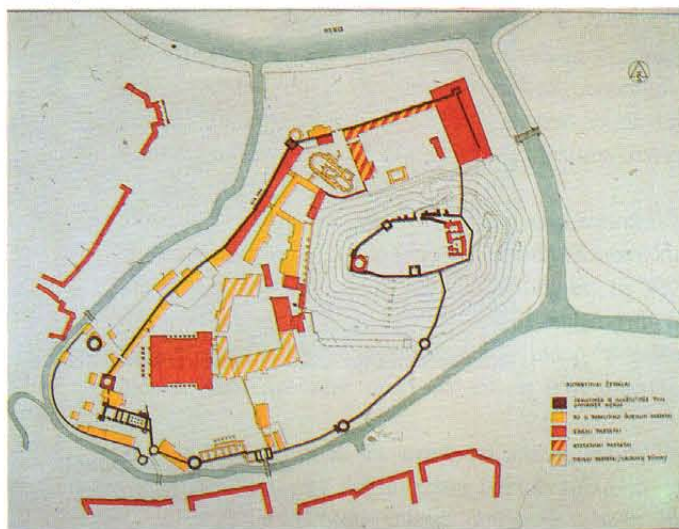
1987 m. prasidėjo Valdovų rūmų teritorijos tyrimai. Tada archeologai sužinojo apytikrius rūmų kontūrus

ADOLFAS TAUTAVIČIUS

Vilniuje, Neris ir Vilnios santakoje, stovi Pilies kalnas su mūrinės pilies griuvėsiais. Jį dažniausiai vadiname Gedimino kalnu, o ant jo esančias griuvenas - Gedimino pilimi, nes, anot legendos, Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas čia pastatė pilį ir įkūrė sostinę - Vilnių. Į rytus, už gilaus Vilnios slėnio, ant Kreivojo kalno (seniau dar vadinto Plikuoju, o dabar - Trijų kryžių), XIV a. stovėjo Kreivoji pilis. Ji, kaip ir gretimose kalvose bei slėniuose buvę papiliai, 1390 m. mūšių dėl Vilniaus metu buvo sudeginta, o ant Pilies kalno stovėjusi Aukštutinė pilis ir pietvakarių, vakarų bei šiaurės pašlaitėje buvusi Žemutinė pilis buvo apgintos.

Žemutinę pilį supo platus, pelkėtas, klampus Vilnios slėnis, Neris, mūrinės sienos ir bokštai. Ji buvo didesnė ir patogesnė gyventi bei gintis. Čia, kelių hektarų plote prie Gedimino kalno, glaudėsi tarsi atskiras miestas. Jame gyventa didelių ar valstybės pareigūnų. Šalia 1253 m. pastatytos ir 1387 m. atstatytos Vilniaus katedros ir varpinės (pradžioje vieno iš pilies bokštų) stovėjo pirmieji vyskupų rūmai ir kapitulai priklausiusių pastatų (tarp jų turbūt buvo ir pirmoji Lietuvoje mokykla). Žemutinės pilies šiaurės rytiniame kampe buvo įrengti ginklų ir parako sandėliai - arsenalas. Šalia jo (maždaug nuo XIV a. paskutiniojo dešimtmečio) stovėjo Šv. Onos bažnytelė (XVI a. viduryje

perstatyta ir kartais vadinta Šv. Barboros vardu). Ties dabartinės Pilies gatvės pradžia buvo Vyriausiasis tribunolas, pilies sargybos pastatai ir kt. Pačiame Žemutinės pilies centre, tarp Katedros ir Pilies kalno, XV-XVII a. stovėjo Lietuvos valdovų rūmai, juos iš pietų pusės XVI-XVII a. supo didelis rūmų sodas. Taigi Žemutinė pilis buvo ištisas miestas su svarbiausiomis feodalinės Lietuvos valstybės ir

Vilniaus Aukštutinės ir Žemutinės pilių pastatų planas

Bažnyčios įstaigomis. Iki mūsų dienų išliko ne kartą perstatyta Katedra bei iš dalies atstatytas senasis ir naujasis arsenalas (dabar Taikomiosios dailės ir Lietuvos nacionalinis muziejus).

Iki tyrimų pradžios apie rūmus žinojome nedaug. Karai ir gaisrai sunaikino dalį archyvų, kitus išblaškė po įvairias šalis. Ikonografinė medžiaga yra skurdi. Ilgą laiką apie rūmus ir kitus pilies pastatus rašiusiems autoriams pagrindinis šaltinis buvo XVI a. pabaigos G. Brau-

no atlase esantis Vilniaus vaizdas-planas, kuri V. Drėma datuoja 1545 m. [5, 119 paveikslas], labai netikslus 1779 ar 1794 m. architekto P. Rossio sudarytas planas ir keli to laikotarpio dailininko P. Smuglevičiaus rūmų griuvėsių piešiniai. Be to, XIX a. pirmojoje pusėje, kai rūmai buvo jau nugriauti, pasirodė keli pietinio fasado piešiniai, kuriuos M. Homolickis ir kiti tyrinėtojai laiko jau minėto architekto P. Rossio piešinio perdirbinėjimais. Tik 1939 m. V. Studnickis Berlyno bibliotekose surado XVIII a. ket-

virtojo dešimtmečio planą (pavadintą Fiurstenhofo vardu), kur gana tiksliai pažymėta rūmų padėtis ir kontūrai. Aprašomoji medžiaga yra dar menkesnė. Iki šiol neturime nė vieno rūmų inventoriaus, o iš likusių valdovų sąskaitų daryti kokias nors išvadas sunku.

Apie Valdovų rūmus XIX ir XX a. rašyta gana daug (M. Homolickis, M. Balinskis, J. I. Kraševskis ir kiti), bet tenkintasi tik XVI ir XVII a. pirmosios pusės duomenimis. Kiek daugiau sužinojome apie rūmuose gyvenusių asmenis, svečius. Kada rūmai buvo pastatyti, ilgą laiką tik spėjojome. Vieni teigė, kad iki pat XV a. pabaigos jų būta medinių [15], kitų nuomone, XIV-

XV a. valdovai gyvenę Aukštutinėje pilyje, nes yra išlikę rūmų su didele gotikine sale griuvėsiai. Daugelis manė, kad tik Žygimantas Augustas XVI a. viduryje pastatė rezidenciją. Tačiau paaiškėjo, kad tuos rūmus pastatė Žygimanto Augusto tėvas Žygimantas Senasis. 1530 m. Vilniaus gaisro metu jie nesudegė [21:93, 115], yra žinoma, kad valdovas su žmona ir vaikais XVI a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje dažnai gyvendavo Vilniuje.

❖ *Adolfas Tautavičius* (g. 1925) 1950 m. baigė Vilniaus universitetą. Humanitarinių mokslų daktaras. Tyrinėjo Vilniaus Žemutinę, Trakų pusiasalio ir Veliuonos pilis, Lietuvos kapinynus ir pilkapynus. Daugelio knygų ir straipsnių autorius, bendraautoris, redaktorius. Šiuo metu dirba Pilių tyrimo centre "Lietuvos pilyse" Archeologijos skyriaus vadovu.

DIDŽIŲJŲ

RŪMAI

ISTORIJA IR TYRIMAI

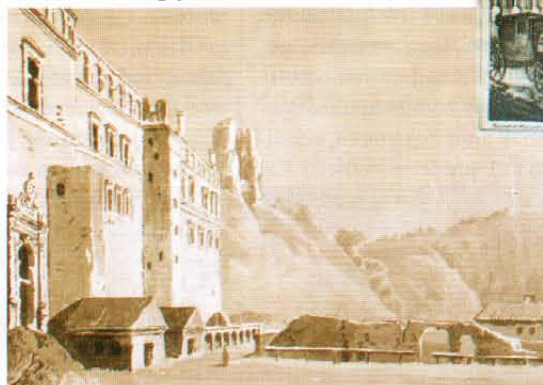
Vėliau rūmuose įsikūrė jo sūnus Žygimantas Augustas. 1545 m. birželio 15 d. čia mirė jo pirmoji žmona Elžbieta, čia jis vedė ir Barbora Radvilaite (vėliau ji išvyko į Krokuvą, kur ir mirė). 1562 m. rudenį šiuose rūmuose Žygimantas Augustas iškėlė savo sesers Kotrynos vestuves su Jonu Vaza, tuomet dar Suomijos kunigaikščiu. Gana dažnai čia gyveno ir jo sūnus Zigmantas Vaza, o vėliau ir Vladislovas Vaza. Rezidencijoje jie priiminėjo užsienio pasiuntinių, sprendė vidaus ir užsienio politikos klausimus.

1654 m. pradžioje Ukraina susijungė su Rusija. Pastaroji, užsitikrinusi kazokų paramą, 1654 m. pavasarį paskelbė karą Lietuvai. 1654 m. permainingos kovos vyko prie Dnepro ir Dauguvos aukštupių. 1655 m. pradžioje Maskva nutarė prisijungti visą Lietuvos Didžiąją Ku-

nigaikštystę (toliau - LDK), sudarė 3 armijas, kurių stambiausia, vadovaujama caro Aleksiejaus Michailovičiaus, iš Smolensko patraukė į Vilnių. Maskvai talkino apie 20 000 kazokų, o juos vedė Bogdano Chmelnicchio žentas Ivanas Zolotorenka. Prieš šią kelių dešimčių tūkstančių vyrų ar-

miją (amžininkai teigė, kad ją sudarė 180 000 ar net 200 000 karių) stojo vos keli tūkstančiai Lietuvos vyrų. Jau liepos pradžioje Maskvos kariuomenė užėmė Minską ir netrukus, po nedidelių kovų ties Ašmena, atsidūrė netoli Vilniaus. Šauktinė kariuomenė iš gretimų pavietų Vilniaus ginti nesusirinko. Be to, Švedija pradėjo žygi į Lietuvą ir Lenkiją. Karaliaus Jono Kazimiero pavesti didysis etmonas Jonušas Radvila su lauko etmonu Vincentu Gosievskiu ir Vilniaus vyskupu Jurgiu Tiškevičiumi dar bandė sudaryti paliaubas. Derybų

metu, rugpjūčio 7 d., buvo sudeginta Rokantiškių pilaitė, pradėtas supti Vilnius. Tada ties Nemėžiu stovėjusi Lietuvos kariuomenė skubiai pasitraukė, paliko Vilnių be kovos, tikėjosi, kad mažiau nukentės miestas. Rugpjūčio 8 d., sekmadienio rytą, pro Išganytojo cerkvės vartus Maskvos kariuomenė įžengė į neginamą miestą ir paėmė pilį. Visą sekmadienį kovos vyko tik prie tilto per Nerį - kėlėsi už upės kariuomenė, bėgo miestiečiai. Vilnius buvo pradėtas plėsti, degė priemiesčiai, kilo gaisrų ir mieste. Naktį jie buvo matomi net Sudervėje. Taip tuos liūdnuos įvy-

Didžiųjų kunigaikščių rūmai iš pietvakarių puses. P. Smuglevičiaus piešinys. 1785 m.

miesto sienos, rugpjūčio 7 d. - mieste. Ir tik rugpjūčio 8 d. buvusi paimta pilis [19]. Gal taip norėta pateisinti miesto nuniokojimą, gaisrus.

Pilis 1655 m., atrodo, nenukentėjo. Vėliau čia savo rezidenciją turėjo caro paskirtas vaivada kunigaikštis Michailas Šachovskis. 1656 m. buvo sudarytos paliaubos, vyko derybos, kurios 1657 m. pabaigoje nutrūko. Pirmas mėginimas atsiimti Vilnių buvo nesėkmingas. 1658 m. spalio 8 d. (pagal kitus - 21 d.) kautynėse prie Verkių į nelaisvę pateko lauko etmonas V. Gosievskis. Užsitęsiosios kovos vertė išvesti didesnę

dalį caro kariuomenės. Be to, nualintas ir ištuštėjęs Vilnius bei jo apylinkės neįstengė išmaitinti ir aprūpinti didelės įgulos. Todėl 1658 m. spalio 19 d. didesnė dalis Rusijos kariuomenės pasitraukė. Mieste liko apie 1500 karių įgula.

1660 m. balandžio 29 d. (ar gegužės 8 d.?) vėl bandyta išvaduoti Vilnių, bet į miestą įsiveržusi Lietuvos kariuomenė buvo išstumta. Tik 1660 m. gegužės 30 d., pasirašius taikos

Valdovų rūmai ir Arkikatedra. M. Pšybylskio litografija pagal K. Ročinskio piešinį

klus aprašo vienas jų dalyvis [26]. O Maskvos kariuomenės vadų pranešimais rugpjūčio 6 d. atkaklios kovos vyko prie

sutartį su Švedija, buvo galima daugiau jėgų skirti kovai su Maskva. 1660 m. liepos 11 d. Mykolo Kazimiero Paco (vėliau Šv. Petro ir Povilo bažnyčios Antakalnyje fundatorius) vedama kariuomenė Vilnių atsiėmė, bet pilyje li-

ko įsitvirtinusi Maskvos kariuomenė, vadovaujama Danylos Myščekio. Kariai atkakliai gynėsi. Minima, kad net 5 puolimai buvę nesėkmingi. Nuo miesto pilis buvo atskirta pylimais, prasidėjo apgultis, trukusi beveik 17 mėn. Iš pilies buvo apšaudomas miestas, o iš miesto - pilis. Kovų būta atkaklių. Pasakojama, kad D. Myščekis įsakęs įkišti į patranką įkalbinėjusį jį pasiduoti šventiką ir šauti juo į Lietuvos kariuomenę. Tik sutelkus didesnes pajėgas, 1661 m. gruodžio 2 ar 3 d. pilis buvo paimta. Joje buvo likę tik 78 Maskvos kariai. Jie patys suėmė savo vadą. Už žiaurumą D. Myščekis buvo nubaustas mirtimi - 1661 m. gruodžio 10 d. Rotušės aikštėje jam nukirsta galva. Pasakojama, kad budelis buvęs nuteistojo virėjas... Sklido gandai, kad ir 1656 m. mirusio žiauraus kazokų vado J. Zolotorenkos lavono žemė nenorėjusi priimti, kad jis sudegęs kartu su cerkve.

1660-1661 m. kovų metu Vilniaus pilis buvo labai apgriauta. Dauguma pastatų sudegė, Katedra liko sudaužytai skliautais, užversta sušalusiais lavonais. Kunigaikščių rūmai nuniokoti kariuomenės, sudegė. Buvo nusiaubtos, sudegintos ne tik minėta Rokantiškių, bet ir Medininkų, Trakų, Kauno pilys.

Dar apie 150 metų rūmai stovėjo nremontuojami. Tik XVIII a. viduryje pirmuosiuose aukštuose apsigyveno apie 30 miestiečių šeimų. Po 1795 m. Lietuvos ir Lenkijos padalijimo Vilniuje šeiminkauti pradėjo rusai. Gubernatoriui užkliuvo Valdovų rūmų griuvėsiai. Jis pasiūlė parduoti šiuos mūrus Moisiejui Sluckiui, Kremenčiugo pirkliui. Šis pažadėjo miestui atiduoti 15% griauamo pastato plytų. Sutartis sudaryta 1799 m. spalio 19 d. Taip 1799-1801 m. rūmai buvo nugriauti. Išlikusi rytų korpuso dalis buvo panaudota gyvenamajam namui, kuris XIX a. pradžioje priklausė Abraomui Šliozbergui.

1831 m. caro vyriausybė Vilniaus centre įrengė tvirtovę. Pilies kalnas su arsenalo pastatais buvo apsuptas griovių ir pylimų, ant kurio turėjo stovėti patrankos. Arsenalas virto kareivinėmis (jos čia buvo beveik iki 1960 m.). A. Šliozbergo name įsikūrė karinės apygardos vadovybė. Už tvirtovės griovio atsidūrė pilies pastatai ir sienų bei bokštų griuvėsiai buvo nugriauti. Iš tvirtovės norėta apšaudyti jos prieigas. Žemutinės pilies teritorijoje išliko tik Katedra ir varpinė bei jau minėti arsenalo pastatai. Apie 2,5 m gylio ir 4,5 m pločio griovys perkirto žemėje išlikusius rūmų pamatus. 1878 m. pasenusi, apleista Vilniaus tvirtovė buvo panaikinta - pylimai nukasti, grioviai užpilti, teritorija kai kur paaukštinta, išlyginta. Rūmų vietoje atsirado skveras su keliukais, pasodinta medžių (tvirtovės įrengimą ir jos panaikinimą plačiai yra apžvelgęs F. Sliesoriūnas [22]).

Tarp kareivinių ir Katedros buvo aptvaras, kur vasarą buvo laikomi veršiai skiepijami (skiepydavo kareivius). Tad vilniečiai šią vietą ėmė vadinti Veršide (Cielėtnik). Ilgainiui tokį vardą gavo net rūmų teritorija. Į pietus nuo Katedros susidariusioje didelėje aikštėje XIX-XX a. pradžioje vyko turgūs, mugės. Buvusio rūmų sodo teritorija bei toliau į rytus esantis skveras XIX a. vadintas Botanikos sodu. Taip

Žemutinės pilies vardas pamažu išnyko iš daugumos vilniečių atminties.

Tarpukario metais per buvusių rūmų teritoriją nutiesta magistralinė telefono kabelių linija, iškasti grioviai vandentekiu ir kanalizacijai, pakloti elektros kabeliai, pastatyti skvero apšvietimo stulpai. 1964 m. rūmų teritoriją perkirto dar ir šiluminė trasa. Vėliau iš rūmų vakarinio korpuso dviejų rūsių išsemtos griuvenos ir įrengtos patalpos oro kondensieriuviui, kloti vamzdžiai. Šių darbų metu ne kartą buvo perkertamos bei ardomos rūmų pamatų ir sienų liekanos. Kiek ir kaip nuniokota rūmų

teritorija rodo tai, kad šandien ją kerta šiluminė trasa, bent 7 aukštos įtampos elektros kabeliai, magistralinė telefonų kabelių linija, kanalizacijos ir vandentekio vamzdžiai, daug neveikiančių kabelių. Vien prie rytų korpuso šiaurinio galo iškasta ir išmūryta keliolika įvairių komunikacijų šulinių...

Minėtų darbų metu rasti mūrai kartais atkreipdavo tyrinėtojų dėmesį. 1929 m. ap-

tiktais rūmų pamatais susidomėjo prof. J. Klossas. 1930 m. pradėję smarkiai irti Aukštutinės pilies griuvėsiai bei po 1931 m. pavasario potvynio reikiami atlikti Katedros remonto ir tyrimo darbai patraukė paminklų apsaugos darbuotojų dėmesį. Rūmų liekanomis vėl susidomėta 1937-1938 m. pradėjus tvarkyti Katedros aikštę, bet Antrasis pasaulinis karas šiuos darbus nutraukė. 1960-1986 m. vėl buvo žymimi įvairių žemės darbų metu surasti mūrai, tikslinamas rūmų kontūrų planas.

Taigi 1987-1988 m. archeologai jau žinojo apytikrius rūmų kontūrus: XVI-XVII a. juos sudarė keturi dideli korpusai, kurie supo beveik uždara netaisyklingą keturkampį kiemą. Buvo aišku, kad norint atidengti rūmų pamatus reikės iširti apie 1 ha plotą tarp Katedros rytinio galo ir Pilies kalno. N. Kitkausko atlikti rytų korpuso likučių bei kitų aptiktų mūrų tyrimai parodė, kad rūmų liekanos yra bent dviejų laikotarpių - gotikos ir renesanso. 1964 m. kasant šiluminės trasos griovį, vidiniame rūmų kieme aptiktos senesnių mūrų liekanos ir sluoksnis su lipdyta grublėto paviršiaus keramika leido tikėtis, kad rasime dar senesnių laikotarpių medžiagos (iki rūmų teritorijos kasinėjimų sukaupus duomenis plačiai yra apžvelgęs N. Kitkauskas [21]).

1987-1995 m. archeologai atkasė rytų, pietų ir vakarų korpusų pamatus ir rūsius, dalį rūmų vidinio kiemo bei išorinio kiemo ruožą pale pietų korpusą. Paaiškėjo, kad šioje vietoje būtų apie 180 m ilgio ir 30-40 m pločio, o vietomis gal ir dar kiek siauresnio aukštumos kyšulio rago, einančio nuo Pilies kalno vakarinės pašlaitės. Jo šiaurinis (nuo Neries) šlaitas kai kur buvęs gana status, šaltiniuotas, apie 6 m aukščio. Pietinis šlaitas, deformuotas XV a. statytų rūmų rūsių, pamatų, bus buvęs panašaus aukščio. Šis aukštumos ragas su šventviete vakariename jo gale veikiausiai vadintas Šventaragiu o ji iš pietų ir vakarų supęs Vilnios slėnis - Šventaragio slėniu. Manau, kad vietovardžia yra geografinės kilmės ir tik vėliau imta aiškinti, kad vietą taip pavadinęs kunigaikštis Skirmantas savo tėvo kunigaikščio Šventaragio atminimui. (Šia legenda seniai abejoja ne vienas mūsų senosios praeities tyrinėtojų. Pavyzdžiui, P. Tarasenko, dar 1926 m. rašydamas apie lietuvių šventviete, nurodė, kad ir Malkestos ežero pusiasalis (Aigėlų kaime, Molėtų vls.) vadinamas Šventaragiu. Pasakojama an jo buvus bažnyčia. Esama šventviečių, kurios vadinamos Alkaragiu ir pan.)

Senosios gyvenvietės pėdsakai

Rūmų vidinio kiemo pietryčių dalyje - buvusios tvirtovės teritorijoje - neišliko nei rūmų kiemo grindinio, nei po juo buvusios senesnių sluoksnių. Ši kiemo dalis iškasinėta įvairaus dydžio duobėmis. Keliose iš jų kartu su akmenimis ir plytgaliais juodoje žemėje rastos lipdytų puodų šukelės bei keli moliniai verpstukai. Matyt, čia tikrai būta senesnės gyvenvietės. Neišliko gyvenvietės kultūrinis sluoksnis ir vidinio kiemo pietvakarių kampe. Tik vakarinėje kiemo dalyje kai kur atkast labai juodos žemės 20-40 cm storio ploteliai Juose aptikta lipdytų puodų šukių grublėtu ir lygiu paviršiumi, pavienių gyvulių kaulų molinių verpstukų, akmenų. Gyvenvietės būta ir toliau į vakarus. Po centrine Katedros dalimi irgi rastas panašus kultūrinis sluoksnis. Vadinasi, gyvenvietė apėmė visą aukštumos ragą (į šiaurę nuo jo - Neries slėnyje - sluoksnio su lipdyta keramika nerasta). Surinktas kiek didesnis keramikos kiekis rodo, kad ji priklausė I tūkst. paskutiniam ketvirčiui. Rastieji puodai nebeturi I tūkst. viduriui būdingo žemės kaklelio, pro viršutinį sluoksnį nematyti giliau esančio brūkšniuoto paviršiaus, vidinėje puodų pusėje nėra horizontalių brūkšnelių. Moliniai verpstukai (jų surasta daugiau kaip 20) yra dažnas radinys kitose Rytų Lietuvos gyvenvietėse ir VI-XII a. sudegintų moterų kapuose. Iš visų jų išsiskiria vienas ritės formos verpstukas.

Sluoksnis su grublėta ir lygiu paviršiumi keramika yra susidarius ant natūralaus žemės paviršiaus, tad senesnių sluoksnių (su brūkšniuota keramika) po juo nėra. Vadinasi, gyvenvietė vakarinėje kalno pašlaitėje yra ge-

Molinis verpstukas iš I tūkst. antrosios pusės gyvenvietės su grublėta keramika

rokai vėlyvesnė negu Pilies kalnė.

XII - XIII a. pirmosios pusės gyvenvietė

Ankstyvos X-XI a. žiastos keramikos rasta tik kelios šukės. 1955-1961 m. buvo ištirtas nemažas plotas Pilies kalno šiaurinėje pašlaitėje, tačiau tokių šukių nerasta. Vadinas, sodybų kalno pašlaitėje tuo metu dar būta negausių. Tiesa, kai kurie Vilniaus praeities tyrinėtojai teigia, kad kalno šiaurės rytinėje pašlaitėje - vėlesnio arsenalo teritorijoje - X-XII a. buvusi miesto tipo gyvenvietė, nes ten rasti radio-karbono metodu datuoti X-XI a. mediniai gatvės grindiniai [4]. Kadangi šalia kelio nerasta nei to laikotarpio pastatų, nei keramikos, nei kitų radinių - pastaruosius tenka laikyti ne miesto gatvės, o kelio grindiniais. Kelias, matyt, jungė ant Pilies kalno stovėjusią medinę pilį su Kreivojo (Trijų Kryžių) kalno aplinkoje buvusią gyvenvietę. Kad mūsų protėviai ir jų giminaičiai nuo seno grindė kelius, patvirtina Kernavėje, Pajautos slėnio pelkėje, rastasis apie 2,4 m pločio medinis kelio grindinys, jungęs prie Neries buvusią gyvenvietę su pilimis. Panašūs kelio grindiniai aptikti ir Rytprūsijoje, vietovėse, kur jokių miestų pėdsakų nėra.

Aukštumos pietiniame šlaite, po rūmų C, F, G rūsių asla, rastas iki 2,5 m storio kultūrinis sluoksnis, kurio žemutinė dalis slūgso vandenyje. Atrodo, kad tuo metu horizontaliai vienas ant kito paguldytais rąstais buvo sutvirtinta šlaito apačia. 3-4 rąstai sudarė apie 1 m aukščio sienelę. Sutvirtinimo liekanos, aptiktos po rūmų F ir G rūsių asla, priklauso ikimūrinės statybos pradžios laikotarpiui. Rąstų sienelė saugojo aukštumos pietinį šlaitą, kad jo nepaplautų pakilusi Vilnia. Šlaitą ir jo sutvirtinimus dengiančiame sluoksnyje gausu skiedrų, didesnių ir mažesnių lentgalių, kaladžių, rąstgalių, pušies ir beržo žievės gabalų, gyvulių kaulų. Kiti radiniai negausūs. Aptinkama žiestu

neglazūrotų puodų šukių, dažniausiai puoštų tiesiais horizontaliais grioveliais, rečiau - banguota linija. Kai kurie puodai gražinti užlipdytu, virvutę primenančiu rumbeliu su įkardėlėmis. Ornamentas ir puodų forma būdingi XII-XIII a. Mozū-

rų keramikai. Manoma, kad mada taip dailinti puodus pasiekė Vilnių per jotvingių žemes. Rytų ir vakarų slavų kraštuose XI-XIII a. puodų dugnuose dažnai išpaudžiami ženklai: juos keramikos tyrinėtojai laiko meistro ar užsakovo ženklų, rečiau - magišku. Lietuvoje šis papro-

tys neišplito. Vilniaus pilies teritorijoje iki šiol rasti tik trys tokie puodų dugnai.

XII a. antroje pusėje ar pabaigoje Vilniaus pilis ima išsiskirti iš aplinkinių. Aptikta labiau turtingiems asmenims būdingų radinių. Po XIII a. antrosios pusės mūrinio pastato M 2 pamatais (žiūrėti į žurnalo III viršelį) išliko dalis duobės, kurioje buvo balto molio statinaitės formos glazūruoto puodo dalis, stambios amforos šukė ir kt. Vadinas, jau tuo metu į Vilnių gabentas vynos, aliejus, turėta puošnesnių molinių indų. Apie tolimus, dar sunkiai paaškinamus ryšius, byloja ir durpių sluoksnyje rasti plynytės varinės apyrankės gabaliukai su arabišku įrašu vietoje ornamento. Ji tik 0,9 cm pločio, išilgai perpjauta (kita pusė nežinia kur). Įrašas orientalistų neperskaitytas. Iš kitų radinių minėtina kaulinė šachmatų figūrėlė.

Retas Lietuvos archeologinės medžiagos radinys - dvi varinės matricos. Viena jų naudota apie 5 cm skersmens apskritoms skardinėms segėms, o kita - rombiniam 2,7x3,4 cm apkaliukams kalti. Žalvarinių ir sidabrinių apskritų segių gausu XIII-XVI a. moterų kapuose ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje bei prūsų ir jotvingių gyventuose plotuose. Tuo tarpu apkaliukų su keturkojo žvėrelio figūrėle iki šiol nerasta. Šie ir kiti radiniai rodo, kad čia XIII a. kažkur gyventa ir dirbta amatininkų.

Šiam laikotarpiui priklauso ir rago vakariname gale (dabartinės Katedros centre) apie 3,4-3,5 m gylėje rastieji šventvietės židiniai. Jie įkasti į gyvenvietės, turinčios grublėtosios keramikos, kultūrinį sluoksnį [14]. Ar-

cheologiniai radiniai lyg ir patvirtina, kad šventvietė - kulto centras - Šventaragyje buvo įkurta XII a. viduryje [2]. Galimas dalykas, kad gyvenvietės kitimas rūmų teritorijoje XII a. ir XIII a. pirmojoje pusėje siejasi su šios šventvietės atsiradimu.

XIII a. antroji pusė ir XIV a.

Tų laikų sluoksnių sudėtis gerokai skiriasi nuo senesniųjų. Juose vis daugiau randame plytų ir lovinių čerpių gabalų, o XIV a. antrosios pusės ar pabaigos sluoksniuose - ir puodyninių koklių šukių. Rūmų teritorijoje iš šio laikotarpio turime keleto mūrų ir bent dviejų pastatų liekanų (žiūrėti į žurnalo III viršelį).

1964 m. rūmų vidiniame kieme buvo ap-

Varinė matrica apkaliukui iš XIII a. sluoksniu po rūmų G rūsiu

tikta iš plytų mūryta 1,7 m storio siena su keturkampiais apie 1,5x1,6 m dydžio kontraforsais, tarp kurių lieka tik 2,55 m pločio tarpai (plane M 1). Atkastas buvo tik šio mūro pietryčių galas. Vėdinis plytų rišimas, jų dydžiai leido ar-

chitektams šį mūrą datuoti XIII a. antrąja puse ar XIV a. pradžia. Spėliota, kad tai buvusio Valdovų rūmų ar Mindaugo statytos Katedros liekana. 1988 m., ištyrus rūmų vidinio kiemo šiaurės rytų dalį, paaiškėjo, kad siena pastatyta ant šiaurinio aukštumos krašto, ant skardžio. Tai ne pastato dalis, o gynybinė siena. Kontraforsai turbūt laikė apie 1,5 m pločio šaulių galeriją.

Aukštumos pietinėje pašlaitėje (po rūmų C, D, E, F rūsių asla) išlikę mūrų pamatai (plane M 4 ir kt.) greičiausiai taip pat yra gynybinės sienos. Vadinas, jau XIII a. pabaigoje ar XIV a. pradžioje ant aukštumos tarp Pilies kalno ir Perkūno sventyklos stovėjusius pastatus supo mūrinė siena. Iš pietų pusės ji turėjo iš plytų ir akmenų mūrytus kontraforsus. Vilnios slėnyje sieną supo griovys ar senvagė, kurios kraštas nuo mūro-sienos pusės buvo sutvirtintas vienur horizontaliais rąstais, kitur įžambiai pastatytomis lentomis (griovio plotis ir gylis nenustatyti).

Vienas minėtas mūrinis pastatas M 2 stovėjo vėlesnių rūmų vidinio kiemo viduryje. Jis nugriautas statant ar jau pastačius gotikinius rūmus. Po kiemo grindiniu liko pastato pamatai ir dalis pusrūsio sienų. Vėliau likučiai dar labiau nukentėjo. 1831 m. tvirtovės griovys nuardė jų rytinį galą, ir pastato dydis liko neaiškus. XX a. pamatus šiaurės-pietų kryptimi perkirto vandentiekio linija. 1964 m. paklota šiluminė trasa eina per pastato likučius rytų-vakarų kryptimi. Tada buvo aptikta ir pastato vakarinė siena, palaikyta mūrinės tvoros likučiais.

Išliko apie 8x10 m dydžio pastato dalis su 5,5x7,5 m patalpa viduje. Jo pamatai iš poros eilių vidutinio dydžio akmenų. Sienų paviršius mūrytas iš plytų, vėdiniu rišimu, o jų

Statinaitės formos glazūruoto indo dalis iš XIII a. sluoksniu

vidus užpildytas smulkesniais akmenimis. Išliko 1,3 m aukščio sienų dalis. Vidinėje pusėje yra 65-70 cm pločio ir 60 cm gylio nišos, tarp kurių vietomis lieka tik 50 cm pločio tarpai. Išlikusioje šiaurinės sienos dalyje yra 3 nišos, vakarinėje - 4 ir pietinėje - 4. Tik prie pietvakarių kampo pietinės sienos niša rūpestingai užmūryta, o kita panaudota langui. Visu nišų apačia yra per 3 plytas aukščiau pamatų. Grindų ir skliautų pėdsakų nerasta.

Pusrūsiai užpildytas griuvenomis su žeme. Aptikti plytgaliai yra daugiausia be braukų, 14,5-15 cm pločio, 8-9 cm storio. Rasta ir lovinių čerpių gabaliukų. Arčiau pamatų žemėje išliko gyvulių kaulų, žuvų žvynų, neglazūruotų puodų šukių, daugiau kaip 20 nedidelių suskilusių akmeninių sviedinių, dvi lietuviškos IV tipo monetos (su dvigubu kryžiumi skyde vienoje pusėje ir Vyčiu - kitoje). Pamatai įkasti į gyvenvietės, turinčios lipdytos grublėtu paviršiumi keramikos, kultūrinį sluoksnį. Pastato viduje šio sluoksnio nėra. Tik po šiaurinės sienos pamatais išlikusi dalis minėtiosios duobės, kur buvo rasta importuotos XII a. antrosios pusės ar XIII a. pradžios keramikos. Atrodo, kad čia stovėjo vieno aukšto gyvenamasis namas su pusrūsiu. Įėjimas į jį ir pusrūsį bus buvęs rytiniame gale.

Pusrūsiai būdingi ir XIII a. pabaigos-XIV a. pradžios Rygos mūriniams gyvenamiesiems namams. Pusrūsių sienose gausu nišų. Bet jos mažesnės, daug aukščiau pamatų ar aslos, greičiausiai naudotos žibintams pastatyti. Vilniškio pastato nišų paskirtis tebėra neaiški.

Antrojo pastato likučiai M 3 aptikti pietiniame aukštumos pakraštyje ir iš dalies šlaite (į pietus nuo pastato M 2). Statant rūmų pietų korpusą jis buvo taip pat nugriautas; likučiai atsidūrė po rūmų galerija ir vidinio kiemo grindiniu bei po rūsio F asla. Rytinės ir vakarinės sienų likučius dar apardė laiptai iš kiemo į rūmų F ir G rūsius, o pietinės sienos likučius uždengė rūmų pietų korpuso šiaurinė siena. XVI a. antrajame ar trečiajame dešimtmetyje pastato likučius perkirto ir rūmų renesansinės galerijos pamatai, o XX a. trečiajame ar ketvirtajame dešimtmetyje - telefono kolektorių ir nebaigta tiesti vandentiekio linija.

Pastato M 3 pamatai perkerta ploną lipdytos keramikos laikotarpio kultūrinį sluoksnį, jie įkasti į nejudintą gruntą apie 1,2 m, mūryti iš nedidelių akmenų. Pusrūsio sienų paviršius, mūrytas tik plytomis, vendiniu rišimu, išliko šiaurės rytų kampe iki 1,35 m aukščio nuo aslos. Plytos nevienodo storio. Pusrūsiai apie

7x8 m dydžio su dvejomis durimis šiauriniame gale. Prie rytinių apie 1,8 m pločio durų iš vidaus yra 6 žemi iš plytų mūryti laipteliai, o 2 m nuo pirmųjų į šiaurę buvo antros panašaus pločio tik užmūrytos durys, su kiek stastesniais laipteliais. Rytinėje ir vakarinėje sienoje apie 0,4-0,5 m aukščiau aslos yra buvę

XIII a. antrosios ar XIV a. pirmosios pusės plyta iš pastato M 3. Restauravo R. Rudokaitė

po dvi 1,4 m pločio ir 80-85 cm gylio nišas. Aslos pakraščiai dailiai išgrįsti akmenimis, o vidurys - paprastomis plytomis. Tarp akmenimis ir plytomis grįstos dalies yra negilus iš plytų sudėtas latakas. Jis supa centrinę dalį iš rytų, pietų ir vakarų. Didelę dalį plytomis

išgrįstos aslos uždengia XVI a. rūmų galerijos pamatai.

Prie pastato M 3 šiaurinio galo yra kiek siauresnio už jį 3,5 m ilgio priestato likučių (priestato šiaurės vakarų kampas dar neatidengtas). Veikiausiai tai buvęs prieangis. Jo šiaurės rytų kampe yra 1,8x2,2 m dydžio mūras, kurio kampai plonesnėmis sienelėmis sujungti su šiaurine pastato siena. Prieangyje, ties pirmosiomis durimis, išlikusios išdaužytos plytų grindys.

Į pietus nuo M 3 galo, žemiau, jau slėnyje, po rūmų F ir G rūsijų grindimis išlikusi lygiagreti 1,3 m storio siena (plane žymima M 8), taip pat vendiniu rišimu iš plytų mūrytu paviršiumi. Jos pamatai mūryti iš nedidelių akmenų, įkasti į šlapią gruntą apie 1,3 m. Pamatų griovio pietinis kraštas išklotas lentomis. Sieną M 8 su pastato M 3 kampais jungia platūs iš akmenų mūryti pamatai (M 12 ir M 14), o iš pietų - nuo slėnio remia du kontraforsai (M 9 ir M 15). Jei ant šių pamatų stovėjo pastato M 3 pietinis galas, tai jo pusrūsio asla buvusi 1,5-1,8 m aukščiau Vilnios slėnio, o visas M 3 pastatas (su prieangiu ir pietine patalpa) bus buvęs apie 10,5x21,5 m dydžio.

Pastato M 3 pusrūsio asla švari, o vidus buvo užverstas tik stambiomis griuvenomis (matyt tada, kai jis buvo griauinamas). Gausu 8-9 cm storio ir 15-16 cm pločio bei 29-30 cm ilgio plytų, bet pasitaiko ir 10 cm storio bei didelių gerokai plonesnių plytų - 6x22x34 cm.

Atrodo, kad pastarosiomis buvo mūryti skliautai. Griuvenose rasta ir nerviūrinių bei profilinių plytų, puošusių skliautus ir langų bei durų angas. Prie dalies jų prilipęs baltas tinkas. Išlikę tinko gabaliukų su raudonais, tamsiais mėlynais, gelsvais, baltais dažais. Atrodo, kad ant sienų, langų nišose, taip pat ant skliautų būta dekoratyvinės ir sužetinės tapybos. Taigi virš pusrūsio buvo puošnios patalpos su skliautais. Iš kontraforsų pietiniame gale ir sienų storio galime spėti, kad šis pastatas greičiausiai buvo dviaukštis.

Tarp griuvenų rasta apdaužyta unikali 22x22,5 cm dydžio ir 12 cm storio plyta. Vienoje jos pusėje yra keturkojo žvėries su žmogaus (?) galva figūra. Vakariame pasienyje (išorėje) rasta dalis plytos su vienoje pusėje įspaustu ornamentu, aplietu žalia glazūra. Ornamentas primena gotikinių pastatų langą. Užmūrytoje durų angoje rasta puodyninių koklių šukių. Prieangyje, šiauriniame pasienyje, po griuvenomis rasta žalvarinių dirbinių nuolaužų (gyvulių skulptūrelių kojų, žvakidės dalis ir kt.) ir žalvario gabalų, o po aslos plytomis - skalūno galastuvėlis ir ornamentuota kaulinė žaidimo figūrėlė.

Pastato chronologija nėra tiksli. Plytos ir mūrijimo technika rodytų, kad jis (kaip ir M 2) buvo pastatytas XIII a. antrojoje pusėje ar XIV a. pradžioje, o nugriautas statant gotikinius rūmus. Šis didelis ir puošnus pastatas XIV a. galėjo būti valdovų rezidencija Žemutinėje dalyje, o jeigu jis iš XIII a. vidurio - tai pirmojo Vilniaus vyskupo rūmai.

1995 m. rūmų kiemo šiaurės vakarų kampe rasta šios sienos taša (jau be kontraforsų), sujungta su ant nuolaidesnio šlaito stovėjusiu apie 9 m skersmens apskritu bokštu. Nuo jo siena suka į pietvakarius - Katedros link, greičiausiai šalia jos ar vėlesnės Perkūno šven-

tyklos stovėjusio kažkokio pastato link. Ir sienos, ir bokšto paviršius mūrytas plytomis, baltiškuoju rišimu.

Vėliau apskritas bokštas nugriautas ir jo vietoje pastatytas dvigubai didesnis (18 m skersmens) aštuoniakampis bokštas. Jo vir-

XIV a. pabaigos - XV a. pradžios puodo šukė šlifuoju paviršiumi

šutinė dalis buvusi apskrita (rasti įversti į bokšto vidų dideli mūro gabalai). Bokšto sienos iki 2,6 m storio, mūrytos iš akmenų ir plytų, pietinėje ir vakarinėje sienoje įmūryti 25x15 cm storio tašyti raištai. Bokšto griuvenose rastos kelios figūrinės plytos, ornamentuotų stambių plytų (?) gabalai.

Apie 8,5 m į šiaurę nuo šio bokšto buvęs dar vienas keturkampis mūrinis pastatas (bokštelis?), viduje turėjęs tik apie 5x5 m dydžio patalpą su 3 m pločio vartais. Ties pastatu aptikti 3 m pločio medinio kelio likučiai. Grindinys bent tris kartus pergrįstas, ėjo iš šiaurės į pietus, bet kur jis pasiekė rūmų teritoriją, dar nenustatyta.

Būta ir daugiau tų pačių laikų mūrinių pastatų. Dar vieno plytomis mūryto pastato nedidelis fragmentas M 18 aptiktas vidinio kiemo pietryčių pakraštyje. Jis beveik visas nugriautas statant gotikinius rūmus.

Į šiaurę nuo aukštumos, Neries slėnyje esanti Žemutinės pilies dalis, XIII a. antroje pusėje ir XIV a. buvo tankiai užstatyta mediniais pastatais, tarp jų išliko mediniai kelio, gatvės grindiniai, tvoros. Kaip buvo užstatytas iš pietų pusės Vilnios slėnis, tebėra neaišku. Archeologai ten dar niekada nekasinėjo. Tik po F ir G rūsių asla bei palei rūmų pietinės sienos pamatus išlikęs sluoksnis, kur gausu skiedrų ir raštų bei lentų liekanų. Tai leidžia spėti, kad ir ši Žemutinės pilies dalis buvo užstatyta medinėmis sodybomis.

Slėnyje ties rūmų pietryčių kampu rastas taip pat medinis kelio grindinys (atidengtas tik jo šiaurės vakarų kraštas). Kelias, ėjęs iš pietvakarių į šiaurės rytus, tarsi į Aukštutinę pilį, naudotas trumpai - yra tik vienas kelio sluoksnis. Jį dengia durpės, kuriose esama arbaletų strėlių antgalių ir XIV a. pabaigos Lietuvos monetų. Kito kelio grindinio likutis rastas ties vėlesnių rūmų vartais. Jis ėjęs ta pačia kryptimi, naudotas taip pat neilgai (grįstas tik vieną kartą), buvęs daugiau kaip 2 m pločio.

Prie pietų korpuso vakarinio galo - į rytus nuo Šv. Kazimiero koplyčios - aptikti bent 4 sluoksniai daugiau kaip 8 m pločio medinio grindinio. Storos skeltos pušinės lentos (iki 50 cm pločio) yra klotos rytų vakarų kryptimi ant retai padėtų skersinių raštų. Atrodo, kad taip buvo išgrįsta dalis aikštės prie Katedros pietryčių kampo, o gal ir šalia pagoniškosios šventyklos. XV-XVII a. ji dar 3 kartus grįsta akmenimis. Tarp akmeninių grindinių yra stori griuvenų sluoksniai, o giliau - tarp medinių - rasta tik pavienių plytelių. Tarp viršutinių dviejų medinių grindinių rastas Vaclavo IV Prahos grašis. Vadinasi, mediniai grindiniai naudoti iki XV a. pradžios. Ar buvo išgrįsta aikštė aplink Katedrą, ar tik tarp rūmų ir Katedros, gal sužinosime iš tolesnių kasinėjimų. Dabar dar nežinome, kaip kito žemės paviršius Katedros aplinkoje. Šiuo metu galime tik pasakyti, kad rūmų teritorijoje XIV a. (o gal jau ir XIII a. antroje pusėje) stovėję mūriniai pastatai ir juos juosianti siena buvo iškilę virš Neries ir Vilnios slėniuose rymojusių medinių sodybų.

XIII a. pabaigos-XIV a. sluoksnių radiniai labai įvairūs. Vyrauja neglazūruotų puodų šukės. Puodai dar puošiami tiesiais horizonta-

liais grioveliais, gausiau - gražintų įrežta banga ar bangelių juoste. Buvo naudojami ir moliniai dangteliai, keptuvės. XIV a. plito ašočiai, kiek gausesnės glazūruotų indų šukelės. XIV a. pabaigos sluoksniuose randama ir puodyninių neglazūruotų koklių šukių. Iš šio laikotarpio turime kaulinių šachmatų ir kitų žaidimo figūrėlių, adatinių, Kaulas čia pat pjaustytas, drožtas, tekintas, šlifluotas. Durbėse yra odinio apavo liekanų.

Gausu smulkių metalinių dirbinių ir jų nuolaužų, ypač geležinių vinių, peilių, įvairaus dydžio cilindrinų spynelių (dalis jų puoštos variu) ir raktų. Žalvarinis simbolinis raktelis rastas tik vienas (jie randami piliakalniuose bei XIV-XV a. turtingesnių moterų kapuose). Aptinkama apkaliukų gabaliukų, kabučių, žvangučių, sagų. Rasta ir pentinų su žvaigždutėmis spyglio gale nuolaužų.

Retesni radiniai yra bronzinės gyvulių skulptūrėlių dalys. XIV a. pabaigos sluoksnyje, išoriniame kieme, rasta 8,2 cm ilgio, per kelį kiek sulenkta koja su 5 stilizuotais pirštais. Jos viršutinis galas buvo įstatomas į atskirai nulietą gyvulio korpusą. Vadinasi, skulptūrėlė buvo sudama iš atskirai lietu dalių. M 3 prieangyje rasta tiesi masyvesnė 12 cm ilgio koja ir dalis kitos. Išlikusioji skulptūrėlė yra nulaužta nuo tuščiaavidurio gyvulio korpuso. Ji buvusi tuščiaavidurė, greičiausiai naudota kaip indas. XII-XIII a. raito riterio formos bronziniai indai buvo naudojami liturginių apeigų metu bažnyčiose. Europos muziejuose XII-XIII a. indų skulptūrėlių išlikę nedaug. Viena jų iš Gardino Koložos cerkvės buvo Vilniaus Senienų muziejuje. Metalinės žmonių ir gyvulių figūrėlės puošė ir rūmų bei bažnyčių žvakides. Lietuvoje žinomiausia yra XIX a. viduryje Kernavėje rasta bronzinė žmogaus figūrėlė, dažnai vadinama Kernavės Perkūnu, o archeologų laikoma XIII a. Saksonijoje lietos žvakidės papuošimu. Vilniuje rastosios skulptūrėlių dalys rodo, kad XIII-XIV a. mūsų protėvių ryšiai su Vidurio ir Vakarų Europa buvo gyvesni ir daug įvairesni.

XVI a. antrosios pusės sluoksniuose daug lanko ir arbaletų strėlių antgalių. 1365, 1375, 1377, 1383, 1390, 1394 ir 1402 m. kryžiuočiai buvo pasiekę Vilnių. Atkaklios kovos dėl Žemutinės pilies vyko 1383, 1390 ir 1394 m. Matyt, ir strėlių antgaliai yra daugiausia iš šių kovų. Nemažai jų rasta prie rūmų pietinės sienos (XIV a. beveik ten pat stovėjo mūrinius

pastatus supusi siena).

Tuo metu naudotos lanko strėlės su įvairiais antgaliais. Vilniuje rasti tik keli įmoniniai antgaliai (su užbarzdomis, su ilgomis įmovomis ir mažomis trikampės piramidės ar lapelio formos galvutėmis). Mažų įmovinių strėlių antgalių skaičiumi Vilnius ir tyrinėti X-XIV a. Lietuvos piliakalniai skiriasi nuo XI-XIII a. Rusijos miestų. Ten jie sudaro nuo 25% (Naugardukas) iki 63% (Volkovyskas). Įtvėriamųjų (įkalamų į kotelio galą) strėlių antgalių Vilniuje rasta apie 70. Jie nuo 3,5 cm iki 10-11 cm ilgio. Dauguma turi kvadratinio arba rombinio pjūvio galvutes. Strėlės su tokiais antgaliais ypač būdingos XIV a. Jos išmigdavo tarp šarvų plokštelių, o kartais juos ir pramušdavo.

Iki 1993 m. pabaigos rūmų teritorijoje, daugiausia išoriniame kieme prie pietinės sienos, buvo rasta apie 80 arbaletų strėlių antgalių. Iš jų 23 įmoniniai ir apie 60 įtvėriamųjų, beveik visi su rombinio ar kvadratinio pjūvio galvutėmis. 1994 m. rūmų vidinio kie-

XV a. koklis su herbu "žaltys"

mo vakariniame pakraštyje aptikta keliasdešimt įvairaus dydžio akmeninių sviedinių ir dar apie 500-600 sudegusių įmovinių arbaletų strėlių antgalių. Jie sulipę į gabalus po keliasdešimt, suversti į duobę prieš išlyginant ir išgrindžiant kiemą.

Įmovinių arbaletų strėlių antgalių Lietuvoje iki šiol buvo rasta nedaug. Pavieniai jų egzemplioriai aptikti ir Latvijos pilyse bei Rusijos vakarinės dalies miestuose. Įtvėriamieji arbaletų strėlių antgaliai bus buvę dažniau naudojami. Jų rastą Kernavės, Kudirkos Naumiesčio, Narkūnų (Utenos rj.), Šeimyniškių (Anykščių rj.) piliakalniuose, o didesni kiekiai Kauno, Klaipėdos, Trakų pilyse. Vien Pilaitėse prie Veliuonos (1337-1338 m. buvusio kryžiuočių Bajerburgo piliavietėse) jų rasta apie 900. Dažnesni šie antgaliai ir Latvijos pilyse bei piliakalniuose.

Arbaletas buvo vienas iš svarbesnių XIII-XV a. ginklų Europoje. Jo strėlės su sunkesniu antgaliu lėkė toliau negu lanko. Teigiama, kad ji už 200-300 m pramušdavo šarvus, sužeisdavo toliau esančius nešarvuotus karius. Rytų Europoje arbaletas plito XIII a. ketvirtajame-penktajame dešimtmetyje. 1240 m. mongolų sunaikintame Iziaslavlyje rasta 17 arbaletų strėlių antgalių ir vieno arbaletų dalis. Naugarduke XIII a. pirmosios pusės ir vidurio sluoksnyje rasti du įtvėriamieji arbaletų strėlių antgaliai. Metraščiai mini, kad 1251 m. Mindaugui prie Vorutos pilies padėjo arbaletais ginkluoti vokiečių riteriai. Vadinasi, bent nuo XIII a. vidurio arbaletas buvo žinomas ir Lie-

tuvoje. Jis naudotas kovose su kryžiuočiais nuo XIII a. pabaigos.

Arbaletu strėlių antgaliai užtikti Vilniuje, rūmų teritorijoje, yra įvairių laikų. Keli jų priklauso XIII a. antrajai pusei, nes rasti durpių sluoksnyje, susidariusiame plytų naudojimo pradžioje. Rūmų pietiniame pasienyje aptikti antgaliai turėtų būti iš XIV a. antrosios pusės - XIV a. pabaigos kovų dėl Vilniaus pilies, o vidinio kiemo vakariniame pakraštyje rasti apdegę antgaliai - greičiausiai suversti po 1419 m. pilies gaisro.

Archeologų rastieji strėlių antgaliai sudaro tik nedidelę dalį pilyje buvusių ir mūšiuose naudotų arbaletu strėlių. Iš kryžiuočių pilių inventorių žinoma, kad XIV a. pabaigoje-XV a. pradžioje Prūsijos pilyse buvo nuo 515 000 iki 620 000 arbaletu strėlių. Vien Ragainės pilyje 1396 m. jų turėta apie 150 000. Taigi ir Vilniaus pilyje jų turėjo būti bent keliasdešimt tūkstančių.

Kaip jau minėta, vakarinėje vidinio kiemo dalyje rasta kelios dešimtys įvairaus dydžio akmeninių sviedinių (dalis jų apdegę), stambių pavienių sviedinių būta vidinio kiemo pietvakarių kampe, o apie 20 daugiausia apskaldytų nedidelių sviedinių - pastato M 2 pusrūsyje. Sviediniai nuo 8-10 cm iki 34-36 cm skersmens, bet didesnieji - reti. Dalis jų taip pat priklauso XIV a. pabaigos kovoms su kryžiuočiais, kai apgulta pilis buvo apšaudoma ne tik lankininkų, bet ir patrankų. Tačiau apdegę sviediniai veikiausiai yra iš pilyje buvusio ginklų sandėlio, galimas dalykas, suversti čia po minėtojo 1419 m. gaisro. Iki šiol daugiausia sviedinių buvo rasta Vilniaus Aukštutinėje pilyje 1940 m. Dauguma jų taip pat nuo 8,5-10 cm iki 22 cm skersmens, o didesni yra tik pavieniai.

XIV a. antrosios pusės - XV a. pradžios sluoksnyje kartu su lanko ir arbaletu strėlių antgaliais rūmų pietiniame pasienyje rastos ir 3 monetos - lietuviški pinigėliai. Tai II tipo varinis falsifikatas, reta III tipo atmaina ir IV tipo pinigėlis. Be to, pastate M 2 aptikti dar du IV tipo pinigėliai. Šios seniausios Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kaldintos monetos neturi datų,

neįrašyti ir jas kaldinusių valdovų vardai. Jų priskyrimas vienam ar kitam valdovui tebėra ginčijamas. Nuo XIX a. antrosios pusės vyravo nuomonė, kad I ir II tipo pinigėlius kaldino didieji kunigaikščiai Algirdas ir Kęstutis, III tipo - Vytautas, o IV - Jogaila. 1984 m. Lenkijos numizmatas R. Kiersnowskis paskelbė, kad Lietuvoje monetos pradėtos kaldinti tik po 1387 m. krikšto. Jo nuomone, minėti

pinigėliai yra kaldinti Jogailos, Vytauto ir Kazimiero Jogailaičio.

Vilniaus Žemutinės pilies radiniai liudyta, kad šios monetos pradėtos kaldinti XIV a. antrojoje pusėje. Tai patvirtintų ir Lietuvos senkapių radiniai. Lietuvoje daugiau kaip 30-yje senkapių archeologai yra radę apie 100 kapų su šiomis monetomis (daugiausia II ir III tipo). Apie 150 kapų (40-tyje senkapių) būta Kazimiero Jogailaičio ir Aleksandro kaldintų monetų. Šių valdovų kaldintų monetų nerasta nė viename kape kartu su I-IV tipo pinigėliais. Jos aptinkamos tik su vėlyvesnėmis - Žygimanto Senojo kaldintomis monetomis. Vadinasi, tarp I-IV tipo monetų kalimo ir vartojimo ir Aleksandro kaldintų monetų vartojimo turėjo praeiti bent keliasdešimt metų.

Jau dabar, palyginę XIII a. antrosios pusės - XIV a. pirmosios pusės Vilniaus radinius su tu pačių laikų Kernavės ir Senujų Trakų, matome nemažų skirtumų. To laikotarpio mūrinių pastatų, griuvėnų sluosnių Kernavėje visai nerasta. Senuosiuose Trakuose kol kas turima tik gynybinių sienų liekanų. Atrodo, kad Vilniaus pilis su mūriniais pastatais, įtvirtinimais, gerai saugoma ir gamtos, XIII a. antrojoje pusėje tapo svarbiausia, stipriausia Lietuvos piliimi. Kas valdė Vilnių, valdė ir Lietuvą. Kernavė sostinės vaidmens neteko dar XIII a. trečiajame ketvirtyje. Legenda, kad Gediminas iš pradžių valdęs Lietuvą, "sėdėdamas" Kernavėje, o vėliau pasistatęs Senujų Trakų pilį ir iš ten tik apie 1320 m. atsikėlęs į Vilnių,

kiek neįtikima. Galimas dalykas, kad Gediminas iš tikrųjų valdė Kernavę, bet valdė ją tėvo ar brolio didžiojo kunigaikščio Vytenio pavestas, kol pats dar nebuvo Lietuvos valdovas. Senujų Trakų pilis gal ir Gedimino nuro-

dymu statyta, bet ne kaip sostinė, o kaip Vilniaus forpostas, ginantis prieigas prie Vilniaus nuo Prūsų šalies.

Rūmai XV a. ir XVI a. pradžioje

XV a. rūmai greičiausiai buvo 3 korpusų (rytų, pietų ir vakarų) su uždaru vidiniu kiemu. Iš šiaurės kiemą uždarė senoji XIII-XIV a. siena, stovėjusi ant aukštumos krašto (M I) ir

aštuoniakampis bokštas vidinio kiemo šiaurės vakarų kampe. Jau atidengtos rytų ir pietų korpuso liekanos. Pietų korpuso vakariniame gale (tarp pietų ir vakarų korpusų) buvo vartai, per kuriuos patenkama į netaisyklingo keturkampio formos rūmų vidinį kiemą. Šis - apie 65 m ilgio iš rytų į vakarus, bent 35 m pločio rytiniame gale, grįstas akmenimis ir maždaug 3-4 m aukščiau negu į pietus ir šiaurę nuo rūmų buvusi teritorija.

Todėl ties vartais iš pietų pusės turėjo būti tiltas. Jo vieta dar neištirta.

Rūmai statyti kaip tvirtovė Žemutinės pilies centre. Išorinė rytų ir pietų siena buvo 2,3-2,6 m storio, o rytų korpuso šiaurinio galo bei ties pietiniais vartais - apie 3 m. Nuo vidinio kiemo pusės sienų storis siekė 2,15-2,3 m. Rūmai greičiausiai buvo dviaukščiai. Taip galvoti leidžia XIX a. pradžios piešiniai, kuriuose pietų ir rytų korpusų pirmųjų dviejų aukštų langų dydis ir išsidėstymas skiriasi nuo trečiojo aukšto, kaip spėjama, pristatyto XVI a. pradžioje. Bet kadangi rūmai buvo pastatyti ne lygioje vietoje, jų rūšiai buvo šlaite, o rūsijų asla - išorinio pietinio kiemo lygyje, tai rūmai iš pietų, nuo miesto, atrodė lyg trijų aukštų. Pietų korpuso vakariniame gale veikiausiai stovėjo triaukštis bokštas. Taip spėti leidžia storesni (daugiau kaip 3 m) šios korpuso dalies pamatai. Vartų bokštas rūsiu neturėjo. Pietinės ir šiaurinės sienos pamatuose išmūrytos arkos vandeniui iš kiemo nutekėti. Bokšto antroje aukšte būta vartų pakėlimo ir nuleidimo įrenginių, o trečiasis - skirtas vartų gynėjams.

Netoli šiaurės rytų kampo, arčiausiai Pilies kalno, rūmai turėjo antrą nedidelį bokštelį (jo liekanas dengia XIX a. pastatas). Galimas dalykas, kad iš čia kažkokia medinė (?) galerija vedė į Aukštutinę pilį.

Nuo vidinio kiemo pusės rūmų pamatai buvo įkasti negiliai, tik 40-70 cm žemiau rūsijų aslos ir rėmėsi į gana tvirtą gruntą. Pamatams naudoti stambūs akmenys. Išorinės rūmų sienos - rytų ir pietų - statytos šlapiame, klampiam grunte, pamatų apačia kai kur yra 1,5-2,2 cm žemiau rūsijų aslos. Pamatams sukalti įvairaus storio, daugiausia pušiniai poliai. Ant polių ties pamatų kraštu padėti išilginiai, dažnai aptašyti rąsteliai. Kai kur dar padėti skersiniai rąsteliai, kurie sunerti su išilginiais. Kai kada jie guli įstrižai išilginiams, neina skersai pamatų. Po D rūsiu pamatų išoriniu kraštu sukalti poliai yra apie 1,5 m ilgio, smailiai nutašyti, sukalti į kietą akmeningą žvyrą. Jie ir kitos medinės konstrukcijos kartu su pamatų apatine dalimi dabar yra vandenyje. Po rūsijų

Plombos, surastos XIV a. pabaigos - XVI a. sluoksniuose (il. psl. 8-9)

pertvarų pamatais polių nėra. Tik pertvaros tarp C ir D rūsijų pietinis galas stovi ant polių ir skersinių kaladžių. Pamatai yra kiek storesni negu ant jų stovėjusi siena. Ypač tai būdinga rūmų pietinės dalies pamatams, kurie kai kur yra net 1-1,5 m storesni už sieną. Ties kiekvienu rūsiumi jie storinti skirtingai.

Rytų ir pietų korpusų rūšiai buvo nuo 60-70 m² iki 100-120 m² dydžio, vieni beveik kvadratiniai, kiti - kiek pailgi, 9-9,5 m pločio.

Rytų korpuso A ir B rūšiai turėjo keturkampės kolonos remiamus kryžinius skliautus, o likusieji rūšiai - cilindriniai.

Laiptai ir durys į rūsius buvo iš vidinio kiemo. Tik į kampinį C rūsį buvo durys iš gretimo pietų korpuso rūšio, o į šiaurinį A rūsį - iš B. Be to, A rūšio gale, šiaurinėje sienoje, atrodo, buvo durys į žemiau esantį išorinį kiemą. Pietų korpuso galinis G rūšys šiaurės vakarų kampe turėjo dar cilindriniai laiptelius link vartų. Kelios laiptų pakopos buvo išmūrytos storoje rūšio sienoje, o likusios - medinės pakopos - rėmėsi į kieme ties durų kraštais išmūrytas 4 m ilgio ir 0,7-1,3 m storio sienes. Apie 2 m pločio rūsijų durys buvusios dvigubos: vienos - sienos išoriniame, o kitos - vidiniame krašte. Tarp durų yra likęs poros metrų pločio tuščias tarpas. Tarp rūsijų A ir B bei C ir D buvo kiek siauresnės taip pat dvigubos durys. Tarp jų tik 0,8 m pločio tarpas.

Rytų ir pietų korpuso rūšiai langus turėjo tik išorinėje sienoje. Jų pėdsakai išliko A, B ir E rūšiuose. Didesnieji turėjo du, mažesni - vieną langą. Rūsio viduje langai buvo apie 1,3 m pločio, aukštyr jie siaurėjo, išorėje tik apie 0,80 m pločio. Palangė viduje buvo 2 m žemiau negu išoriniame sienos krašte. Pastačius rūmus rūsijų langai buvo apie 3-3,5 m aukštyje nuo išorinio kiemo paviršiaus.

Rūsijų asla - apie 3-3,5 m žemiau vidinio kiemo. F ir G rūsijų - apie 1 m aukščiau.

Kartais didesni rūšiai medinėmis pertvaromis buvo padalijami į mažesnes patalpas. B ir E rūšiuose aptiktos pertvarų liekanos iš stačių rąstelių ar lentų, kurių galai buvo įstatomi į horizontaliai gulinčiuose rąstuose iškirstus griovelius. Kai kurios patalpos grįstos lentomis, kitos - plytomis ar visai negrįstos. B ir F rūsijų asloje buvo įkastos statinės. Matyt, jos naudotos kaip šuliniai, nes gruntinis vanduo beveik siekė aslą.

Šulinių aptikta ir XIII a. pabaigos - XIV a. mūrinių gyvenamųjų namų pusrūsiose Rygoje. Ir ten šuliniai kartais naudota statinė be dugno.

Tik rūšio B pietvakarių kampe aptikti tarsi didelės krosnies pamatai - 2x1,6 m dydžio ren-

tinys, primestas akmenų. Gal čia buvo rūmų pirtis?

Kaip atrodė XV a. rūmų vakarų korpusas, neaišku. Spėjama, kad į rytus nuo Katedros stovėjęs pastatas buvo nugriautas. Vėliau prie Katedros rytinės sienos buvo pristatytas naujas vakarų korpusas. Tarp jos rytinio galo ir rūmų liko 4-5 m pločio tarpas. Kada tai įvyko - XV a. ar XVI a. pradžioje - tebėra neaišku [12]. Kaip jau minėta, šis korpusas siauresnis. Jo pietų galo rūšys langą tikriausiai turėjo tik galinėje pietų sienoje, o rytiniame gale buvo laiptai į viršų. Toliau į šiaurę esantys K ir L rūšiai turi po vieną langą į išorinį kiemą, o L rūšys ir į vidinį kiemą. Langų angos labai apirusios. Tik vienoje iš jų rastos 60x80 cm dydžio grotos rodo, kad vidinio kiemo pusėje langai buvo panašaus dydžio. Tačiau ši korpuso dalis greičiausiai yra vėlesnė.

Jau minėti vidiniame kieme laiptų atramų pamatai giliai įkasti ir surišti su rūmų siena. Be to, tarpuose tarp laiptų pietų korpuso šiaurinė siena turi 4 panašias 4 m ilgio ir 1,2-1,4 m storio atramas - "kontraforsus", o rytų korpuso vakarinė siena - du "kontraforsus". Jie ir storesnės laiptų atramos išmūryti kas 5-6 m greičiausiai laikė apie 4 m pločio medinę (?) antrojo aukšto galeriją. Šiauriniame jos gale stovėjo storesnė (2,8 m) atrama, kurioje tikriausiai buvo laiptai į galeriją. Panaši storesnė atrama išmūryta ir galerijos vakariniame gale - prie vartų. Šiauriniame kiemo pakrastyje stovėjo minėta siena su apie 1,5 m pločio galerija, kurią laikė masyvūs šios sienos kontraforsai. Taigi XV a. rūmų vidinį kiemą iš šiaurės, rytų ir pietų supo galerija, kuria (prireikus) greitai galėjo judėti rūmų gynėjai.

Storos pertvaros tarp rūsijų, matyt,ėjo per abu rūmų aukštus ir laikė stogą, kuris turbūt buvo dvišlaitis, aukštas, kaip ir visų gotikinių pastatų. Spėjama, kad palėpėje dar buvo šaulių galerija. Rūmai dengti neglazūruotomis čerpėmis. XV-XVII a. sluoksniuose daugiausia randame plokščių ir apvaliais galais (vadinamų "liežuviu"

formos) čerpių gabalų. Naudotos 38-42 cm ilgio ir 16-18 cm pločio bei poros centimetrų storio čerpės. Jos plito XIV a. pabaigoje - XV a. pirmojoje pusėje ne tik LDK, bet ir Prūsijoje;

jos išstūmė senesnes lovelio formos čerpes, vadinamąsias "vienuoles". Kartu naudotos didelės lovio formos kraiginės čerpės. Iš XV a. sluoksnyje rastų gabalų pavyko vieną atkurti. Ji yra apie 50 cm ilgio, 25 cm pločio (plačiajame gale) ir beveik 3 cm storio. Glazūruotų plokščių ir lovinčių čerpių rasta tik ties Katedros rytų galu. Rudai ir žaliai glazūruotų čerpių gabalų

rasta ant XV a. pradžios (?) akmenų grindinio ir Katedros viduje. Matyt, glazūruotomis čerpėmis buvo dengta tik greta stovinti Katedra.

Pirmojo ir antrojo aukšto patalpos, kaip ir rūšiai, privaļėjo turetį skliaurus. Dalies patalpų skliau-

tai bus buvę puošnūs kaip ir to paties meto Aukštutinės pilies ar Trakų salos pilies rūmų salės. Patalpos buvo grįstos kvadratinėmis įvairaus dydžio ir storio plytelėmis. Mažiausios plytelės yra 10x10 cm, didžiausios - 19x20 cm, o vyrauja - 16,6x17 cm. Jų storis svyruoja nuo 2 cm iki 5,5 cm. Grindų plytelės kartais buvo surišamos skiediniu, o kartais klojamos ant smėlio sluoksnio. Dalis jų neglazūruotos, kitų glazūros spalva buvusi žalia, ruda, rečiau geltona, mėlyna ar net balta. Dalies rastųjų plytelių glazūra labai nudilusi. Galbūt kai kurias patalpas puošė įvairiaspalvių plytelių grindys. Panašios plytelės rastos ir vėlesniuose sluoksniuose. Patalpų išgrindimui jų reikėjo daug. Yra žinoma, kad Vavelio rūmams 1544 m. buvo nupirka 35 000 keliaspalvės glazūros plytelių.

Neaiški lieka XV a. rūmų durų ir langų forma bei puošyba. XIV-XV a. pastatų durys ir langai dažniausiai turėjo smailia ar lanko formos arka suskliaustas angas, kurių kraštai puošti figūrinėmis plytomis (Vilniaus Aukštutinės pilies ir Trakų salos pilies rūmų salės). Vilniuje Žemutinės pilies rūmų griuvenose figūrinių plytų nuolaužų nedaug. Sunku patikėti, kad šių rūmų puošimui jos mažai naudotos. Greičiausiai XVI a. trečiajame dešimtmetyje rūmų rekonstrukcijos metu langų angos didintos, išgriautos, vienodintos su naujai pastatyta rūmų dalimi. Yra vilties, kad šios rekonstrukcijos griuvenų dar kur nors rasime. To meto papročiu langus dažnai puošė vitražai, bet duomenų apie juos nėra.

Vienoje rūmų patalpoje buvo įmūryta žaliai glazūruotų plytų juosta su kažkokių tekstų gotikinėmis raidėmis. Jos atspaustos viename plytos šone. Kieme rastas nedidelis tokios plytos gabaliukas. 1959 m. šiaurinėje Žemutinės pilies dalyje aptiktas didesnis (11,5x7,5 cm) panašios plytos gabaliukas. XV a. pilyse būta įrašų, nes Vavelio rūmų sienoje Jogailos nurodymu buvo padarytas įrašas Žalgirio pergalei atminti. Jis neišliko, nežinome, nei kur,

nei kokia technika padarytas.

XV a. sluoksniuose rasta dvejų glazūruotų plytelių, puošusių sienas. Vienos jų beveik kvadratinės (apie 14,5x15x2,5 cm dydžio), puoštos herbais, dviuodegėmis sirenomis undinėmis, kitomis fantastiškoms būtybėmis. Kitos plytelės - rombinės (17x26x2,5-3 cm dydžio) su įspaustu stačiakampiu piešiniu. Pavyko atkurti du iš jų. Viename - didelė žuvis ryja žmogų. Greičiausiai tai Biblijoje esančio pasakojimo apie pranašą Joną iliustracija. Kitame piešinyje - du ilgakakliai paukščiai (?) susipynusiais kaklais. Panašus piešinio motyvas yra žinomas Bizantijoje bent nuo XIII a., jis aptinkamas ir XV a. kokliuose Baltarusijoje. Matyt, šis piešinys turėjo kažkokią alegorinę prasmę. Rominių plytelių piešiniai labai lėkšti, skiriasi nuo to paties laikotarpio koklių reljefiško piešinio. Be to, forma piešiniui atspausti tarsi per didelę, ne visa telpa. Kaip tokiomis plytelėmis buvo puošiamos patalpų sienos, tenka tik spėlioti.

Rūmų patalpas šildė ir puošė kokinės krosnys. XV a. sluoksniuose dažnai randamos puodyninių koklių šukės. Daugiausia naudoti neglazūruoti kokliai keturkampe anga. Nuo XV a. pabaigos jau glazūruojami vienspalvė - žalia ar gelsvai ruda glazūra. Rasti tik keli gabaliukai neglazūruotų kiauraraščių plokščių. Tokiomis plokštelėmis XV a. kartais buvo uždengiamos puodyninių koklių angos. Geriau išlikusių tokių koklių aptikta Vilniaus universiteto teritorijoje. Be to, XV a. sluoksniuose rasti keli maži su trikampė anga puodyniniai kokliukai, taip pat ir pleišto formos koklių - keturkampe anga, bet siauru dugnu. Tokių koklių rasta ir Vilniaus senamiestyje. Jie buvo naudojami ir Vidurio bei Vakarų Europoje. Koklių tyrinėtojai spėja, kad jie buvo naudojami krosnies skliautui.

XV a. pirmojoje pusėje pradėti naudoti kvadratiniai plokštiniai kokliai. Jie neglazūruoti arba jų glazūra vienspalvė - žalia, ruda, piešinys reljefiškas. Koklius puošė herbai, fantastiški žvėrys, geometrinis ornamentas. Turime geriau išlikusių koklių su herbais Rola, Sulima, Žaltys. Iš fantastinių žvėrimis puoštų minėtinas koklis su vienaragiu arba ožiaragiu. Atskirai tenka paminėti kelias šukes vieno apie 17,5x17,5 cm dydžio šviesiai žaliai glazūruoto koklio su pantera (?). Jis iš balto nevietinio molio; piešinys smulkus, reljefas žemas. Visa tai rodytų, kad šis koklis atvežtas tikriausiai iš Vidurio Europos - iš Čekijos ar Mažosios Lenkijos. Tai pirmas toks radinys. Vadinasi, tuo metu į Vilnių galėjo būti atvežamos ne tik koklių formos - matricos ar piešiniai, bet ir patys kokliai. Gal liaujantys meistras atsiveždavo savo gaminių pavyzdžių?

Iš kvadratinų plokštinių koklių buvo mūrijama apatinė krosnies dalis - keturkampė dėžė su pakura. Ant jos statoma apskrita ar daugiakampė krosnies dalis.

XV a. vidurio ir antrosios pusės sluoksniuose rasta tamsiai žaliai ruda glazūra glazūruotų pusiau cilindrinų - lovinių koklių šukių. Pasisekė iš dalies atstatyti tik porą. Lovio angą dengia ir puošia plokštė, kurios apačioje vaizduojamas įžambiai pastatytas skydas su herbu (dažniausiai skydas iškilas, be reljefiško rėmelio pakrašciais), o virš skydo kampo - riterio šalmas su plunksnomis. Viršutinėje plokštės dalyje - kiauraraštis geometrinis ornamentas. Iš dalies atstatytuosius koklius puošia herbai Dryja ir Nałecz.

Tokių lovinių koklių plokščių puošimo kompozicija tikriausiai atėjo iš Lenkijos. Krokuvos vyskupui priklausiusioje Bodzentyno pilyje ir Vlocloveko vyskupui priklausiusioje Rocionžeko pilyje rasta plokštinių kvadratinų koklių, puoštų taip pastatytu herbinio skydu ir šalmu su plunksnomis virš jo kampo. Vilniuje dirbę koklių meistras galbūt sekė Krokuvos ir Vlocloveko vyskupų meistras, pritaikydami jų piešinį stačiakampe plokštei. Tačiau Vilniaus ir minėtų Lenkijos pilių meistras galėjo sekti ir prototipu, kurio dar nežinome. Kad galimas ir toks atvejis, rodytų tai, jog Čekijoje jau XIV a. antrojoje pusėje kokliai buvo puošiami panašiai įkomponuotu herbu.

XV a. pirmojoje pusėje pradėti naudoti kvadratiniai plokštiniai kokliai. Jie neglazūruoti arba jų glazūra vienspalvė - žalia, ruda, piešinys reljefiškas. Koklius puošė herbai, fantastiški žvėrys, geometrinis ornamentas. Turime geriau išlikusių koklių su herbais Rola, Sulima, Žaltys. Iš fantastinių žvėrimis puoštų minėtinas koklis su vienaragiu arba ožiaragiu. Atskirai tenka paminėti kelias šukes vieno apie 17,5x17,5 cm dydžio šviesiai žaliai glazūruoto koklio su pantera (?). Jis iš balto nevietinio molio; piešinys smulkus, reljefas žemas. Visa tai rodytų, kad šis koklis atvežtas tikriausiai iš Vidurio Europos - iš Čekijos ar Mažosios Lenkijos. Tai pirmas toks radinys. Vadinasi, tuo metu į Vilnių galėjo būti atvežamos ne tik koklių formos - matricos ar piešiniai, bet ir patys kokliai. Gal liaujantys meistras atsiveždavo savo gaminių pavyzdžių?

Iš kvadratinų plokštinių koklių buvo mūrijama apatinė krosnies dalis - keturkampė dėžė su pakura. Ant jos statoma apskrita ar daugiakampė krosnies dalis.

XV a. pirmaisiais dešimtmečiais tarp Vilniaus pilies šeimininko bei Vlocloveko vyskupų buvo gana artimi ryšiai - Vlocloveko vyskupas 1418 m. rudenį Gardine sutuokė Vytautą su antrąja žmona Julijona. Rocionžeko pilyje rasta ir koklių, puoštų Vyties herbu.

Apie seniausius Vilniaus pilies plokštinius koklius rašė autoriai [10; 16], nurodė, kad juos puošia herbai, kuriuos Lietuvos didikai ir bajorai priėmė 1413 m. Horodlėje. Herbai priklauso XV a. pirmosios pusės ir vidurio mažai žinomiems asmenims. Matyt, tuo metu Vilniaus Žemutinės pilies rūmuose stovėjo "herbinės" krosnys (puoštos įvairiais herbais). Jos buvo tarsi heraldikos vadovėliai į rūmus susirenkantiems bajorams. "Herbinių" krosnių tuo metu buvo ir Lenkijos pilyse.

Rasti plokštiniai kvadratiniai ir pusiau cilindriniai kokliai rodo, kad XV a. rūmų reprezentacinėse patalpose stovėjo viena iš pagrindinių puošmenų - dviaukštės ar net triaukštės krosnys. Jos galėjo būti iki 3,5 m aukščio.

Dideles aukštas patalpas šildančias krosnis tekdavo dažnai kūrėti ir perstatyti. Koklių forma ir puošyba pamažu kito. XV a. pabaigoje ir XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais rūmuose stovėjo daugiaspalvės dviejų ar trijų aukštų renesanso epochai būdingos krosnys. Jų pažinimui medžiagos rasta E rūsyje. XVI a. trečiajame dešimtmetyje buvo pakelta asla ir į rūsį suversta apie 20 m³ krosnių, nugriautų XV a. pabaigoje-XVI a. pradžioje, liekanų. Norėta, kad rūsysis būtų sausesnis. Čia rasta apie poros tūkstančių sudaužytų koklių šukių. Paskaičiuota, kad E rūsyje suversta apie 300 sudaužytų puodyninių, apie 600 plokštinių kvadratinų, apie 400 karnizinių koklių ir kt. Apie ketvirtadalis jų neglazūruoti, o likusieji dažniausiai turi daugiaspalvę glazūrą (žalia, geltoną, baltą, mėlyną, rudą). Vienų koklių sudaužyta ir išmesta kelios dešimtys, kitų - keliolika ar keli. Nėra abejonės, kad čia suversta tik dalis nugriautų koklių griuvenų. Likusias turėtumėm rasti kitoje vietoje.

Kvadratiniai plokštiniai kokliai puošti augaliniu ir geometriniu ornamentu. Vyrauja kokliai su iškilia ar įdubusia rozete, retai - su fantastiniais augalais, žiedais. Kiekvieną plokštę supa aukštas masyvus rėmelis. Atkurta 16 jų ornamentų piešinių.

Kvadratiniai plokštiniai kokliai puošti augaliniu ir geometriniu ornamentu. Vyrauja kokliai su iškilia ar įdubusia rozete, retai - su fantastiniais augalais, žiedais. Kiekvieną plokštę supa aukštas masyvus rėmelis. Atkurta 16 jų ornamentų piešinių.

Dekoratyvinė plytelė su fantastiniais paukščiais (XV a. pirmoji pusė). Restaurava D. Baubaitė

Pusiau cilindrinis koklis, puoštas Veronikos prototipu (XV a. pabaiga - XVI a. pradžia). Restauravo R. Rudokaitė

Kampinis koklis su herbu Sulima (XV a.)

Įvairesni buvę loviniai kokliai, nors jų daug mažiau. Priskaičiuota bent 20 piešinių. Vieni iš jų puošti augaliniu ornamentu, kiti - buitinėmis scenomis, bibliniais siužetais, šventųjų figūromis, drakonais, kitomis fantastiškoms būtybėmis, žmonių figūromis. Dalies jų išliko tik po kelias šukes. Keletas panašių rasta Trakų salos pilyje, Vilniaus ir Kauno senamiesčiuose.

Dar mažiau aptikta lovinių koklių su plokšte uždengta anga ir koklio nugarelėje - lovio dugne - išpjauta ovaline skylė. Ši grupė taip pat labai įvairi. Plokštes daugiausia puošia alegorinės žmonių figūros.

Karniziniai kokliai, skyrę krosnies aukštus, taip pat labai įvairūs. Puoštų geometriniu ornamentu dažniausiai būta labai profiliuotų. Mažiau rasta puoštų herbais. Kartais herbas pritvirtinamas atskirai. Įdomūs kokliai, kurie iliustruoja vieną ar kitą pasakojimą. Viena iš 5 koklių grupė vaizduoja medžiotoją, patekusį į kiškių šalį. Visos figūros geltoname fone, apačioje - žalias volelis. Ši grupė susilaukė gana įvairaus interpretavimo. Be rimtesnio pagrindo norima ją nukelti į XVI a. vidurį ar net antrąją pusę. Kita 3 koklių grupė (gal dar ne visa) pasakoja lyg ir apie vandenyje vykstantį gyvenimą, apie ten esančias fantastines būtybes.

Krosnių karūnelės ne tokios įvairios. Dalis jų - kiauraraštės, dantytos, kitose - riteriai, laikantys herbinius skydus, alegorinės figūros ir kt.

Pavieniai suminėtujų koklių gabaliukai randami rūmų vidiniame ir išoriniame kieme.

XV a. ir XVI a. pradžios sluoksnyje išoriniame kieme - rūmų pietiniame pasienyje - rasta daug kitų radinių: molinių indų šukių, odinių batų padų ir pasagėlių, vinių, apkalų, peilių, cilindrinų spylių, raktų ir kt. Iš retesnių radinių minėtinos kelios geriau išlikusios šviniinės plombos. Įmušti ženklai, gotiškos ir lotyniškos raidės rodytų, kad jos su kitomis prekėmis pateko iš Vakarų ir Vidurio Europos miestų. Tik viena XIV a. pabaigos - XV a. pirmosios pusės plomba turi dvigubo kryžiaus ženklą. Šis ženklas yra ant IV tipo Lietuvos pinigėlių ir Vyčio skyde, todėl gali būti laikomas Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ženklais. Bet jis buvo naudojamas ir Slovakijos, ir Vengrijos heraldikoje, rečiau aptinkamas net Prancūzijoje. Miesto vartai ir bokštai buvo būdingi daugelio miestų herbams, kaip, pavyzdžiui, vyskupo lazda ir pirštinė

Glazūruotas ir neglazūruotas pusiaucilindrinis koklis su šv. Jurgiu (XV a. pabaiga - XVI a. pradžia). Restauravo R. Rudokaitė

būdingi vyskupų valdytų miestų herbams (Mecas, Gvedlinburgas ir kt.). Kol kas neaiški ir kitų čia rastų plombų priklausomybė. Tik plomba su įrašu ARRAS bei per ją žingsniuojančiais žvėreliais yra, matyt, Prancūzijos miesto ARAS, XIV-XVI a. garsėjusio dekoratyviniais audiniais, kilimais. Turbūt, didžiojo kunigaikščio dvaras su šiuo miestu palaikė tiesioginius prekybinius ryšius bent nuo XV a. pabaigos. Rūmų aplinkoje surinktų plombų iššifravimas ateityje papildys mūsų žinias apie valdovų dvaro prekybinius ryšius.

Iš pavienių retų radinių galime paminėti XV a. pabaigos - XVI a. pradžios sluoksnyje rastą geležinį monetų kalimo spaudą su Vyčiu ir raide A. Jis naudotas didžiojo kunigaikščio Aleksandro denarams kalti. Tai pirmasis žinomas feodalinės Lietuvos monetų spaudas.

XV a. pirmosios pusės sluoksniuose rasta dombrelė (vargonėliai), išmesta nulūžus liežuveliui. Tokį muzikos instrumentą turėjome iš Trakų pilies, toks rastas ir Lydos pilyje. Vakarų Europos ir Rusijos miestuose, Livonijos pilyse rasti tokie pat muzikos instrumentai, naudoti XIII-XVI a., buvo gaminami patyrusių meistrų. Radinys liudija, kad ir Vilniaus pilies rūmuose XV a. buvo grojama, matyt, ir

jekta, kuriame numatytas rūsių (taip pat ir virš jų esančių patalpų) skaičius ir dydis. Višai neatsižvelgta į senuosius mūrinius pastatus. Jie buvo nugriauti iki kiemo ar rūmų

XVI a. pirmosios pusės karnizinis koklis su Sforccų herbu. Restauravo R. Rudokaitė

Panaši padėtis buvo ir rūmų pietiniame pasienyje, bet sodybos bus stovėjusios kiek atokiau nuo rūmų. Tik kiemo dalis prie rūmų pietvakarių kampo ir Katedros buvo išgrįsta akmenimis.

Gotikiniai rūmai buvo remontuojami, pietinė jų siena ties E ir F rūšiais buvo paremta kontraforsais. Kontraforsų pamatams naudoti senieji, ties jų galais sukaltos dvi eilės polių. Ant jų ir senojo mūro buvo statomi naujieji apie 4 m ilgio ir kiek platesni poliai. Jiems naudoti vidutinio dydžio akmenys ir gelsvas blogos kokybės skiedinys.

Atrodytų, kad senieji rūmai buvo remontuojami XV a. antroje pusėje ar pabaigoje. Kiemo paviršius į pietus nuo rūmų buvo jau gerokai pakilęs. Kontraforsams naudotų polių radiokarboninė data yra XIV a. (?). Šio chronologinio prieštaravimo paaiškinti negalime. Belieka tikėtis, kad datos bus patikslintos panaudojus dendrochronologijos duomenis.

Rūmų rekonstrukcija XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais

Ji galėjo prasidėti dar XV a. pabaigoje ar pačioje XVI a. pradžioje, bet pagrindiniai darbai vyko iki 1530 m., valdant Žygimantui Senajam. Dar iki archeologinių kasinėjimų N. Kitkausko atlikti rytų korpuso liekanų architektūriniai tyrimai parodė, kad šio korpuso šiaurinis galas yra pristatytas XVI a. Tada turbūt seniesiems rytų ir pietų korpusams pristatytas trečiasis aukštas ir visai naujas vakarinis ir šiaurinis korpusai. Taigi XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais rūmai įgijo tuos bruožus, kurie išliko iki jų nugriovimo. Archeologiniai tyrimai kiek papildė šias žinias.

Paaiškėjo, kad rytų korpuso šiaurinis galas buvo pastatytas aukštumos pašlaitėje. Po vakarinės sienos pamatais yra storas durpių sluoksnis, o šiaurinė stovi ant storų polių sukaltų į durpes.

Rūmų vidinio kiemo rytinis galas 12-13 m išplėstas į šiaurę. Buvo nugriauta senoji siena su kontraforsais M 1, stovėjusi nuo XIII a. pabaigos ar XIV a., o šiaurinis šlaitas ir daubos

šokama.

XV a. antrosios pusės sluoksnyje rasta 48 cm ilgio medinė buožė (bezmėnas), kurios 9,5 cm ilgio ir 3,5-4,5 cm skersmens galas tekintas, išskaptuotas, į vidų įdėtas šviniinis cilindras. Svoriumi žymėti buožės kaklelyje įkaltos vinutės.

Atkasus rytų ir pietų korpusus galime teigti, kad XV a. rūmai buvo statomi pagal pro-

kraštas užpiltas griuvenomis. Greičiausiai čia supiltos rekonstruojamų rytų ir pietų korpusų griuvenos. Vidinio kiemo plotis rytų gale pasiekė apie 40 m. Kiemo šiaurės rytų kraštą uždarė nauja apie 1,2 m storio siena, jungusi rytų ir šiaurės korpusus. Tada turėjo būti pastatyti vakarų ir šiaurės korpusai. Juos statant buvo sunaikintas senasis vakarų korpusas, nuversta senoji siena, supusi kiemą iš šiaurės, nugriautas ir šiaurės vakarų kampe stovėjęs didelis bokštas. XVI a. vakarų ir šiaurės korpusų pamatams buvo pakloti stori išilginiai pušiniai rąstai, sujungti skersiniais (jie jau pjauti pjūklui). Kai kur rūsiuose paklotas dre-nažas, o šiaurinėje sienoje (prie šiaurės vakarų kampo) išmūrytas 80 cm pločio kanalas vandeniui nutekėti. Rūsiai grįsti akmenimis, turi langus į išorinį ir vidinį kiemą, stačius laiptus iš vidinio kiemo. Rūsijų cilindrinis skliautus rėmė keturkampės kolonos. Vakarų korpuso išoriniame kieme buvo tualetas.

Rytų ir pietų korpusuose pakelta A, B ir E rūsijų asla, kuri išgrįsta akmenimis. Vakarų korpuso šiaurinio galo rūsiai K ir L taip pat išgrįsti akmenimis. Tuo metu greičiausiai buvo užmūryti rytų ir pietų korpuso rūsijų langai. Matyt, jie liko mažiau naudojami, nes pastačius šiaurės korpusą, pailginus rytų ir vakarų korpusus bei senesniems korpusams pristačius trečiąją aukštą, gerokai pagausėjo patalpų. Be to, pietiniame pasienyje pakilus žemės paviršiui, kilo gruntinio vandens lygis, senieji rūsiai pasidarė drėgnesni. Dabar rūsijų akmenų grindiniai sausi, bet jau 20-30 cm giliau kai kur telkšo vanduo.

Kito rūsijų išorė. Vidiniame kieme nugriauta rytų korpuso galerija. Vakarų ir šiaurės korpusai statyti be galerijų. O apie 4 m nuo pietų korpuso šiaurinės sienos pakloti apie 1,2 m storio pamatai. Matyt, pietų korpusui vidiniame kieme pastatyta nauja platesnė renesansinė galerija, kuri siekė stogo kraštą. Rytų ir pietų korpusų sandūroje greičiausiai buvo laiptai iš kiemo į antrąjį aukštą.

Buvo suvienodinta senosios ir naujosios dalies durų ir langų forma. Išlikusiuose pietų korpuso piešiniuose pirmųjų aukštų ir pristatytojo trečiojo aukšto langai vienodi, stačiakampiai, nors dydžiai skiriasi. Griuvenose gausiai randama durų ir langų angokraščiams puošti naudoto tašyto konglomerato gabalų. Geriau išlikę akmenys iki 1,1 m ilgio. Jie geležiniais strypais buvo surišami su mūru. Dalis šių akmeninių blokų būvę nudažyti baltais.

Lietuvos pilyse ir kituose pastatuose konglomerato ar kito tašyto akmens durų ir langų apvadai pradėti naudoti tik XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais. Stambios konglomerato plytos ir įvairiai profiliuoti blokai 1552-1750 m. naudoti ir Šv. Onos - Šv. Barboros bažnyčios Žemutinėje pilyje statybai, švento-

riaus vartų puošimui.

Perstatant pietų korpusą buvo nugriauti jo pietinę sieną rėmę kontraforsai. Juos pakeitė ties E ir F rūsijų sandūra pastatytas apie 4x6 m dydžio priestatas - bokštelis. Jis rūsiu neturėjo. Masyvūs pamatai įkasti beveik iki rūsijų pietų sienos pamatų apačios, bet po jo pamatais polių nėra, paklotas tik dvigubas rąstelių grindinys. Bokštelyje buvo laiptai ir durys iš rūsijų į sodą.

Antras mažesnis (apie 4x4,5 m dydžio) bokštelis buvo prie rūsijų vartų iš rytų pusės. Kada jis pastatytas, dar nenustatyta. Galimas dalykas, kad XV a. jis buvo skirtas vartų gynybai, o XVI-XVII a. čia greičiausiai buvo ir vandens rezervuaras. Į bokštelių pietvakarių kampa rėmėsi siena, kuri ėjo nuo rūsijų iki pilies vartų. Sieną atskyrė rūsijų sodą nuo kelio, o jos viršuje bus buvęs viadukas, aprūpinęs rūmus geriamuoju vandeniu.

Rūsijų teritorijoje vandentiekio griovio pėdsakai rasti vidinio kiemo vakarinėje dalyje. Nuo rūsijų pietinių vartų griovys ėjęs į šiaurės rytus. Jis kliudė ir pastato M 2 šiaurės vakarų kampa. Griovyje vamzdžių nerasta, bet išliko dvi geležinės apie 13 cm skersmens movos, jungusios medinius vamzdžius, greičiausiai XVIII a.

Minėtame 1737 m. Vilniaus plane pažymėti rūsijų vartai ties Katedros šiaurės rytų kampu. Juos mini ir apie rūmus XIX a. pirmojoje pusėje rašęs M. Homolickis. Archeologiniai tyrimai kol kas neleido nustatyti, kur buvo rūsijų vakariniai vartai.

Įrengiant sodą į pietus nuo rūsijų, buvo

Žalvarinis paauksuotas apkalas iš XVII a. pirmosios pusės sluoksnio

ne tik pastatytas bokštelis su laiptais ir durimis į jį, bet ir nuardytas senasis pietų korpuso buvęs tualetas (jo mūrinė šachta buvo prijungta prie pietų sienos pamatų apie 13 m nuo rūsijų pietryčių kampo). Naujajam tualetui apie 7 m į vakarus nuo senojo, rūsijų pietų

sienos išoriniame krašte, buvo iškirstas gilus vertikalus griovys, kuriame padarytas 25x45 cm dydžio kanalas. Jo apatinis galas lentų lataku sujungtas su prie pamatų duobėje sureštu keturkampiu rentiniu. Jo viršus uždengtas lentomis ir užpiltas žemėmis - kad sode nesklisų

nemalonūs kvapai. Nuo rentinio pietryčių kampo beveik lygiagrečiai rūsijų pamatams paklotas medinis dre-nažas (rąstas su iškirstu išilginiu grioviu, uždengtu lenta). Dre-nažas nuolaidėja rytų - Vilnios link.

Taip rūmai su tinkuotais fasadais, vienodos formos

langais ir durimis, su nauja pietų korpuso galerija ir perdengtais stogais 1530 m. sudarė naujo pastato vaizdą.

Apie to meto rūsijų vidaus apdailą duomenų maža. Patalpų grindys buvo iš tokių pat glazūruotų ir neglazūruotų plytelių. Iš rašytinių šaltinių žinome, kad sienas vis dažniau puošė audiniai, kilimai, veidrodžiai, paveiksai.

Keitėsi krosnių forma ir koklių puošyba. Pusiaucilindrinis-lovinis koklius pakeitė plokštiniai stačiakampiai kokliai. XVI a. ketvirtajame-penktajame dešimtmetyje kokliai dažniausiai buvo puošiami grotesku, portretais, rečiau - herbais, gėlių vazonais, geometriniais ornamentais, naudoti skydai su valdovo - Žygimanto Augusto - inicialais. Piešinio reliefas buvo dar gana ryškus, naudota daugiaspalvė glazūra. Nuo aštuntojo dešimtmečio vis labiau plito žalia glazūra dengti kokliai, nors XVI a. pabaigoje-XVII a. pradžioje buvo madingi kokliai su baltu ornamentu mėlyname dugne. Išplito augalinis ir "apkalų" (arabeskos) ornamentas, rečiau buvo puošiami herbais, alegoriniais vaizdeliais. Ornamentas suplokštėja, dalis koklių gaminami be piešinių supančio rėmelio - tada vieno koklio piešinys jungiasi su gretimų koklių piešiniais ir sudaro vadinamąjį kiliminį raštą. Karniziniai kokliai puošiami heraldiniais motyvais, angeliukų ar amūrų galvutėmis, augaliniu ornamentu, kartais dar dvaro gyvenimo scenomis. Ypač buvo mėgiamos medžioklės scenos, dvikovos.

Rasta koklių su Vazų, Leono Sapiegos herbais. XVII a. herbą dažnai supa ir savininko inicialai, taip pat jo titulo, pareigų raidės, kartais data.

Rūsijų aplinkoje (to laiko kultūriniame sluoksnyje) gausu įvairios glazūruotos keramikos, dalis jos - atvežtinė, plonomis sienelėmis, iš balto molio. Sodo teritorijoje rastos kelios stambių vazonų (su skylutėmis dugne) šukės.

Šie rekonstruoti keturių korpusų rūmai

su sodu pavaizduoti ir seniausiame Vilniaus piešinyje - G. Brauno atlaso plane. Rūmai greičiausiai nupiešti pagal pasakojimus, o ne iš natūros. Todėl šis piešinys sukelia nemažai ginčų.

Rūmai XVII a. pirmojoje pusėje

1610 m. liepos 1 d. prie Šv. Stepono bažnyčios kilęs gaisras dėl sausros ir stipraus vėjo per kelias valandas apėmė visą miestą (rašoma, kad sudegė 4700 pastatų, tarp jų 7 katalikų bažnyčios, universitetas). Gaisras greit pasiekė pilį. Sudegė ir valdovų rūmai. Pasakojama, kad tuo metu rūmuose gyvenusi Zigmanto Vazos antroji žmona su sūnumis (vėlesniais valdovais - 15 metų Vladislovu ir pusantrų metų Jonu Kazimieru), dvaro damomis ir kita svita gelbėjosi nuo gaisro, skubiai kėlėsi per Nerį. Sumaištyje kažkas iš palydos nuskendęs.

Valdovų rūmai buvo greitai suremontuoti. Jų planas liko nepakeistas. Daugiau dėmesio tada skirta patalpų puošimui. Gausiau naudota marmuro ir smiltainio. Dalis patalpų buvo išgrįstos didelėmis kvadratinėmis marmuro, klinties plytomis. Jų gabalų jau rasta pietų ir vakarų korpusų griuvenose. Apdailai naudotas juodas, rusvas, baltas marmuras. Jo užtikta tik nedideli gabaliukai.

Daugiau išliko žalsvai pilko minkšto smiltainio nuoskalų. B ir C rūsių griuvenose rasta karnizų gabalų, puoštų Vazų herbais. Šie smiltainio karnizai greičiausiai puošė langų ar durų angų viršų patalpose. Ties D rūsiu išoriniame kieme, griuvenose, rasta apdaužyta 60x82x25 cm dydžio smiltainio plyta.

Vieną jos šoną puošia Vazų herbas su karūna virš jo, herbą juosia Auksos vilnos ordino grandinė, ant kurios po herbu kabo avinėlio figūrėlė. 1429 m. Burgundijoje įsteigtas ir 1477 m. Habsburgų paveldėtas Auksos vilnos ordinas buvo labai populiarus; Ordino riterių skaičius buvo ribotas. Zigmantas Vaza buvo susigiminiavęs su Habsburgais (buvo vedęs Austrijos kunigaikštę Aną, o kai ji mirė, jos seserį Konstanciją), buvo šio ordino riteris. Jis labai mėgė Auksos vilnos ordiną (išliko keletas portretų su šiuo ordinu, ordino juosta puošia jo medalius, stambias monetas). Vilniaus Žemutinės pilies griuvenose rastoji smiltainio plyta papildė duomenis apie Zigmanto Vazos pomėgius. Matyt, ši plyta po 1610 m. gaisro papuošė vieną rūmų salę. Spėjame, kad pa-

našaus dydžio plytų (su Lietuvos, Lenkijos ir Švedijos herbais) buvo daugiau, nes Zigmantas Vaza laikė save šių šalių valdovu. Stambios smiltainio plytos tarpusavyje buvo sujungiamos ir prie mūro tvirtinamos geležiniais strypais, sankabomis, kurių galai dengti variu. Vazų herbas tada papuošė ir rūmų vartus iš išorės, ir pilies vartus nuo miesto pusės. Iš smiltainio buvo gaminama ir smulkesnė apdaila, galimas dalykas, skulptūros - dalis vienos rasta L rūsyje po griuvenomis. Tai apie 12 cm skersmens ir 9,5 cm aukščio kiek apdaužyta karūna.

XVI a. pabaigos - XVII a. pirmosios pusės ir vidurio sluoksniuose taip pat randama kokių ir molinių indų šukių, vinių, peilių, spynų, batų pasagėlių, smulkių monetų, apkalų nuolaužų, smulkių rutulio formos švininių kulku ir pavienių geležinių artilerijos sviedinių ir kt. Dalis apkalų puošti įkartomis. Langų vyriai rodo, kad jie buvo jau atidaromi. Iš pavienių retesnių radinių galima paminėti geležinį lygintuvą, kurio pagrindas vos 13 cm ilgio.

Vilniaus pilį ir šiuos marmuro bei smiltainiu puoštus rūmus 1661 m. rugpjūčio 8 d. ir užėmė Maskvos kariuomenė. Rūmai buvo kariuomenės apiplėšti, nuniokoti, o 1661 m.

Molinis puodas (XVI a. pab. - XVII a. pirmoji pusė), molinio bokalo fragmentas (XVII a.) ir molinis qstotis (XVII a. pirmoji pusė - vidurys)

mūšių ir apgriauti. 1799 m. gubernatoriaus nurodymu jie, kaip minėjome, buvo parduoti ir nugriauti.

Taigi kelių metų tyrimai papildė mūsų žinias apie Pilies kalno vakarinės pašlaitės užstatymą iki XV a., apie XV a. rūmus bei jų perstatymą XVI a. pradžioje ir remontą po 1610 m. gaisro. Bet daug klausimų dar teblaukia atsakymo. Trūksta rūmų pietinių vartų teritorijos ir šiaurinio korpuso teritorijos tyrimų duomenų. Jie ne tik papildytų, bet ir koreguotų straipsnyje pateiktuosius faktus.

Literatūra

1. Aleksiejūnas V. Pirmasis Lietuvos valstybės monetos spaudas // Liaudies kultūra. 1994, Nr. 1.
2. Batūra R. XIII a. Lietuvos sostinės klausimu //

Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A ser. 1966, t. 1.

3. Batūra R. Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strykowskio "Kronikos" istoriškumo klausimu // Ten pat. 1966, t. 2.

4. Dauguidis V. Iš Vilniaus miesto praeities. V., 1993.

5. Drėma V. Dingęs Vilnius. V., 1991.

6. Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. V., 1968.

7. Holubovičiai E. ir V. Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas // Lietuvos praeitis. K., 1941, t. 1, sąs. 2.

8. Homolicki M. Kilka uwag nad dzielem: Wilno od początow jego do roku 1750 przez J. I. Kraszewskiego, t. 1, 1840, t. 2, 1842 // Wizerunki i roztrząsania naukowe. Poczet nowy drugi. Wilno, 1842, t. 22.

9. Homolicki M. O planach Wilna, jakimi bylo w XVI wieku // Ten pat. 1843, t. 24.

10. Katalynas K. Gotikos epochos krosnys Vilniaus Žemutinėje pilyje // Kultūros barai. 1988, Nr. 1.

11. Kieszkowski W. Dolny zamek wilenski // Arkady. 1937, Nr. 10.

12. Kitkauskas N. Vilniaus pily. V., 1989.

13. Kitkauskas N., Lasavickas S. Vilniaus Žemutinės pilies kai kurių ankstyvųjų pastatų liekanų architektūriniai tyrimai // Architektūros paminklai. 1977, t. 4.

14. Kitkauskas N., Lisanka A., Lasavickas S. Perkūno šventyklos liekanos Vilniaus Žemutinėje pilyje // Kultūros barai. 1986, Nr. 12.

15. Klos J. Wilno. Przewodnik krajoznawczy. Wilno, 1923.

16. Kuncevičius A. Die Kacheln aus dem Palast der Grossfürsten in Vilnius // Archäologische Schätze aus Litauen. Duisburg, 1992.

17. Kuncevičius A., Aleksiejūnas V. Pirmosios lietuviškos monetos ir plombos // Kultūros barai. 1992, Nr. 2.

18. Lowmiańska M. Wyzwolenie Wilna w 1661 roku // Kurjer Wileński. 1933, 24 grudnia.

19. Мальцев А. Н. Военные действия русских войск в Белоруссии и Литве летом 1655 года // Краткие сообщения Института славяноведения.

1954, вып. 13, с. 51-62.

20. Obst J. Zburzenie Zamku Dolnego w Wilne // Litwa i Rus. 1912, t. 2, sąs. 1.

21. Orda J. O kulcie poganskim w dawnim Wilnie // Alma Mater Vilnensis. 1928, Nr. 7.

22. Pocięcha W. Krolowa Bona. Poznań, 1958, t. 3.

23. Sliesoriūnas F. Gedimino aikštė Vilniuje. V., 1980.

24. Tautavičius A. Vilniaus pilies kokliai (XVI-XVII a.) V., 1969.

25. Vilniaus pily. (Batūra R., Budreika E., Jučas M., Tautavičius A.) // Lietuvos pily. V., 1971.

26. Vorkbek-Lettow M. Skarbnica pamęci. Pamętnik lekarza krola Wladislawa IV. Wroclaw etc., 1968.

27. Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1988 metų tyrimai). V., 1989.

28. Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1989 metų tyrimai). V., 1991.

SPYNOS IR RAKTAI Vilniaus Žemutinėje pilyje

Spynų korpusai buvo gaminami ne iš grynos geležies, bet iš geležies-vario-geležies sluoksnių

ALDONA SKUČIENĖ
DAIVA STEPONAVIČIENĖ

Kelerius paskutiniuosius metus kartu su archeologais Vilniaus Žemutinėje pilyje dirba ir kvalifikuoti metalo konservatoriai-restauratoriai, kurių darbo dėka vis daugiau rastųjų metalinių dirbinių atgauna pirminę išvaizdą. Nuvalius ir konservavus radinius, išryškėja jų forma, ornamentas, tai leidžia dirbinių tiksliau datuoti, o ištyrus metalo cheminę sudėtį, nustatyti, ar tai - vietinių meistrų darbas, ar daiktas atvežtas iš svetur. Tuo pačiu nustatoma ir metalinių dirbinių gamybos technologija. O kad ji kitokia, negu aprašyta mūsų ir kitų kraštų archeologinėje literatūroje, rodo kelių dirbinių cheminę analizę.

Iki šiol buvo manoma, kad spynos, kaip ir įvairūs apkalai durims bei langams, buvo kalamos iš grynos geležies [2:83]. Štai kodėl spynos iš Žemutinės pilies rūmų teritorijos buvo pradėtos valyti ir konservuoti kaip geležiniai dirbiniai. Nuvalius paviršinį korozijos produktų sluoksnį, kaip ir buvo galima tikėtis, remiantis analogijomis su kitais rastaisiais geležiniais dirbiniais, buvo aptikta daug geležies fosfato (mikrocheminės analizės būdu rasta geležies ir fosfatų jonų) miltelių, o po jais - melsvas geležies sluoksnis, tačiau netikėtai spynos dugnelyje pasirodė raudonos spalvos metalas. Atlikus preliminarinę cheminę analizę, nustatyta, kad tai - varis arba jo lydinys. Visiškai nuvalius spyną, paaiškėjo, kad jos korpusas pagamintas iš geležies-vario-geležies (Fe-Cu-Fe) sluoksnių. Iš literatūros apie metalų technologiją žinoma, kad jau XI a. nukaltos vario plokštelės būdavo naudojamos ge-

ležinių ar plieninių dirbinių paviršiumi užkalta arba apkaustyti [1:118], tačiau niekur nepavyko rasti duomenų apie tai, kad vario paviršius būtų padengtas geležies sluoksniu. Iš pradžių manėme, jog tai - atsitiktinumas (pvz. geležis "nusėdo" ant variuotos geležinės spynos paviršiaus cheminiu būdu iš dirvos ar šalia esančių geležinių dirbinių). Kadangi iš vieno radinio tyrimų rezultatų išvadų daryti negalima, todėl buvo analizuojama ir kitų spynų metalo sudėtis. Jose taip pat išryškėjo Fe-Cu-Fe kompozicija,

Cilindrinė (gotika) ir trikampė (renesansas-barokas) pakabinamosios spynos

kuri iki šiol Lietuvoje nebuvo žinoma. Vadina-si, tai - ne atsitiktinumas.

Varis, kaip žinia, yra minkštas ir kalus metalas, labai tinkamas įvairių formų dirbinių gamybai. Tačiau prielaida, kad iš vario nukaltas reikiamos formos dirbinys būdavo merkiamas į išlydytą geležies masę, kad sutvirtėtų, atkrito dėl per didelio vario ir geležies lydymosi temperatūrų skirtumo.

Kai kurie tyrinėtojai, analizuodami juodųjų metalų gamybos technologiją XI-XIII a., nurodo "paketinės žaliavos" (kelių metalų lakštų pla-

kiravimas) panaudojimą kalvystėje, nes tai būvęs pigiausias ir gana efektyvus kokybiškų dirbinių gamybos būdas, taupant plieną [2:82]. Labai tikėtina, kad aptariamą spyną irgi pagamintos iš "paketinės žaliavos", kurią sudarė Fe-Cu-Fe plokštelės užkaltos viena ant kitos arba suvirintos. Maža tikimybė, kad varis buvo naudojamas ekonominiams sumetimais. Tokį pasirinkimą greičiausiai lėmė įkaitinto vario kalamas, žymiai didesnis už geležies (kalant šaltą varį, jis tampa trapus, o įkaitintas vėl lengvai kalasi) [1:118; 6:780]. Minkštesnis metalas suklijuoja kietesnius sluoksnius, todėl dirbinys tampa kietas ir netrapus [1:510]. Toks gamybos būdas aptinkamas tik sudėtingos konfigūracijos pakabinamose spynose, tuo tarpu įleidžiamosios spynos yra pagamintos iš grynos geležies.

Gautieji rezultatai yra preliminariniai ir apytikriai, neatspindintys tikslios radinių metalų sudėties. Dabartiniame darbo etape ne tiek svarbu, ar Fe-Cu-Fe kompozicijoje naudojamas varis, ar jo lydiniai (vienuose dirbiniuose rastas beveik grynas varis, kituose - žalvaris arba bronza). Šio darbo esmė - pirmą kartą Lietuvos archeologijoje išaiškinta ir atidengta "paketinė žaliava", sudaryta iš Fe-Cu-Fe juostelių.

Reikia manyti, kad Žemutinės pilies teritorijoje rastųjų metalinių dirbinių gamybos technologija nėra unikali, todėl būtų tikslinga iširti ir kitų senųjų Lietuvos sostinių - Trakų, Kernavės - archeologinius radinius.

Visos spynos susideda iš lizdo ir sklendės, kurių mechaninės funkcijos, laikui bėgant, nesikeitė. Iš pradžių spynos buvo nesudėtingos konstrukcijos, o XV a. atsirado spyruoklinis lizdas, spyruoklinė ir svertinė transmisija, ir beveik tuo pat metu imta gaminti spynas su keliais lizdais [4:383]. Beje, kai kurie šaltiniai teigia, kad metalinės spynos šalyse į šiaurę nuo Alpių atsiranda tik XV a. [4:383], tačiau, turint galvoje, kad Vilnius viduramžiais buvo vienas iš didžiausių Europos miestų, jis jokiū būdu negalėjo būti apeitas

bendraeuropinių kultūros įtakų, kurios ypač sustiprėjo renesanso laikais, kuomet čia vyravo visų kultūrinių naujovių gimdytojos - Italijos - mada, aktyviai diegiama karalienės Bonos Sforcos. O ir archeologiniai Lietuvos, Rusijos ir kitų kaimyninių šalių miestų tyrinėjimų duomenys rodo visai ką kita: Naugardo tyrėjai metalines spynas datuoja XII a. viduriu - XV a. pradžia [5:82], o Lietuvoje jos žinomos net nuo XI a. [3:24]. Spynų ir raktų rasta beveik visų plačiau tyrinėtų XI - XIV a. pilikalnių ir gyvenviečių sluoksniuose (Aukštadvaris, Jautakiai,

❖ *Daiva Steponavičienė* (g. 1963) 1988 m. baigė Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą ir 4 metus dirbo VU M. Mažvydo bibliotekos retų spaudinių skyriuje. Nuo 1994 m. ji - pilių tyrimo centro "Lietuvos pilys" archeologė. Tyrinėja spalvotųjų ir kombinuotųjų metalų dirbinius. Parengė spaudai knygą "Petras Tarasenska".

Kaukai, Kernavė, Maišiagala, Narkūnai, Nemenčinė, Vilnius) ir daugelyje to laikotarpio kapinynų (Bandužiai, Griežė, Jakštaičiai, Obeliai, Palanga ir kt.) [3:24]. Tą patį patvirtina ir Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos tyrimai, kurių metu iki šiol yra surasta apie 50 spynų ir 40 raktų bei jų nuolaužų. Radiniai yra įvairių dydžių ir formų, padaryti iš geležies ir vario lydinio, chronologiškai "išsibarstę" po visą pilies egzistavimo laiką, t. y. nuo XIII a. (naujausiais duomenimis - net XII a.) iki XVII a. Didesni užraktai buvo naudojami masyvioms ažuoliniams durims, drabužių, ginklų skrynioms, mažesni - papuošalų skrynelėms rakinti. Pirmiau turėjo atsirasti pakabinamosios spynos, turint galvoje, kad šitoks patalpos uždarymo būdas yra primityvesnis, o kiek vėliau imta rakinimo mechanizmą talpinti į duryse padarytą ertmę. Taip atsirado įleidžiamosios spynos. Šie du spynų tipai tebeegzistuoja ir šiandien.

Ikigotikiniai sluoksniai pateikė tik vieną kitą radinį. Ankstyviausias - kombinuoto metalo (Fe-Cu-Fe) raktelis su rombo formos galvute, kurios galuose išlenktos mažytės kilputės. Tokie rakteliai randami XIII - XVI a. kapinyuose.

Pereinamoju į gotiką ir gotikinių laikotarpiu (XIV - XV a.) pradėtos gaminti pakabinamosios cilindrinės spynos su geometriniu ornamentu - skersinių ir išilginių juostų bareljefu. Jų rasta įvairių dydžių: nuo 3 cm iki 10 cm ilgio. Jas dažniausiai rakindavo raktais, padarytais iš apie 7 cm ilgio plokščios juostelės, kurios viename gale būdavo nedidelė galvutė-kilpelė, o kitas turėjo karpytus dantelius ir būdavo užlenkiamas; kartais dantytoji plokštelė būdavo pritvirtinama statmenai koteliui. Buvo daromi ir kitokie raktai: su apskrita galvute, kuri būdavo tvirtinama prie cilindrinio, rečiau vientiso metalo kotelio. Sujungimas būdavo apjuosiamas metaliniu žiedu. Iki šiol manyta, kad šio tipo raktai atsiranda tik XVI a.

Gotikos laikais jau būta ir įleidžiamųjų spynų. Apie jas liudija šiame sluoksnyje rastos kelios aštuoniakampės plokštelės su skylė raktui. Jos būdavo užkalamos ant durų, įleidus spynos mechanizmą į medinių (dažniausiai ažuolinių) durų masyvą. Iš Vakarų Europos pavyzdžių žinome, kad šios plokštelės būdavo dekoruojamos išsikerojusiu vijoklių ornamentu, kurio centre ir būdavo daroma išpjova - kanalas raktui. Vėlyvosios gotikos laikais įleidžiamųjų spynų plokštelės būdavo ypač gausiai ir turtingai dekoruojamos, o ir raktų galvučių vidų užpildydavo pintas iš plonos metalo vielos ažūras [4:383, 384]. Mūsų šios plokštelės yra nedidelės, o apie ornamentą sunku ką nors pasakyti, kol nenuimtas paviršinis korozinis sluoksnis.

Renesanso laikais pakabinamosios cilindrinės spynos beveik išnyko (šiuo, XV a. pabaigos - XVI a. pradžios sluoksnyje rasta tik

viena aplūžusi spynelė, greičiausiai atsitiktinai į jį pakliuvusi); nebeliko ir cilindrinio spynų raktų. Vyrauja įvairaus dydžio raktai (10 - 15 cm ilgio), dažniausiai su cilindrinio koteliu, dantytu liežuviu ir apskrita galvute (beje, laikui bėgant, raktai pastebimai didėja). Šiame sluoksnyje yra rasta ir vieno puošnaus rakto nuolauža - galvutė-rankenėlė, sulenkta iš plačios metalo juostos, o šio apskritimo viduje - ažūrinis ornamentas. Galvutės viršuje prilituota keturkampė kilpelė - galbūt grandinėlei. Šiais raktais būdavo pakabinamosios bei įleidžiamosios spynos, nors jų šiuose sluoksniuose, kaip ir ankstesniuose, nerasta. Rastos tik kelios įleidžiamųjų spynų plokštelės, priskirtinos vėlyvojo renesanso arba pereinamojo laikotarpio ir baroką, vadinamojo manierizmo, laikmečiui (XVI a. pabaiga - XVII a. pradžia) Viena iš jų - lelijos formos, graviruota augaliniu ornamentu, su skylė raktui apatinėje išplatintoje dalyje. Kita - pusiau apskrita plokštelė, matyt, buvusi pritvirtinta prie pat durų krašto. Ji labai sunykusi, todėl sunku nustatyti, ar buvo ornamentuota.

Tuo laiku visoje Vakarų Europoje spynos mechanizmas jau būdavo tvirtinamas ne durų masyve, o vidinėje jų pusėje ir tapo matomas. Taigi atsirado poreikis puošti ir tą spynos dalį. Ažūrinis ornamentu būdavo puošiami meistriškai iškalto pagrindo kraštai, padaromos skylutės vinims, kuriomis spyna būdavo prikalamas prie durų. Ir pats spynos mechanizmas būdavo puošiamas augaliniu ornamentu vijoklių, lapų, gėlių motyvais [4:383]. Beje, reikia pažymėti, kad šios spynos, kurios Vakarų Europoje priskiriamos renesanso laikmečiui, Vilniaus Žemutinėje pilyje gulėjo XVII - XVIII a. sluoksnyje, kuris laikomas barokinės kultūros palikimu.

Barokinės pakabinamosios spynos yra didesnės už ankstesniasias. Kai kurios iš jų prie durų būdavo tvirtinamos grandine. Be plačiai paplitusių trikampių spynų pradėtos gaminti kitokio tipo - pusapvalės - akivaizdi baroko išraiška. XVIII a. - spynos ir rakto puošnumo apogėjus Vakarų Europoje. Tuo metu raktų gamybai be geležies dar buvo naudojamas žalvaris ir sidabras. Rakto dalys būdavo liejamos atskirai. Daugeliu atvejų kalvis tik iškaldavo liežuvėlį

su įkartomis, atitinkančiomis spynos mechanizmą, o liejikas išliedavo galvutę ir strypą [4:385].

Skrynių užraktų mechanizmas iš principo buvo toks pat kaip durų, tik sklendė čia judėjo ne horizontaliai, kaip į durų staktą, o vertikaliai į skrynios dangtį. Šios labai dailiai ornamentuotos spynos būdavo įtaisomos sunkiose metalinėse dėžėse, kuriose karaliai ir didikai, vienuoliai ar pirkliai laikė savo papuošalus, privilegijas ir kitokias brangenybes. Sudėtingas mechanizmas su daugybe lizdų užimdavo visą skrynios dangtį ir slėpdavosi po dailiai išgraviuotomis, išsėdintomis ar ažūrinėmis metalo plokštelėmis.

Panašios į sunkiasias skrynias būdavo daromos ir mažos dėžutės mediniu pagrindu arba vien iš metalo. Slaptieji mechanizmai garantavo saugomo turto neliečiamumą, o vagiui suklaidinti būdavo padaroma aiškiai matoma, bet nefunkcionuojanti rakto skylutė. Dabartinių seifų prototipai taip pat būdavo labai gausiai puošiami [4:384].

Su gailėsčiu tenka konstatuoti, kad visos tos puošmenos, aprašytos kitų šalių literatūroje ir šaltiniuose, kuriuose kalbama ir apie Vilniaus Žemutinę pilį, yra labai reti archeologiniai radiniai. Ir nenuostabu: 1655-1661 m. Vilnių okupavusi Maskvos kariuomenė įsikūrė būtent kunigaikščių rūmuose, iš kur į Rusiją traukė vežimai su prisiplėštu karo grobiu. Nusiaubti ir apgrūvę rūmai niekieno neprižiūrėti stovėjo dar šimtmetį - geras kašnelis lobių ieškotojams... Dabar randame tik trupinius.

Už vertingus patarimus, aptariant mikrocheminių tyrimų rezultatus, nuoširdžiai dėkojame P. Gudyno Kultūros vertybių restauravimo centro darbuotojoms: aukšč. kategorijos restauratorei L. Vedrickienei, aukšč. kategorijos chemikei-technologei J. Senvaitienei, o taip pat Chemijos in-to vyr. moksl. bendr. chemijos m. dr. V. Kapočiui.

Literatūra

1. Daukšas K. Neorganinė chemija. V., 1950.
2. Stankus J. Juodoji metalurgija // Lietuvių materialinė kultūra IX - XIII a. V., 1978, p. 73 - 88.
3. Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1988 metų tyrimai). V., 1989.
4. Большая иллюстрированная энциклопедия древностей. Прага, 1980.
5. Колчин Б.А. Хронология Новгородских древностей // Новгородский сборник. 50 лет раскопок Новгорода. М., 1982, с. 156-177.
6. Энциклопедия неорганических материалов. Киев, 1977.

❖ **Aldona Skučienė** (g. 1944) baigė Vilniaus universiteto Chemijos fakultetą, dirbo Chemijos institute. Nuo 1993 m. - pilių tyrimų centro "Lietuvos pilys" radinių restauravimo skyriaus vedėja. Domisi archeologinių geležies dirbinių konservavimu. Šia tema yra paruošusi nemažai mokslinių straipsnių.

VALDOVŲ RŪMŲ

Duomenų apie rūmų architektūrą, jų interjerų pobūdį yra nedaug. Mažai žinoma ir apie rūmų statybos pradžią, jų perstatymus

stilių

NAPALEONAS KITKAUSKAS

Vilniaus Žemutinė pilis turėjo kerleriopą paskirtį: vakarinėje dalyje nuo 1387 m. buvo Vilniaus vyskupystės centras, šiaurės rytų dalyje - LDK arsenalas. Vidurinė dalis buvo tiesiogiai pavaldi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovams, čia buvo jų rezidencija, o Pilies (Gedimino) kalno vakarinėje papėdėje buvo pastatyti rezidenciniai Lietuvos valdovų rūmai. Jei vyskupystės centras - Vilniaus Arkikatedra - išliko iki šių dienų, tai valdovų rūmų lemtis buvo kur kas prastesnė: prieš du šimtus metų, praradus Lietuvos valstybingumą, jie buvo nugriauti, nepalikta net apmatavimų. Iki šiol buvo aišku, kad Vilniaus Žemutinės pilies rėmų dvaras prilygo to meto Europos valdovų dvarams. Renesansinius rūmus pastatė Žygimantas Senasis dar prieš 1530 m. gaisrą. Tačiau netrukus, XVII a. viduryje, karo su Maskva metu, Žemutinės pilies valdovų rūmai buvo nuniokti. Po šio įvykio vargu ar bebūvo daromi rūmų inventorių aprašymai, o ankstesni - iki šiol dar nesurasti (o gal ir visai pražuvę).

Išliko tik keletas smulkaus mastelio rūmų schematinių planų bei vaizdų: G. Brauno 1581 m. planas-panorama, F. Gethanto 1648 m. planas, T. Makovskio XVII a. pradžios Vilniaus m. panoramos, Fiurstenhofo 1737 m. planas, XVIII a. pabaigoje prancūzų kalba sudarytas Vilniaus pilių planas (o gal šis ir bus architekto P. Rossio (P. Rossi) sudaryto Vilniaus pilių plano - tik kol kas nerasto - kopija?), dar vienas kitas XVIII a. pabaigos Vilniaus m. planas. Pakankamai tikslūs tik Fiurstenhofo ir prancūziškasis planai.

Lietuvos valdovų rūmus Žemutinėje pi-

lyje 1785 m. tiksliausiai pavaizdavo dailininkas P. Smuglevičius. Apie 1790-1793 m. rūmus iš pietų pusės buvo nupiešęs architektas P. Rossis, tačiau piešinio originalas, kaip minėjau, vis dar nerastas. Liko tik keletas šio piešinio kopijų, darytų įvairių dailininkų jau po rūmų nugriovimo.

Rūmai nugriauti 1799-1801 m. carinės valdžios įsakymu. Neaišku, ar griauant rūmus buvo palikti bent jų pamatai. Papildomai jų liekanos galėjo būti ardomos 1831 m., kasant 2,5 m gylio fosą, kai pilių teritorija buvo paverčiama carinės kariuomenės tvirtove.

Žinoma, kad 1799-1801 m. griauamų rūmų rytinio korpuso vietoje vilniečiui Abraomui Šliozbergui buvo leista pasistatyti namą. Po 1831 m. šis namas paverstas kareivinėmis, o nuo 1854 m. jame įsikūrė Vilniaus karinės apygardos Inžinerijos valdybos viršininkas ir Inžinerijos valdyba. Po I-ojo pasaulinio karo čia ir vėl šeimininkavo kariškiai. Po II-ojo pasaulinio karo iki 1984 m. jame buvo įsikūrę Respublikiniai pionierių ir moksleivių rūmai. Kadangi iki 1939 m. šiame name vis dar gyventa kariškių, tai jo architektūriniai tyrimai nebuvo daromi. Tebuvo galima tik spėlioti, ar A. Šliozbergas sugebėjo ką nors išsaugoti iš buvusių Valdovų rūmų rytinio korpuso, ar pastatė visai naują namą. Po to, kai 1878 m. buvo nutarta tvirtovę panaikinti, fosa buvo užpilta žemėmis, pylimai nukasti, o skveras ties Katedra (kartu su Bernardinų, Botanikos sodais bei Kalnų parko teritorija) paverstas poilsio parku, įrengti pasivaikščiavimo takai, prisodinta medžių, želdinių.

Po II-ojo pasaulinio karo buvusių Valdovų rūmų teritorija nebuvo tyrinėjama. Atskirais atvejais, kasant griovius inžinerinėms komunikacijoms, buvo aptinkama griuvenų sluoksnių su kokliais, plytų nuolaužomis, rasta ir

mūro fragmentų. Tačiau jų paskirčiai nustatyti neužtekdavo duomenų, o kartais jie apskritai net nebuvo fiksuojami.

Atidžiau buvo stebimi šiluminių tinklų trasos kasimo darbai 1964 m. Trasą buvo numatyta pravesti pro Arkikatedros rytinį galą, o nuo čia - per rūmų teritorijos vidinį kiemą iki Respublikinių pionierių ir moksleivių rūmų (A. Šliozbergo namo). Priešais pagrindinį įėjimą į buvusį A. Šliozbergo namą buvo atkastas senovinis mūras. Paaikškėjo, kad tai apie 2,7-2,9 m storio siena, kurioje iš pietų pusės įrengtos nišos. Jų gylis 1,6-1,65 m, tarpai tarp nišų maždaug 2,55 m. Nišas vieną nuo kitos riboja 1,43 m storio mūro diafragmos. Specialistus stebino, kad sienos mūro paviršiuje buvo matyti ryškių baltiškojo (vendinio) plytų jungimo požymių. Spėliota, kad čia galbūt yra XIII a. vidurio Katedros ar bent Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino rezidencijos liekanos. Sienos pietinėje išklotinėje tarp nišų esančios diafragmos labai priminė masyvius keturkampio skerspjuvio kontraforsus, galinčius atlaikyti aukštai įrengtų skliautų skėtimo jėgas. Galvota, kad tarp kontraforsų įsiterpusiose nišose galėjo būti langų angos. Ši siena literatūroje pradėta vadinti siena su kontraforsais. Suradus šios sienos liekanų, neliko abejonių, kad vakarinėje Pilies kalno papėdėje, ruože tarp Arkikatedros ir Pilies kalno, dar iki renesansinių rūmų statybos yra buvę ne tik gotikos laikotarpio, bet ir žymiai anksčiau statytų mūrinių pastatų.

1987 m. atkastas dar vienas senosios sienos su kontraforsais fragmentas. Per abu tyrimo etapus (1964 m. ir 1987 m.) atkastas maždaug 30 m ilgio šios sienos ruožas. Ji įvardinta kaip M 1 siena, orientuota rytų-vakarų kryptimi (žiūrėti į žurnalo III viršelį). 18,24 m nuo A. Šliozbergo namo prasideda senosios sienos vientiso mūro ruožas, kuriame nišų nėra. Taigi, tik rytinėje, maždaug 18 m ilgio atkarpo-

❖ *Napaleonas Kitkauskas* (g. 1931 m.) 1960 m. baigė Kauno Politechnikos institutą. Tais pačiais metais pradėjo dirbti Paminklų restauravimo institute. Nuo 1993 m. Pilių tyrimo centro "Lietuvos pilys" skyriaus vedėjas. Tyrinėjimų sritis - Lietuvos pilių architektūra, gotikiniai statiniai. Daugelio knygų ir straipsnių autorius.

ARCHITEKTŪRA

kaita ir mada

je, rastos nišos. M 1 sienos viršus nuo dabartinio žemės paviršiaus yra 0,6 m (rytinėje dalyje) ir 0,8-0,9 m (vakarinėje dalyje) gylyje. Nišų apačia - 2,1-2,15 m gylyje.

1976 m. šio straipsnio autorius savo iniciatyva tyrė buvusio A. Šliozbergo namo rūsius. Jau tada nustatyta, kad rūsių sienos ir skliautai sumūryti per keletą etapų. Įsitikinta, kad iš Žemutinės pilies Valdovų rūmų rytinio korpuso yra išlikę A, T, V, U ir S rūšiai, (žiūrėti į žurnalo III viršelį). Tik Z ir Ž rūšiai žymiai vėlesni, iš šiaurės pusės jie pristatyti XIX a. Seniausia yra pietinė 10,3 x 9,5 m dydžio keturkampio plano A rūšio patalpa. Ji dengta keturių travėjų skliautu, o rūšio centre atremta į vienintelį keturkampio skerspjūvio stulpą. Kryžminių travėjų skliautai yra smailiaarkio kontūro. Tačiau A rūšio skliautas be nerviūrų. Jo sienų mūro technika ir plytų dydžiai analogiški Aukštutinės pilies gotikinių rūmų antrojo statybos etapo (XV a. pradžia) sienų liekanų mūriui. Prieita išvados, kad A. Šliozbergo namo rūsyje išlikusi Valdovų rūmų A rūšio patalpa statyta XV a. XVI a. pirmojoje pusėje šis rūšys prijungtas prie tuomet statytų Žemutinės pilies renesansinių rūmų rytų korpuso, kurio liekanas reprezentuoja T, V, U ir S rūšiai.

Atrodo, kad su Žemutinės pilies rūmų statybos istorija glaudžiai siejasi Arkikatedros rytiniame gale išlikęs trapecinio plano rūšys Y (taip jis įvardintas pateiktame valdovų rūmų rūsių plane). Beje, dar 1931-1932 m. Arkikatedros tyrėjai šį rūšį pavaizdavo Arkikatedros rūsių plane. Rūšio ilgis apytikriai lygus Arkikatedros halinės trinavės dalies pločiui - 24 m. Y rūšio šiaurinė dalis yra 3,9 m, pietinė - 5,2 m pločio. Dėl to šio rūšio rytinė siena nėra lygiagreti Arkikatedros rytinei sienai. Y rūšio skliautas yra 50 cm storio, jo raktas skliauto viršuje yra 0,6-0,9 m gylyje nuo Arkikatedros rytinės dalies grindinio paviršiaus. Rūšio sienų ir skliautų mūras yra gotikinis (gaila, kad 1986-1987 m., įrengiant švedų firmos kondicionierius, Y rūšio skliautų ir sienų paviršiai buvo aptinkuoti). Akivaizdu, kad trapecinio plano rūšys Y statytas šiek tiek vėliau

už dabartinę Arkikatedrą, tačiau dar gotikos laikotarpyje, XV a. Rūšio skliauto vakarinė pėda priglausta prie Arkikatedros rytinės sienos pamato, sandūros siūlėje ant Arkikatedros pamato dar likę juosvos žemės. Virš pamato (tačiau dar po betono plokščių grindiniu, šiuo metu esančiu už Arkikatedros rytinės sienos) išlikęs Arkikatedros rytinės sienos tvarkingas gotikinis cokolis su vertikalių menčių, iškilusių virš cokolio, liekanomis. Vėliau, renesanso laikotarpyje, tinkuojant Arkikatedrą, šios mentės buvo nukapotos.

Nėra abejonės, kad virš trapecinio Y rūšio

Rūmų pietinės sienos pamatų fragmentas. Apatinei daliai panaudoti XIII a. antrosios pusės ar XIV a. pradžios sienos likučiai)

yra buvęs panašaus plano gotikinis pastatas, galbūt ne vieno aukšto. Jis turėjo uždengti Arkikatedros rytinę sieną. Kokia šio pastato paskirtis? Galbūt tai vienas iš rezidencinių dar gotikos laikotarpyje statytų Valdovų rūmų korpusų? Yra žinoma, kad jaunasis karalaitis Kazimieras kaip tik yra gyvenęs rūmų kambariuose, buvusiuose arčiau Katedros, iš kur jis dažnai eidavo į Katedrą melstis. Y rūšio skliauto rytinė pėda, kaip atrodo, mūryta kartu su prie jos besišliejančia masyvia 2,45-2,9 m storio siena. Ši siena kurį laiką buvo virš Y

rūšio pastato išorinės (rytinės) sienos.

Į rytus nuo Y rūšio 1968-1970 m. atkasta dar vieno rūšio liekanų. 1972 m. jo vietoje įrengta tuometinės Paveikslų galerijos kondicionavimo patalpa. Papildomai rūšio liekanos dar tirtos 1985-1986 m. Nustatyta, kad šis 25,3-25,8 m ilgio rūšys buvo padalytas skersine pertvara į dvi dalis. Rūšio patalpos plane pažymėtos raidėmis I ir H. I patalpos galinėje šiaurinėje sienoje yra buvusi laiptinė (išlikę daugiau kaip 10 pakopų). Išliko ir abiejų rūsių cilindrinį skliautų atraminės pėdos; pagal jas galima spręsti, kad H ir I rūšiai buvo 4,76 m pločio, o virš jų buvusios pirmojo aukšto patalpos plotis - 5,46-5,65 m. Iš kiemo pusės H ir I rūsių siena buvo 2,25 m storio. Abiejų rūsių sienų paviršiuose plytų jungimo būdas dar gotikinis, nors plytų matmenys ir kraštinių santykiai artimi renesansiniams.

Virš H ir I rūsių stovėjo Žemutinės pilies Valdovų rūmų vakarų korpusas, kurį stant, atrodo, buvo nugriautas gale Arkikatedros rytinės sienos stovėjęs gotikinis korpusas, tačiau po juo buvęs trapecinio plano rūšys Y išliko

iki mūsų dienų. Kyla klausimas, kodėl šis rūšys buvo trapecinio plano. Galbūt, tai padiktavo Y korpuso rytinės sienos kryptis, nuo seno skyrusi pilies dvi skirtingos priklausomybės zonas.

1984 m. pastačius naują Moksleivių rūmų pastatą Šnipiškų priemiestyje, nuspręsta A. Šliozbergo name įsteigti muziejų. Buvo paruoštas muziejaus projektas, numatyti nemažos apimties rekonstrukcijos darbai, siūlyta pastato viduje išgriauti dalį pertvarų. Reikėjo patikrinti, ar atliekant tokius didelės apimties grio-

vimo darbus nebus ardomos XV-XVI a. sienų liekanos (tiksliau - patikrinti, ar A. Šliozbergo pastato pirmojo ir antrojo aukšto sienose nėra išlikę Žemutinės pilies rytinio korpuso sienų liekanų). 1987 m. antrojoje - 1988 m. pirmojoje pusėje nuo griuvenų buvo valomi šio pastato rūšiai, padaryta iki 150 zondu sienose (nuo sienų paviršiaus nukalant tinką). Tyrimų metu pirmojo aukšto sienose pavyko surasti nemažai gotikinio ir renesansinio mūro liekanų. Dviejose vietose jų rasta ir antrojo aukšto vakarinėje sienoje, tačiau čia jis išlikęs iki palangių apačios. Pastebėta, kad pirmojo aukšto patalpose senojo mūro išliko tik tose vietose, kur XIX a. pradžioje sugebėta jį įjungti į naujai statomo A. Šliozbergo namo sienų apimtį. A. Šliozbergo namui užteko tik 80-90 cm storio sienų, todėl taupant medžiagas, kur galima, ten buvo ploniamos (nukapojamos) rūmų rytų korpuso sienos.

Gotikinis mūras pirmajame ir antrajame aukšte surastas tame pastato ruože, kuris yra virš A rūšio, o renesansinis mūras - virš T, V, U ir S rūšių rytinio korpuso dalyje. Po A. Šliozbergo namo pirmojo aukšto grindimis yra išlikę rūmų rytinio korpuso antžeminės dalies sienų keletas fragmentų, kurių paviršiai būvę fasade, nenutašyti. Šio mūro paviršiuje siūlės tarp plytų rievėtos, nematyti tinko žymių. Akivaizdu, kad rūmų gotikinė dalis, statyta XV a., iš išorės nebuvo tinkuota. A patalpos išorinės vakarinė ir rytinė sienos buvo 2,45 m, o šiaurinė - 3,06 m storio.

Šiame name išlikę ir renesanso laikotarpiui priklausančių antžeminės dalies mūro sienų. Iš išorės jos buvo tinkuotos. Po tinku esančiame mūro paviršiuje plytų jungimas dar gotikinis, tačiau mūro siūlės be rivių, mūrijant nekreipta dėmesio į mūro eilių tvarkingumą bei siūlių kokybę. Taigi, rūmų rytų korpuso šiaurinė dalis statyta tada, kai fasadus buvo sumanyta tinkuoti, t. y. renesanso epochoje.

Rūmų rytų korpuso renesansinė dalis buvo 3,1 m platesnė už gotikinę. Pločių skirtumas nustatytas ne tik natūros tyrimų metu - tą paliudija ir ikonografija: 1737 m. Fiurstenhofo planas, XVIII a. pabaigos prancūziškasis planas bei keletas XIX a. pradžios litografijų,

vaizduojančių Žemutinės pilies rūmus iš pietų pusės. Renesansinės dalies išorinės sienos buvo 1,8-1,9 m storio, t. y. plonesnės už gotikines sienas. Rūšių planas taip pat skiriasi nuo gotikinės dalies plano:

patalpos mažesnės, jas dengia cilindriniai skliautai (didžiausia anga 6,5 m pločio), rūšių pertvaros 1,5-1,6 m storio. Galima teigti, kad ant jų stovėjo pirmojo, o greičiausiai ir antrojo rūmų aukšto pertvaros.

A rūšio rytinės sienos išorėje rasta priestato, statyto dar gotikos laikotarpyje, liekanų. Priestato ilgis yra 9,7 m, plotis (rytų kryptimi) - 7,4 m, o pamatų storis - 2,2-2,3 m. Priestatas niekur nepaivaizduotas ikonografijoje. Manoma,

jis nugriautas XVI a. viduryje ar XVII a. pradžioje, o jo vietoje pastatytas kur kas mažesnis, jau ikonografijoje vaizduojamas dviejų aukštų priestatėlis. Yra išlikęs šio priestatėlio vienos sienos fragmentas. Pati siena buvo pastatyta ant nugriauto gotikinio priestato pietinės sienos pamato. Mažojo priestatėlio mūras dar gotikinis.

Beje, 1987 m. A. Šliozbergo namo pietinės sienos išorėje buvo atkastos dar vieno gotikinio rūšio B liekanos. Plane jo matmenys yra

Rūmų D rūšio pamatų išorėje rasto kanalizacinio šulinio rentinio dalis

Rūmų C rūšio pietinės sienos pamatų išorinis kraštas

12,1x 9,45 m. Rūšio viduryje rastas keturkampio skerspjūvio stulpas, į kurį iki rūmų nugriovimo buvo atremti B rūšį dengiantys kryžminiai skliautai. Panašiai kaip ir A rūšyje čia grindys taip pat buvo išgrįstos lauko akmenimis. B rūšio vakarinėje sienoje būta laiptų,

Jais iš vakarinėje pusėje buvusio kiemo buvo patenkama į rūšį. Šio rūšio rytinėje sienoje išlikę dviejų švieslangių nišos. Matyt, kad po A. Šliozbergo namu esantis gotikinis A rūšys ir šalia jo rastas B rūšys - abu priklauso rūmų rytų korpusui, o jo tęsinio reiktų ieškoti dar toliau į pietus.

Nustačius, kad yra išlikę nemažai liekanų iš Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencijos, nutarta atsisakyti rekonstruoti A. Šliozbergo namą ir įrengti jame muziejų. Prasidėjus Atgimimui pirmaeilės svarbos uždavinys buvo ištirti visų keturių korpusų liekanas, surinkti archeologinę ir architektūrinę medžiagą, ją išnagrinėti ir tik tuomet galvoti, ką toliau daryti su atkastomis mūro liekanomis. Buvo nemaža siūlymų pradėti atstatyti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmus netrukus. Jų atstatymui imta rinkti lešas.

Nuo 1988 m. vasaros tęsti Valdovų rūmų tyrimus pavesta Lietuvos Mokslų akademijos Istorijos institutui. Pradėti nuoseklūs Valdovų rūmų teritorijos tyrimai. Jų sėkmę bei nenutrūkumą lemė pastovi valstybės finansinė parama. Iki 1995 m. rudens jau ištirta didžioji visų keturių korpusų (rytų, pietų, vakarų ir šiaurės) rūšių sienų bei pamatų dalis, surinkti rūsiuose bei jų aplinkoje buvę radiniai, taip pat ištirta didesnė rūmų vidinio kiemo dalis. Šių tyrimų metu patvirtinta jau anksčiau geologų kelta prielaida, kad Gedimino (Pilies) kalno vakarinėje papėdėje prieš kelis šimtus metų būta kyšulio formos paaukštėjimo, besitęsiančio nuo Gedimino kalno link Arkikatedros. Kyšulys buvo 3-4 m aukščio: iš pietų, vakarų ir šiaurės jį juosė senoji Vilnios vaga ir Neris, o iš rytų saugojo Gedimino kalnas. Dalis Valdovų rūmų rytų ir vakarų korpusų buvo pastatyta ant kyšulio viršaus, tačiau pietų korpuso pietinė siena ir šiaurės korpuso šiaurinis sparnas stovėjo kyšulio pašlaitėje, drėg-

noje pelkėtoje vietoje. Todėl čia, po rūmų sienų pamatais, reikėjo sukalti medinius poliūs ar pakloti rąstų pagrindą.

1988 m. buvo atkasta C rūšio, buvusio į pietus nuo B rūšio, liekanų. Paaikškėjo, kad pastarasis rūšys, žiūrint pietų kryptimi, yra paskutinis, t. y. jis yra kampinis rytų ir pietų korpusams. C rūšio planas trapecinis. Pietryčių kampe susikirsdamas šio rūšio sienos sudaro 98°

kampą. Tokio paties dydžio kampą sudaro tarpusavyje susikirsdami rūmų rytų ir pietų korpusai. C rūšio plotis, kaip ir A bei B rūšių, yra 9,3-9,5 m, jo rytinė kraštinė - 10,2 m, vakarinė - 11,4 m ilgio. C ir D rūšius vieną nuo kito skiria 1,87 m storio pertvara, joje nėra durų

angos; taigi šie rūšiai vienas nuo kito buvo izoliuoti. C rūšio pietinė siena yra 3,0 m storio. Pietryčių kampe, išorėje, rytinė siena turi 1,3 m ilgio tęsinį į pietų pusę. Atrodo, kad panašų tęsinį rytų link turėjo C rūšio pietinė siena. C rūšio viduje atramų nerasta. Skliautai - cilindriniai su smailiarake rako zona.

Suradus C rūšio pietryčių kampą buvo galima nustatyti rytų korpuso matmenis: gotikinės dalies rytinė siena rūšių zonoje buvo 42,7 m ilgio, o palei vakarinę sieną - 44,5 m. Rytų korpuso gotikinė dalis buvo 14,45 m pločio, o renesansinė - 12,85 m ilgio (šiaurės-pietų kryptimi) ir 17,55 m pločio. Taigi, bendras rytų korpuso ilgis - 55,55 m.

C rūšio vakarinėje sienoje išlikę durų angos liekanų. Pro šias duris buvo galima patekti į gretimą D rūšį, priklausiusį rūmų pietų korpusui. 1989-1993 m. buvo atkasti pietų korpuso D, E, F ir G rūšiai bei galinė R patalpa (be rūšio). Nustatyta, kad pietų korpuso bendras ilgis ties pietine siena yra 74,7 m. Nuo rūmų pietryčių kampo iki Arkikatedros šv. Kazimiero koplyčios - 90,5 m.

Pietų korpuso didžiausias rūšys yra D. Jo plotis 8,4-8,65 m, pietinės sienos ilgis 13,3 m, o šiaurinės - 14,18 m. Taigi, D rūšio planas nežymiai trapezinis. D rūšys dengtas skliautu, padalytu išilgine kryptimi į tris maždaug 4,4-4,8 m pločio kryžminio plano tarpnius. Skliauto storis 50 cm. D rūšio, kaip ir C rūšio, grindys buvo iš grunto. Į abu rūšius buvo patenkama L 3 laiptais, įrengtais D rūšio šiaurinės sienos vakariniame gale. L 3 laiptai buvo vieno maršo, jų plotis 1,9-2,35 m. Kiemo pusėje buvo išmūrytos dvi lygiagrečios sienelės pakopoms atremti.

C ir D rūšiuose yra siautėjęs gaisras. C rūšyje daugelyje vietų sienų mūro paviršių plytos susilydę, apstiklėję, D rūšyje - nuo karščio apirę, o plytų ir lauko akmenų paviršiniai sluoksniai atskilę ir daug kur nubyrėję. Prie L 3 laiptinės rytinės sienelės (virš laiptų pakopų įleidimo į mūro nišas) prikibęs kalkių skiedinio luitas. Jo viršus susilydęs, juodas. Atrodo, šis luitas taip pat susidarė nuo ugnies poveikio - išsilydžiusi mūro paviršių masė lyg lava laiptais tekėjo žemyn.

D rūšio patalpa ties skliauto raktu buvo 3,9-4 m aukščio. Šio rūšio pietinė išorinė siena buvo iki 2,8 m storio, po jos padu įrengti mediniai poliai (tokie poliai buvo ir po C rūšio pietinės sienos padu). D rūšio šiaurinė siena 2,35-2,4 m storio, po ją polių nerasta.

Nuo rūmų pietryčių kampo 14,15 m ir 16 m ruože atkastas nedidelio priestato pamatas. Nuo pietinės sienos išorinio paviršiaus priestato ilgis pietų link yra 1,72 m, plotis - 2,15 m. Priestato pietinės sienos apačioje yra buvusi 0,45 m pločio anga. Greičiausiai, čia yra buvęs tualetas. Nuo rūmų sodo pusės tualetas buvo izoliuotas želdiniais, kurie buvo kabinaimi ant medinio karkaso (jo sijų atrėmimo

lizdai išlikę pietinėje sienoje).

C ir D rūšių 27 m ilgio ruože rūmų pietinės sienos cokolinė dalis buvo vientisa. Ties H abs. 91,50-92,00 m altitudėmis (maždaug 1 m aukščio zonoje virš šių rūšių grindų) paplatėjusi cokolinė dalis buvo padengta plokščiai padėtomis plytomis su nuosvyra. Galima spręsti, kad gotikinio pastato antžeminės dalies fasadas šiame ruože irgi buvęs vientisas. Ties D ir E rūšių sandūra cokolinė zona pakinta, ties ja buvusį kontraforsą primenantį išorinę diafragmą yra statmena pietinei rūmų sienai.

Gotikiniame periode pietų korpuso išorėje (iš pietų pusės) žemės paviršius buvo ties H abs. 90,20 m altitute, t. y. maždaug 4,6 m

E rūšio aslos pjūvis. Viršuje - XVI a. antrosios pusės akmeninis aslos grindinys, po juo supiltos griuvenos su XV a. pabaigos - XVI a. pradžios koklių šukėmis; apačioje - XV a. medinės perivaros liekanos

gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. XVI a. rūmų renesansinės rekonstrukcijos metu jis pakeltas apie 1,2-1,4 m. Tada cokolinė dalis buvo užpilta žemėmis, o fasadai aptinkuoti.

Į vakarus nuo D rūšio atkastos E rūšio sienų liekanos. Plane šio rūšio matmenys: ilgis 12,16 m, plotis 8,80 m. Rūšys buvo dengtas cilindrinio skliautu, jo išilginė ašis orientuota vakarų-rytų kryptimi. Rūšio pietinėje sienoje yra dviejų švieslangių (iki 2 m pločio) žymės, bet jų angos užpildytos mūru, kuriame plytos jungtos gotikine tvarka. Matyt, švieslangiai gana anksti buvo užmūryti. E rūšio šiaurinės sienos viduryje yra L 4 1,85 m pločio laiptų liekanų. Apatinėje dalyje yra išlikę dviejų staktų žymės. E rūšyje rasta net trejų grindų liekanų. Geriausiai išlikusios yra viršutinės,

sudėtos iš lauko akmenų, rastos ties H abs. 91,10-91,15 m altitute. Po jomis, 0,6 m gylyje, būta dar vienu grindų, išklotų ant suplūkto molio sluoksnio. Po juo, maždaug 0,3-0,4 m gylyje, esama aslos ir juodos nuvaikščiotos žemės liekanų (čia rastas ruožas ir horizontaliai klotų plytų).

E rūšio šiaurinė siena 2,35 m storio, jos pamato padas įgilintas maždaug į 3,80 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Pietų korpuso pietinė siena E rūšio ruože taip pat yra 2,35 m storio. Tačiau maždaug 0,9 m aukštyje nuo rūšio grindų pietų korpuso išorėje ji pradeda platėti pakopomis. Ties pamatų apačia siena paplatėja 1,37 m, čia jos bendras storis

3,72 m. E rūšio pietinės sienos pamato padas yra maždaug 7 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Išorinėje šios sienos pusėje po pamato padu buvo paklotos dvi apvalių rąstų eilės. Tokį nevienodą E rūšio šiaurinės ir pietinės sienos pamatų įgilinimą nulėmė aplinkybė, kad pietų korpusas, kaip jau minėta, buvo pastatytas ant kyšulio pietinio šlaito. Kiti du pietų korpuso F ir G rūšiai šiek tiek mažesni, jų cilindrinio skliautų išilginės ašys orientuotos pietų-šiaurės kryptimi. Taigi, šių rūšių pietų ir šiaurės sienos yra galinės. F rūšio matmenys plane: ilgis 8,30-8,6 m ir plotis 7,85-7,38 m. G rūšio matmenys: ilgis 9,10 m, plotis 6,5 m. Į F ir G rūšius buvo patenkama laiptais L 5 ir L 6, esančiais šių rūšių šiaurinėje sienoje. Įrengiant laiptus apardyti ankstesnio laikotarpio M 3 pastato mūrai. Reikia pastebėti, kad F rūšio šiaurinę sieną (jos storis net 3,4 m) sudaro dviejų laikotarpių mūrai. Sienos dalis, išeinanti į F rūšį, yra ankstesnė, jos paviršiuje plytos jungtos baltiškuoju būdu. Tai M 3 pastato pietinės sienos liekanos.

G rūšio šiaurės vakarų kampe (vakarinės 2,12 m storio sienos mūre) buvo įrengti sraigtiniai laiptai L 7, vedę iš rūšio į pirmąjį aukštą. F rūšio grindys klotos iš plytų, o G rūšio - iš lauko akmenų. Abiejų rūšių grindys išliko neišardytos, nors jų paviršius neilygus, duobėtas. F rūšio šiaurės rytų kampe rasti dar ankstesnių grindų iš plytų pėdsakai.

Pietų korpuso visų rūšių XVI-XVII a. įrengtų grindų lygiai panašūs, jų paviršiaus altitudė svyruoja H abs. 91,00-91,15 m ribose. Tik E rūšyje, dar XV a., grindys buvo 0,6-0,9 m giliau. Reikia pastebėti, kad Arkikatedros kriptų grindys taip pat yra ties H abs. 91,00-91,20 m altitudėmis. Tokių grindų lygį, matyt, sąlygojo gruntinio vandens aukštis visoje teritorijoje.

F rūšys buvo 3,1 m, G rūšys - 3,2 m aukščio. Į vakarus nuo G rūšio 1994 m. atkasti R patalpos pamatai. Čia rūšio nerasta. R patalpa buvo 10,55 m ilgio (rytų-vakarų kryptimi) ir 8,47 m pločio. Rytinėje jos dalyje atidengtas lauko akmenų grindinys - duobėtas, iš dalies išardytas. Tai pagrindinių vartų į Valdovų rūmų teritoriją grindinys; jo altitudė šiaurinėje

dalyje H abs. 93,46 m, o vakarinėje - H abs. 93,28 m. Taigi, grindinys šiek tiek žemėja pietų link - į rūmų išorėje buvusių Pilies vartų pusę. Grindinio plotis yra 5 m. Vakariename jo krašte nerasta pertvaros, ribojusios įvažiavimo vartų zoną iš vakarų pusės, pėdsakų. Bet argi įvažiavimo vartų patalpa galėjo būti 10,55 m pločio? Tą prielaidą paneigia R patalpos vakarinėje dalyje rastas dar vienas lauko akmenų grindinio ruožas, kuris yra 0,83-0,88 m žemiau grindinio rytinės patalpos dalies lygio. Taigi, kažkokia pertvara tarp šių grindinių turėjo būti. Galbūt, juos skyrė medinė pertvara? R patalpos tyrimai dar nebaigti, atsakymą gal pavyks gauti tik juos užbaigus.

Atrodo, kad po įvažiavimo vartų grindiniu buvo įrengtas drenavimo sluoksnis rūmų vidinio kiemo vandeniui nudrenuoti. Tam tikslui R patalpos šiaurinės ir pietinės sienos pamatuose buvo padarytos angos.

R patalpos šiaurinės ir pietinės sienų sandūroje yra siūlė su pietų korpuso rytine dalimi. Todėl galima būtų teigti, kad R patalpa pristatyta šiek tiek vėliau arba bent tuoj po to, kai buvo užbaigta statyti pietų korpuso rytinė dalis. R patalpos pamatų mūro savybės panašios į gretimų G ir F rūsių mūrą.

R patalpos sienos storos: vakarinė yra 3,19 m, šiaurinė - 3,26 m, pietinė - apie 2,95 m. Ties įvažiavimo vartais ir G rūšio pietvakarių dalyje pietinė siena - 2,64 m storio. Likusioje G rūšio dalyje - tik 2,01 m. Pietinė siena pastorinta R ir G patalpų išorėje, nuo miesto pusės. Tokį pietų korpuso paplatėjimą galima įžiūrėti viename dailininko P. Smuglevičiaus piešinyje.

G rūšio išorėje, pietvakarių kampe, rasta priestato (jis pavadintas vakariniu priestatu) sienų liekanų. Šio priestato vakarinė siena yra 13,98 m nuo rūmų pietvakarių kampo. Vakarinio priestato dydis plane: ilgis pietų-šiaurės kryptimi yra 4,62 m, plotis - 4,05 m. Priestato sienų mūras su G rūšio pietine siena sujungtas be siūlės, galima spręsti, kad šis priestatas statytas kartu su rūmų pietų korpusu. Vakarinis priestatas vaizduojamas XVIII-XIX a. Valdovų rūmų piešiniuose, jis matomas ir Fiurstenhofo bei prancūziškajame XVIII a. pabaigos plane. 1832 m. K. Račinskio piešinyje priestato vakarinėje sienoje yra pavaizduotas gotikinių formų smailiaarkis langas. Panašu, kad šio priestato paskirtis nuo pat pradžių galėjo būti gynybinė: saugoti įvažiavimo vartus. Kadangi jis, palyginti, yra siauras (4,05 m) - jo aukštis greičiausiai neviršijo dviejų aukštų. Toks jis vaizduojamas ir ikonografijoje.

Kito, rytinio priestato, liekanų rasta ties E ir F rūsius skiriančia skersine siena. Šio priestato ilgis vakarų-rytų kryptimi yra 6,53 m, o plotis - 4,0 m. Rytinis priestatas pristatytas vėliau, tą akivaizdžiai liudija mūro siūlė, esanti tarp priestato bei pietų korpuso pamatų. Kokia šio priestato paskirtis? Sienose netolygiai išdėstyti langeliai (P. Smuglevičiaus ir kituose piešiniuose) leidžia spręsti, kad jame yra buvusi laiptinė. Nėra abejonės, kad esant reikalui, iš šio priestato galima buvo atidengti ir flanginę ugnį. Istorikų teigimu, rytinis priestatas buvo pristatytas 1539 m.

Rytinio priestato pamatas tik 3,25 m ilgio ruože glaudžiasi prie E rūšio pietinės sienos. Kita rytinio priestato dalis užstoja 1,65 m storio skersinę sieną tarp E ir F rūsių. Prie F rūšio prišlieta likusi 1,43 m ilgio rytinio priestato pamato dalis. Akivaizdu, kad rytinis priestatas statytas ties skersine siena neatsitiktinai, nes ties ja yra buvęs didesnis tarpulgis. Beje, priestato pamatas iš dalies užstoja E rūšio švieslangį, o XIX a. pirmosios pusės rūmų piešiniuose pietinio fasado langai yra visai arti prie priestato rytinės sienos.

Reikia pastebėti, kad rūmų kieme pietų korpuso šiaurinė siena ir rytų korpuso vakarinė siena turi 4 m ilgio atsišakojimą. Jie rūsių plane žymimi A 1, A 2 ir t. t. Galbūt šie atsišakojimai, išmūryti kartu su gotikiniais kor-

dengia ankstesniojo laikotarpio atsišakojimų A 1, A 2 ir t. t. galus, įrengtus XVI a. pirmojoje pusėje.

1994 m. nuo griuvenų išvalytas K rūšys. Jo ilgis 8,36 m, plotis 5,55 m, jis dengtas cilindrinio skliautu, kurio storis virš 60 cm. K rūšio išilginė ašis su I rūšio išilgine ašimi sudaro 162° kampą. K ir I rūsius vieną nuo kito skiria 4-5,8 m storio mūro masyvas. Be to, šiame masyve yra išilginė siūlė, taigi K rūšys su jo galine pietine siena galėjo būti pristatytas prie I rūšio šiek tiek vėliau.

Į šiaurę nuo K rūšio prasideda L rūšys. Jis yra ilgiausias iš visų kunigaikščių rūmų rūšių: ilgis 27,54 m, plotis 6,10 m. L rūšys dengtas cilindrinio skliautu. Jo išilginė ašis, lyginant su K rūšio išilgine ašimi, vėl pasukta 2-3 laipsniais į vakarus. L rūšio skliautas iš apačios paremtas trimis masyviomis plytų mūro atramomis, kurių pamatai yra įleisti žemiau rūšio grindų, turi paplatintą banketę ir atremti į atsparų gruntą. Reikia manyti, kad virš kai kurių atramų rūmų pirmajame aukšte yra buvę skersinės sienos. L rūšio šoninėse sienose išlikę 5 švieslangių liekanų. Į L rūšį buvo galima patekti L 9 laiptais ir per duris, įstatytas pertvarinėje sienoje tarp L ir K rūsių. Durų anga turėjo segmentinę sąramą, yra išlikę jos fragmentų. Išlikęs ir medinis nesupuvęs slenksčio tašas, bet jis neiškyla virš K ir L rūšių grindų lygio. Į K rūšį buvo patenkama L 8 laiptais, įrengtais šio rūšio rytinėje sienoje. Laiptai buvo statūs, jie tilpo K rūšio rytinės sienos masyve.

Reikia atkreipti dėmesį į tą aplinkybę, kad į šiaurės korpuso rūsius vedantys laiptai L 8 ir L 9 neišsikiša į rūmų vidinį kiemą, o pietų korpuso rūšių laiptai L 3, L 4, L 5 ir L 6 gerokai ilgesni nei šio korpuso šiaurinės sienos storis, ir todėl dalis jų pakopų yra rūmų kieme (tiksliau po kiemo galerijų arkadomis).

K ir L rūšio grindys sudėtos iš lauko akmenų ties H abs. 90,70-90,75 m altitute, t. y. apie 30-40 cm žemiau, lyginant su

pietų korpuso rūšių grindimis.

Į šiaurę nuo L rūšio yra šiaurės korpuso kampinio M rūšio liekanos. Rūšys buvo 10,4 m ilgio ir 9,31 m pločio, jį dengė cilindrinis skliautas, kurio išilginė ašis orientuota vakarų-rytų kryptimi. Viduryje rūšio buvo dvi masyvios atramos, paremiančios skliautą iš apačios. Į M rūšį buvo patenkama L 10 laiptais, įrengtais rytinėje 2,95 m storio sienoje. Už šios sienos rūšio nebuvo, tačiau buvo rūmų šiaurės korpuso šiaurinio sparno N patalpa.

M rūšio grindys sudėtos iš lauko akmenų. Šiame rūsyje būta dviejų grindų (viršutinės ties H abs. 91,10-91,20 m altitute, o apatinės - ties H abs. 90,70 m altitute). Apatinės grin-

K rūšio liekanos rūmų vakarų korpusė

pusais, yra kontraforsų, perėmusių antžeminės rūmų dalies skliautų skėtimo jėgas, pamatai. Iš kai kurių požymių galima spręsti, kad kontraforsų pavidalo atsišakojimų būta ir prie pietų korpuso pietinės sienos. Antra vertus, neatmetama galimybė, kad gotikos laikotarpyje ant kiemo zonoje buvusių atšakų galų galėjo stovėti kiemo galerijas palaikančios atramos.

Paskutiniaisiais tyrimais nustatyta, kad renansanso laikotarpiu palei rūmų pietų korpuso šiaurinę sieną yra buvusios kiemo galerijos. Rastas šias galerijas palaikiusių stulpų pamatas. Tai 1,68-1,7 m pločio ištisinė mūro juosta, per 2,6 m nutolusi nuo rūmų pietų korpuso šiaurinės sienos. Šis pamatas iš dalies už-

dys tame pat lygyje kaip ir K ir L rūšių. M rūšio aukštis buvo 3,3 m. Neįprastos konstrukcijos buvo M rūšio šiaurinė siena: jos bendras storis siekia iki 3,4 m, o viduriu išvestas iki 0,75 m pločio koridorius, grįstas plytomis. Koridoriaus grindys turi nuolydį į vakarų pusę. Šį koridorių iš abiejų pusių riboja apie 1,30 m storio sienelės. Reikia manyti, kad koridorius tebuvo tik ties M rūšiu ir, galimas daiktas, tik pirmo aukšto zonoje. Koridorius vedė į kiemą už rūmų šiaurės vakarų kampo, jo žiotis (anga) iš abiejų pusių riboja mūro sienelės. Juo galėjo vaikščioti žmonės. Kita paskirtis - pro jį galėjo būti pašalinamos buitinės atliekos (taip galėjo būti, jei šiaurinio korpuso N patalpoje būtų buvusi virtuvė).

1995 m. vasarą N patalpa atkasta dar ne visa. Tėra rastos tik trys keturkampio plano atramos. Jos, kaip atrodo, buvo išdėstytos poromis ir turėjo remti pirmo aukšto perdangą, kuri šiuo atveju galėjo būti sijinė, plokščia. Nėdėdelė tikimybė, kad N patalpa būtų turėjusi skliautus, nes jos išorinės sienos, palyginti, plonos - tik 1,27 m storio.

Tyrimų metu paaiškėjo, kad Kunigaiškių rūmų vietoje būta ir gerokai ankstesnės architektūros, negu renesanso, bet apie ją nieko neminima istoriniuose šaltiniuose, ji neišlikusi ir senuosiuose planuose, buvo užmiršta, palaidota po kelių šimtmečių kultūriniais sluoksniais. Šio straipsnio pradžioje jau rašyta apie 1964 m. surastas M 1 sienos su baltiškuoju plytų jungimu liekanas. 1987 m. buvo atkastas dar vienas šios sienos ruožas. 1988-1995 m. surasta ir daugiau ankstyvojo mūro liekanų. Jas galima suskirstyti į kelias grupes: 1) pastatų, statytų kyšulio viršuje, liekanos; 2) pastatų, buvusių kyšulio pietinėje pašlaitėje liekanos; 3) pastatų liekanos, rastos Valdovų rūmų šiaurės korpuso vietoje.

Kyšulio viršuje, be M 1 sienos, dar rasta M 2 ir M 3 pastatų liekanų. M 2 pastato pamatai išlikę pačiame kiemo viduryje, M 3 - ties rūmų pietų korpuso šiaurine siena. M 2 ir M 3 pastatų pamatai įgilinti į nejudintą atsparų gruntą, todėl po jų padų nebuvo reikalo kalti polių, stiprinti pagrindą. M 2 pastatas buvo pailgo stačiakampio formos, 7,80 m pločio. Neįmanoma nustatyti jo ilgio, nes rytinis galas nuardytas pilių teritorijoje 1831 m. įrengiant carinės tvirtovės fosą. Pietinės sienos išlikęs maždaug 8,8 m ilgio ruožas. M 2 pastato sienų liekanų viršus yra 1,0-1,1 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Statant M 2 pastatą buvo iškasta maždaug 1,8-2,1 m gylio duobė (skaičiuojant nuo tuometinio žemės paviršiaus). M 2 pastato grindys neišliko, jos, kaip atrodo, buvo iš lentų, iki 1,7 m. gylyje nuo tuometinio žemės paviršiaus. Taigi surastos M 2 pastato liekanos yra pusrūsio tipo.

Išvalius griuvenas paaiškėjo, kad vidiniai

pusrūsio paviršiai mūryti iš plytų. Sienų mūro konstrukcija kiautinė, plytos jungtos baltiškuoju būdu. Šis jungimo būdas nėra tiksliai išlaikytas. Plytų ilgainiai užima apie 2/3 bendro sienų paviršiaus ploto. Dar vienas esminis M 2 pastato bruožas: vidinėje sienų pusėje gausu nišų. Vakarinėje sienoje yra keturios 0,74-0,75 m pločio ir 0,63 m gylio nišos. Šiaurinėje sienoje išlikę dviejų nišų fragmentų. Pietinėje sienoje be paprastų yra ir dvi švieslangių tipo nišos.

M 2 pastato šiaurinės sienos liekanos

M 2 pastato kampuose, o taip pat sienų išorėje kontraforsų liekanų nerasta. Nugriovus M 2 pastatą, rūšio liekanos užpildos griuvenomis. Iš jose aptiktų radinių galima spręsti, kad M 2 pastatas yra turėjęs bent vieno aukšto antžeminę dalį. M 2 pastatas buvo griauamas tada, kai buvo statomi gotikiniai pietų ir rytų korpusai. Išlyginus M 2 pastato griuvenas, iš lauko akmenų buvo išgrįstas naujai pastatytų gotikinių rūmų kiemo grindinys. Jo liekanų po žemių sluoksniu yra išlikę ir šiandien.

Jau minėta, kad pietų korpuso F rūšio šiaurinė siena tai senesniojo pastato M 3 pietinės sienos liekanos. Šis pastatas taip pat buvo nugriautas statant Kunigaiškių rūmų pietų korpusą. M 3 pastatas yra artimo kvadratui plano. Jo išorės matmenys: 10,8 m vakarų-rytų kryptimi ir 11,5 m pietų-šiaurės kryptimi. M 3 rytinė ir vakarinė sienos yra 1,4 m, šiaurinė - 1,86 m, o pietinė - 2,55 m storio. Galima prielaida, kad pietinėje sienoje yra buvę laiptai, vedantys į antžeminės dalies aukštą. M 3 pastato sienų liekanų viršus yra 0,8-2,3 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Pastato vidus buvo išgrįstas nedideliais akmenimis, o atskirose vietose ir plytomis. M 3 pastato liekanos taip pat yra pusrūsio tipo, nes jo grindys buvo įleistos 70-75 cm žemiau už tuometinį žemės paviršių (2,35-2,4 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus). M 3 pastato šiaurinėje sienoje išlikę laiptai, kuriais buvo pakylama iš pusrūsio į lauką. Pusrūsio rytinėje ir vakarinėje sienoje buvo po

dvi 1,08 m pločio ir 0,85 m gylio nišas. Be to, M 3 pusrūsio grindyse iš plytų buvo įrengti du 8-10 cm gylio latakai, kurių paskirtis neaiški. Pastato M 3 kampuose, kaip atrodo, kontraforsų taip pat nėra buvę. Pusrūsio sienų išoriniuose bei vidiniuose paviršiuose plytos jungtos baltiškuoju būdu.

Kyšulio pietinėje pašlaitėje taip pat rasta nemažai ankstyvojo mūro liekanų. Jos dažniausiai nedidelės, iš pirmo žvilgsnio - atsitiktinės. Panašu, kad vienam atskiram pastatui galėjo priklausyti M 4, M 4A bei M 4E mūro fragmentai, o kitam - M 8, M 9, M 5, M 10, M 11, M 13 ir M 15 mūrų liekanos. Abiejų pastatų pietinės sienos iš pietų pusės (nuo senosios Vilnios vagos pusės) rėmė kontraforsų tipo atramos. Šių pastatų sienos 1,32-1,4 m storio, kontraforsų plotis taip pat siekia iki 1,4 m. Visų šių ankstyvojo mūro fragmentų

konstrukcija kiautinė, jų paviršiuose plytos mūrytos naudojant baltiškąjį plytų jungimo būdą.

Dar vieno pastato M 19 kampas rastas į šiaurę nuo R patalpos. Reikia manyti, šio pastato pietinis kampas yra išlikęs R patalpos kultūrinuose sluoksniuose, esančiuose po lauko akmenų grindiniu. Ši vieta dar netirta.

1995 m. vasarą, tiriant Valdovų rūmų šiaurės korpuso pamatų liekanas, vėl rasta ankstyvojo mūro liekanų. Rūmų vidaus kiemo šiaurės vakarų kampe išlikęs M 1 sienos tęsinys, vakarinėje dalyje pereinantis į puslankio formos mūro sieną, o nuo jos suka pietvakarių kryptimi (ši sienos dalis pavadinta M 1A). M 1 ir M 1A sienų sandūroje greičiausiai buvo apvalus bokštas, kurio skersmuo apie 9,5 m, o sienos storis 1,53-1,6 m. Praėjus kuriam laikui abiejų sienų sandūrą, matyt, buvo nutarta sustiprinti, todėl apvalus bokštas nugriautas ir jo vietoje pastatytas aštuoniasienis žymiai didesnis (iki 15-15,4 m) skersmens bokštas M 20. Jo sienų storis apie 2,7 m, taigi gerokai didesnis už apvaliojo bokšto. Aštuoniasienio bokšto pietinė siena bent pamatų zonoje sutapo su M 1 sienos vakariniu galu. M 20 bokšto sienų konstrukcija taip pat kiautinė, sienų paviršiuose vyrauja baltiškasis plytų jungimo būdas. Į bokštą buvo patenkama pro pietinėje sienoje įrengtą 1,15-1,28 m pločio tambūrą. Bokšto viduje tarp griuvenų rasta keletas nuvirtusių mūro luitų, kuriuos galima priskirti suardytų skliautų liekanoms. Pietryčių kampe yra židinio liekanų, be to, tarp griuvenų

esama nemažai degėsių.

Taigi, Gedimino kalno vakarinės papėdės kyšulys ir ant jo bei šalia jo buvusi pastatų grupė iš šiaurės pusės buvo ribojama sienų, turėjusių gynybinę paskirtį. Ar galėjo kuriam nors iš šių pastatų (jų galėjo būti ne mažiau kaip penki) būti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija? Jie yra nedideli, dviejų apatinės dalys - pusrūsio tipo. Griuvenose randa ma glazūruotų grindų plytelių, strėlės formos nerviūrinių plytų (tokių plytų neseniai rasta ir Krėvos pilyje), esama ir tinko su sienų tapyba nuolaužų. Tai leidžia manyti, kad šie pastatai buvo puošnūs ir galėjo turėti neeilinę, netgi rezidencinę paskirtį. Kartais teigiama, kad Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Algirdo bei Jogailos rezidencija buvo 1387 m. dovanotame Vilniaus vyskupui name, stovėjusiame šalia Arkikatedros varpinės. Dabar su nemaža tikimybe galima sakyti, kad tokia paskirtį turėjo bent dalis Gedimino kalno vakarinėje papėdėje buvusių pastatų. Sprendžiant iš šių pastatų mūro savybių, kai kurių architektūros požymių (pereinamojo laikotarpio iš romanikos į gotiką žymės), šioje vietoje galėjo būti įsikūrusi Lietuvos valdovų rezidencija jau nuo

XVII a. pradžios smiltainio karnizo dalis su Vazų herbu (rasta rūmų griuvenose į pietus nuo D rūšio)

XIII a. vidurio ar bent nuo jo antrosios pusės.

Arkikatedros vietoje yra stovėjusi ikirikščioniškojo kulto šventykla. Kai kurie ankstyvieji Gedimino kalno vakarinės papėdės mūriniai pastatai galėjo būti susiję su šia pagoniška šventykla, su ja aptarnaujančiu personalu, su kažkur netoliese buvusiu kunigaikščių deginimo vieta. Prie Arkikatedros varpinės stovėjęs ir 1387 m. Vilniaus vyskupui dovanotas namas dabar taip pat su didesne tikimybe gali būti priskiriamas ikirikščioniškosios religijos tarnautojams. Apie tokią jo funkciją ne kartą užsimenama XV-XVI a. istorikų darbuose.

Už 15-18 m į šiaurę nuo M 1 sienos bei aštuoniasienio bokšto M 20 1995 m. atkasta mūrinių vartų liekanų. Rūmų rūšių plane jie pavadinti M 22. Vartų pastatas buvo panašus į kvadratą (9,3x9 m). Jo šiaurinė siena 2,2 m storio. Atrodo, panašaus storio buvo ir rytinė siena (jos didesnę dalį apgaubia šiaurės korpuso sienų mūrai). Vartų pietinė ir vakarinė sienos plonos - tik 1,2 m storio. M 22 vartų šiaurinėje ir pietinėje sienoje buvo įvažiavimo angos. Geriausiai išlikusioje šiaurinėje sienoje jos plotis 3,08 m. Vartų sienų paviršiai mūryti, palyginti, didelio formato plytomis, jungtomis baltiškuoju būdu (beje vartų šiaurinės

sienos įvažiavimo anga po kurio laiko buvo užmūryta gotikinių matmenų plytomis).

Nuo M 22 vartų šiaurės vakarų kampo senosios Vilnios vagos link tikriausiai ėjo atvartinė siena. Radus aštuoniasienio bokšto M 20 ir netoli jo buvusių vartų liekanų aiškėja, kad Žemutinės pilies teritorija iš pradžių nebuvo vienyalytė - ji padalyta vidine siena. Į pietus bei pietų vakarus nuo jos spietėsi mūrinių pastatų kompleksas, o į šiaurės rytus pro vartus M 22 ėjo kelias į Kreivąją pilį. Palei kelią XIII-XIV a. buvo daugybė medinių pastatų, XIV a. pranciškonams vienuoliams pastatyta šv. Onos bažnyčia. Iki XIV a. vidurio ir ši Žemutinės pilies teritorijos dalis buvo apjuosta mūro gynybinėmis sienomis.

Įdomi ta aplinkybė, kad visų ankstyvųjų pastatų, rastų Gedimino kalno vakarinėje papėdėje, mūre plytos jungtos baltiškąja tvarka. Tokia tvarka sumūryti ir Arkikatedros varpinės požeminės kvadratinio plano dalies (buvusio vartų bokšto) sienų paviršiai. Neretai šių pastatų sienų mūre vyrauja ankstyvoji baltiškojo ply-

tų jungimo forma, kai vienoje plytų eilėje greta dėta 3 ar 4 ilgos plytos ir tik po to vienas trumpainis. Toks plytų jungimo būdas kaimyninėse šalyse - Skandinavijoje, Vokietijoje - neretai sutinkamas XII a. pabaigoje - XIII a. statytų pastatų sienose. Plytų matmenys, jų kraštinių proporcijos taip pat padeda spręsti apie Gedimino kalno papėdėje statytų pastatų amžių. Visų šių pastatų sienų mūru naudotų plytų ilgio su pločiu santykis mažesnis arba lygus 2 (l:b≤2). Tokias kraštinių proporcijas turi Medininkų, Krėvos, Lydos pilių, Vilniaus Arkikatedros varpinės požeminės kvadratinės dalies plytos.

Suradus M 22 vartų pastatą išskyla naujų neaiškumų. Iš pateikto rūmų rūšių plano matyti, kad M 22 vartai buvo į vakarus nuo aštuoniasienio bokšto M 20 bei aptvarinės sienos M 1A. Tai kuria gi kryptimi suko kelias už aptvarinės sienos M 1A? Ar šis kelias apjuosė tuometinę Vilniaus katedrą (ankstyvajame periode - pagonių šventyklą) iš vakarų pusės, ar suko šiek tiek į rytus nuo Katedros presbiterinės dalies? Taip pat dar neištirta, kokio ilgio buvo M 1A siena ir ar negalėjo ji tęstis iki Pilies vartų, tuo būdu atskirdama Vilniaus katedrai priklausančią teritoriją nuo Gedimino kalno vakarinėje papėdėje buvusių

pastatų grupės.

Jau minėta, kad senųjų pastatų M 1, M 2 ir M 3 sienų liekanų yra išlikę 0,6-2,0 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. M 2 ir M 3 pastatai buvo nugriauti XV a., statant gotikinius pietų ir rytų korpusus. Tuomet virš jų liekanų buvo įrengtas lauko akmenų kiemo grindinys, kurio liekanų (ypač rūmų kiemo pietvakarių kampe) yra išlikę nemažai. Grindinys žemėje vakarų kryptimi. Grindinio aukštis pietvakarių kampe yra ties H abs. 93,7-93,98 m altitute arba 1,0-1,2 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Palei rūmų rytų korpuso vakarinę sieną žemės paviršiaus lygis XVI-XVII a. turėjo būti ties H abs. 94,5-94,6 m altitute.

Atvartinė siena M 1 bei vakariniame jos gale buvęs aštuoniasienis bokštas M 20 buvo nugriauti XVI a. pirmojoje pusėje, perstatant rūmus Žygimanto Senojo valdymo metais. Iki tol M 1 siena rūmų vidinį kiemą saugojo iš šiaurės pusės. Nugriovus M 1 sieną ir aštuoniasienį bokštą M 20 XVI a. pirmojoje pusėje buvo pastatytas rūmų šiaurės korpusas, į šiaurės pusę pailgintas rytų korpusas. Tarp šių abiejų korpusų buvo pastatyta siena, ribojusi likusį tuščią tarpą tarp abiejų korpusų. Galbūt šioje sienoje yra buvę įvažiavimo vartai iš šiaurės pusės. Taigi, nugriovus M 1 sieną ir pastačius šiaurės korpusą, rūmų vidaus kiemas buvo išplėstas į šiaurės pusę.

Fiurstenhofo plane ir viename P. Smuglevičiaus piešinyje tarp rūmų vakarų ir šiaurės korpusų pavaizduota properša. XIX a. pirmojoje pusėje apie rūmus rašęs M. Homolickis taip pat teigė, kad šioje vietoje buvusi kelio taša iš rūmų kiemo arsenalo link. Reikia manyti, tokia properša galėjo būti virš K rūšio. Galbūt ji atsirado kurios nors rūmų rekonstrukcijos metu. Apytikriai ši properša ties vakarine abiejų korpusų siena galėjo būti apie 11,2 m pločio, o ties rytine - 8,0 m. Vakarų korpuso vakarinės sienos ilgis siekė 33,2 m, o šiaurės korpuso - 44,0 m. Šio korpuso šiaurinės sienos ilgis dar nenustatytas, nes neištirtos šios dalies pamatų liekanos. Ties vakarų ir šiaurės korpusų rytine siena kiemo galerijos nebuvo.

Literatūra

1. Tautavičius A. Amžiai, užsikloję velėna // Švyturys. 1965, Nr. 22, p. 26-27.
2. АДОМОНИС Т. Искусство Литвы // История искусства народов СССР. М., 1974, т. 3, с. 188.
3. Drėma V. Dingęs Vilnius. V., 1991, p. 119.
4. Drėma V. Ad fontes, cives // Krantai. 1989, Nr. 4, p. 23-33.
5. Levandauskas V. Lietuvos aptvarinių pilių mūro technika ir medžiaga // Lietuvos TSR architektūros klausimai. 1981, t. 7(2), p. 3-12.
6. Homolicki M. O planach Wilna, jakim było w XVI wieku // Wizerunki i roztrząsania naukowe. Poczta nowy drugi. 1843, t. 24. s. 1-109.
7. Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. 1988 metų tyrimai. V., 1989, p. 49-75.

XV a. pradžios arbaletų ir lanko strėlių antgaliai Vilniaus Žemutinėje pilyje

1994 m. tyrinėjant Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų vakarų korpuso I ir K rūsių sandūrą, iš vidinio kiemo pusės, prie rūmų pamatų, griuvenose, aptikta sudegusių, susilydžiusių į gabalus įmovinių strėlių antgalių krūvelė ir keletas antgalių pavieniui

GINTAUTAS RACKEVIČIUS

Visos strėlių liekanos buvo aptiktos vos 1 m² plotelyje (šurfas Nr. 2) [427]. Tyrinėjimų autoriai radinį sieja su 1419 m. Vilniaus Žemutinėje pilyje kilusiu gaisru. Gaisro metu nukentėjo ne tik Žemutinės pilies pastatai (Katedra, kunigaikščio išdas, sandėliai, arklidės...), bet ir Aukštutinė pilis, Vilniaus miestas. Jau tais pačiais metais pradėta pilį atstatyti [1:442-443; 450]. Sudegusios strėlės bei kitos ginklų liekanos buvo sumestos į duobę kaip nenaudotinos. Ginklai priskiriami pilies gynėjams (lietuviams).

Panašiomis aplinkybėmis surasti ir 259 įtvėriamieji arbaletų strėlių antgaliai vidinėje Klaipeidos pilies įtvirtinimų pusėje, tik 2 m² plote (perkasa Nr. 12) [8:106]. Jie datuojami XIV a. antrąja puse ir neabejotinai priklausė pilies gynėjams (kryžiuočiams). Paruoštos gynybai strėlės nebuvo panaudotos.

Pagal radimo aplinkybes ne visada galima vienareikšmiškai atsakyti, kuriai iš kariaujančių pusių priklausė strėlės. Net ir nustatius strėlių priklausomybę lieka neaišku, kiek jų buvo nukalta vietoje, kiek atsivežta ar surinkta po ankstesnių mūšių.

Pilių tyrimų centro "Lietuvos pilys" restauratoriams (vad. Aldona Skučienė) pavyko atskirti ir konservuoti didžiąją dalį arbaletų ir lanko strėlių antgalių (nedidelė strėlių antgalių dalis buvo konservuojama Lietuvos Dailės muziejaus P. Gudyno muziejinių vertybių konservavimo restauravimo centre (vad. Laima Vedrickienė)). Metalų dirbinių konservavimas trunka ilgą laiką tarpą, todėl tik dabar atsirado galimybių paskelbti išsamesnius duomenis apie didžiausią Lietuvoje įmovinių strėlių radinį.

1994 m. Valdovų rūmų kieme, šurfe Nr. 2, rasti 455 strėlių antgaliai. 453 vienetai iš 455 (96,6%) yra arbaletų, kiti du - lanko strėlių antgaliai.

73 arbaletų strėlių antgaliai išlikę prastai. 63 vienetai iš 73 (86,3%) yra įmoviniai, o kitų,

vienareikšmiškai priskirti įtvėriamųjų grupei negalima, nes įtvėriamos visai sunykusios.

380 arbaletų ir 2 lanko strėlių antgalius galima suskirstyti ne tik grupėmis, bet ir tipais, nes jie išlikę geriau. 310 vienetų iš 380 (81,5%) arbaletų strėlių antgalių - įmoviniai, kiti įtvėriamieji. Abu lanko strėlių antgaliai taip pat įtvėriamieji.

Lietuvos teritorijoje yra rasta virš 2000 karų su kryžiuočiais laikotarpio arbaletų bei lanko strėlių antgalių. Derėtų palyginti du didžiausius minėtojo laikotarpio strėlių antgalių radinius: 1965 m. Bajerburgo tyrinėjimų metu [5]

buvo pavadinta Bavarijos kunigaikščio garbei. Nuo 1338 m. ji jau nebeminima kryžiuočių kronikose. Turbūt buvo sunaikinta. Tai patvirtina ir archeologinių tyrinėjimų duomenys: visi radiniai rasti tame pačiame kultūrinio sluoksnio horizonte. Bajerburge rasti strėlių antgaliai datuojami 1337-1338 m. Dauguma jų surasta molio ir degusių sluoksnyje, nemažai tiesiog reikėjo išlupti iš sukietėjusio molio gabalų, todėl buvo neįmanoma fiksuoti šaudymo kryptį, tačiau, su tam tikromis išlygomis, galima teigti, kad didžioji Bajerburge rastų strėlių antgalių dalis priklausė puolėjams (lietuviams). Tikėtina, kad Bajerburgo pilaitės buvo puolamos nuo Kauno pusės, nes 708 vienetai iš 756 (93,7%) strėlių antgalių rasta rytinėje kalvelėje.

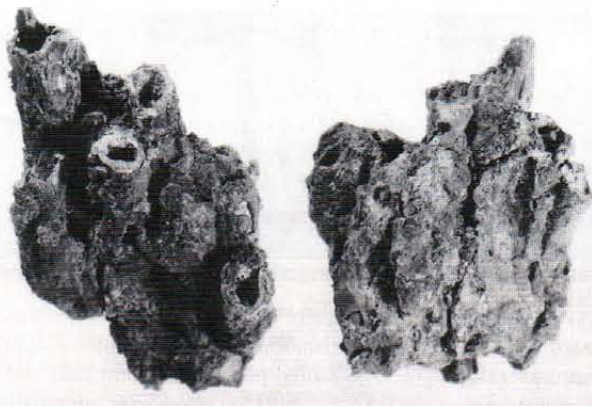
741 vienetai iš 756 (98%) Bajerburge rastų strėlių antgalių - arbaletiniai. 4 masyvūs (svoris iki 400 g) antgaliai skirti šaudymui iš arbaletų. Rasta ir 11 lanko strėlių antgalių.

380 vienetų iš 382 (99,4%) 1994 m. Vilniaus Žemutinėje pilyje rastų strėlių antgalių - arbaletiniai. Palyginus minėtų tyrinėjimų duomenis galime pastebėti, kad

tiek XIV a. pirmojoje pusėje, tiek XV a. pradžioje dominuoja arbaletas. Arbaletas Lietuvoje naudotas jau XIII a., bet plačiau paplito tik XIV-XV a. Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Europos kraštų, dėl labiau išvystytos ginkamosios ginkluotės, arbaletas buvo daugiau naudojamas nei lankas (išimtis - Anglija, kur labai mėgiamas buvo ir lankas). Rusijoje buvo paplitęs rytietiškas (refleksinis) lankas, o arbaletų strėlių antgalių dažniausiai randama vakarinėse žemėse, kur buvo susiduriama su gerai šarvuota kariuona.

Beveik per šimtmetį nepasikeičia ir pagrindinė arbaletų strėlių antgalių galvutės skersi-

K. Vainora nuotr.

1 pav. Strėlių antgaliai prieš restauravimą

surasta 815 vnt. (756 vnt. tinkami palyginimui), o 1994 m. Vilniaus Žemutinės pilies tyrinėjimų metu - 455 vnt. (382 vnt. tinkami palyginimui). Šie radiniai svarbūs ne tik dėl gausumo, bet ir dėl tikslaus datavimo, nes stratigrafinius bei tipologinius duomenis papildė rašytiniai šaltiniai.

Bajerburgo piliavietėje rastų strėlių antgalių datavimui yra svarbi Vygando Marburgiečio kronikos žinia, kur aprašomi 1337 m. įvykiai, kai ordino Didysis magistras Teodorikas fon Altenburgas (Theodorikus de Altenburg) ir Bavarijos kunigaikštis Henrikas (Dux Bavarie Hinricus) pastatė pilį netoli Veliuonos [2:492-494, t. 2]. Manoma, kad pilis Bajerburgo vardu

❖ *Gintautas Rackevičius* (g. 1964) 1995 m. baigė Vilniaus universitetą. Dirba pilių tyrimo centre "Lietuvos pilys". Domisi viduramžių archeologija. Tyrinėja šio laikotarpio ginkluotę (arbaletą ir lanką). Pirmoji publikacija.

nio pjūvio (plačiausioje vietoje) forma - kvadratas: Bajerburge 639 vienetai iš 741 (86,2%), o Vilniuje 342 vienetai iš 380 (90%). Kvadratinio skersinio pjūvio strėlių antgalių galvutės tampa dominuojančiomis jau nuo XIV a. pradžios, atsiradus kaltos geležies plokštėms tvirtinamoms diržais ant šarvinių marškinių labiausiai pažeidžiamose vietose ir XIV a. antrojoje pusėje išplitus plokštiniams krūtinšarviams.

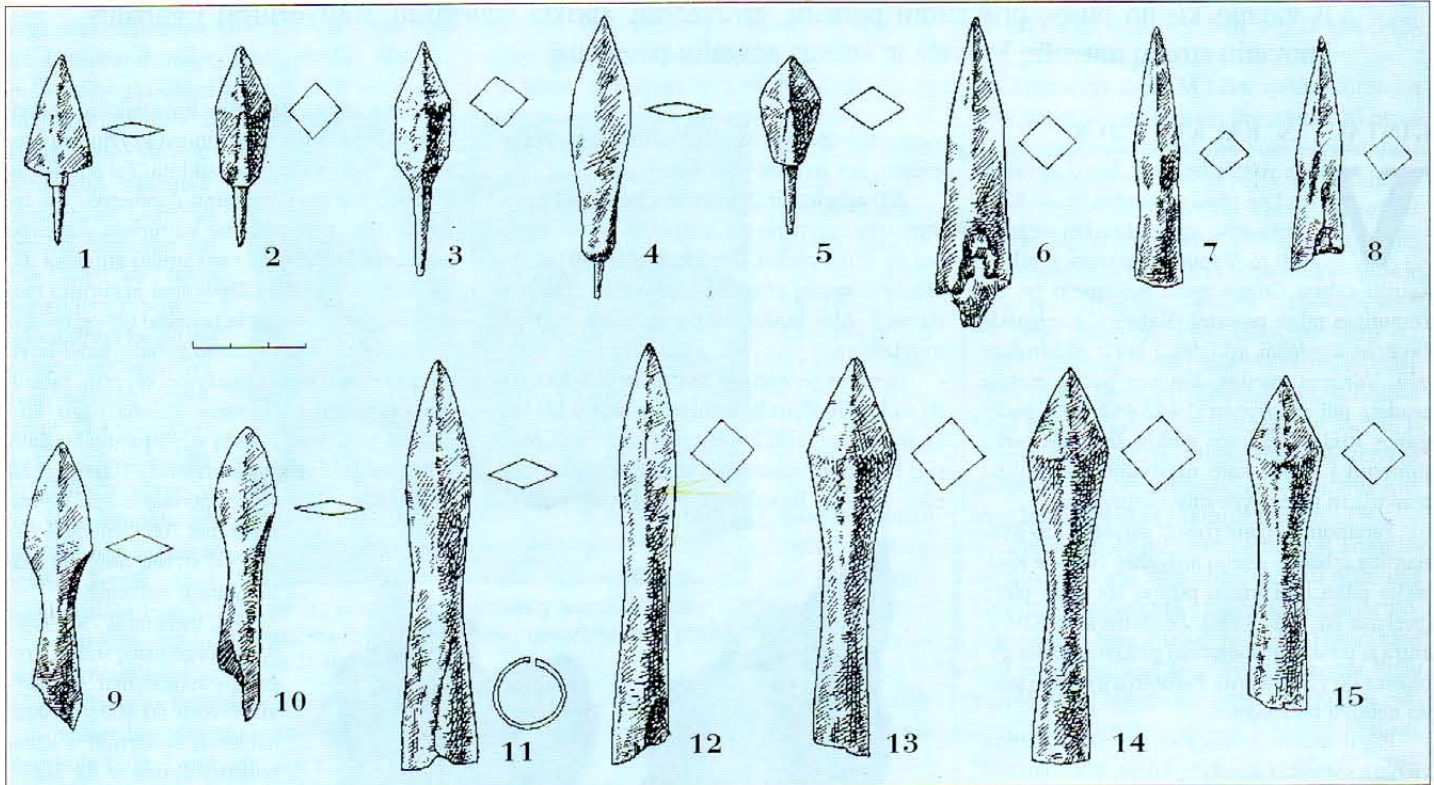
Visų Bajerburge rastų strėlių antgalių įtvaros yra apskrito skersinio pjūvio, o Vilniuje rastų arbaletų strėlių įtvaros - kvadratinio skersinio pjūvio. Ryškiai pastebimas arbaletų strėlių ant-

vimui yra svarbi Hermano Vartbergės kronikoje pateikiama žinia apie magistro Gosvino (Goswinus) vadovaujamą žygį į Šiaulių žemę ir Dubysos (Dobitzen) pilies sugriovimą 1358 m. [2:78, t. 2]. Vėliau pilis nebuvo atstatyta. Neturint aiškesnių stratigrafijos duomenų (publikuotos tik trumpos pastabos apie Bubių piliakalnio tyrinėjimus), galima tik spėti, kad Liudviko Kšyvičio 1909 m. Bubių piliakalnio (Dubysos piliavietės) tyrinėjimų metu rasti strėlių antgaliai nebuvo surinkti po paskutinio Dubysos pilies puolimo. Ankstyviausieji, tiksliai datuoti antgaliai, žinomi iš Kauno piliavietės tyrinėjimų

ir XIV a. Vėliausieji, datuojami 1419 m., šio tipo strėlių antgaliai yra žinomi iš Vilniaus Žemutinės pilies 1994 m. tyrimų medžiagos.

III tipas (10 vnt., pav. 2:12). Arbaletinis, įmovinis, karklo lapo formos, kvadratinio skerspjūvio galvute. Bendras aukštis - 73-115 mm, galvutės aukštis - 40-54 mm, galvutės skerspjūvis - 13x13-17x18 mm, įmovos skerspjūvis - 13-16 mm, svoris - 45-64 g.

1955-1957 m. Vilniaus Žemutinės pilies tyrinėjimų metu, Gedimino kalno šiaurinėje papėdėje buvo rasta strėlių liekanų [18:109]. Tyrinėjimų autoriaus nuomone, arbaletų bei lanko

2 pav. Lanko (Nr. 1, 4) ir arbaletų (Nr. 2-3, 5-15) strėlių antgalių tipai iš Vilniaus Žemutinės pilies (1994 m. tyrimai). E. Mizgrienės piešiny

galio ir kotelio sujungimo pokytis: visi (741 vnt.) Bajerburge rasti antgaliai - įtveriamieji, o 310 vienetų iš 380 (81,5%) Vilniuje rastų antgalių - įmoviniai. Žymus Rusijos ginkluotės tyrinėtojas A. Kirpičnikovas teigia, kad per visą XIV a. įtveriamųjų strėlių antgalių mažėja, o įmovinių - daugėja [12:71].

1994 m. Vilniaus Žemutinėje pilyje aptikti strėlių antgaliai yra devynių tipų:

I tipas (145 vnt., pav. 2:13-15). Arbaletinis, įmovinis, piramidinė kvadratinio skerspjūvio galvute, aštriomis smaigaliu briaunomis pereinančiomis į įmovą (kartais, truputį išmauktu kakleliu). Bendras aukštis - 58-114 mm, galvutės aukštis - 27-51 mm, galvutės skerspjūvis - 15x15-21x21 mm, įmovos skerspjūvis - 13-19 mm, svoris - 23-110 g.

Šio tipo arbaletų strėlių antgaliai Lietuvos teritorijoje pasirodo XIV a. antrojoje pusėje. Bene ankstyviausi šio tipo antgaliai yra žinomi iš Bubių piliakalnio tyrinėjimų medžiagos. Tyrinėjimų autorius juos datuoja kovų su kryžiuočiais laikotarpiu [13:164]. Dauguma piliakalniuose randamų strėlių liekanų siejama su pilių sunaikinimu, todėl tikslesniam strėlių antgalių data-

[7]. Visos strėlių liekanos, rastos degėsių sluoksnyje, siejamame su ordino kronikose aprašytu Senojo Kauno pilies sugriovimu 1362 m. [2:81-82, 531-537, t. 2]. Šio tipo strėlės buvo naudojamos karyboje per visą XV a., o Vilniaus Aukštutinėje pilyje randamos ir XVI a. pirmosios pusės sluoksniuose [10:653, tipas I 1a; p. 685, lent. IV:12-13].

II tipas (118 vnt., pav. 2:6-8). Arbaletinis, įmovinis, piramidinė kvadratinio skerspjūvio galvute, aštriomis smaigaliu briaunomis pereinančiomis į įmovą (kartais, truputį išmauktu kakleliu). Bendras aukštis - 52-82 mm, galvutės aukštis - 25-40 mm, galvutės skerspjūvis - 10x10-14x14 mm, įmovos skerspjūvis - 11-18 mm, svoris - 16-43 g.

Šio tipo ankstyviausias arbaletų strėlės antgalis Lietuvos teritorijoje rastas Mažulonių piliakalnyje [9:29, pav. 9:4]. Jis datuojamas XIII a. pirmąja puse [20:125]. Dauguma XIII a. datuojamų antgalių turi išmauktą kaklelį, vėlesniųjų smaigaliu briaunos tolygiai pereina į įmovą (tik nedaugelio kakleliai nežymiai išmaukti). Tokie arbaletų strėlių antgaliai buvo naudojami

strėlių antgaliai pagal stratigrafinę padėtį (jie buvo rasti durpių sluoksniu su medžio darbų liekanomis paviršiuje) datuojami XIV a. Gaila, bet tyrinėjimų metu nebuvo aptikta monetų ar kitų radinių tikslesniam durpių sluoksniu su XIII-XIV a. medinių pastatų liekanomis datavimui. Vienas iš 1955-1957 m. rastųjų strėlių antgalių priklauso aukščiau minėtam tipui. Tokių strėlių antgalių, datuojamų XIV a. antrąja puse, yra rasta ir kitose Lietuvos piliavietėse. Vieni iš vėlyviausiųjų rasti Vilniaus Žemutinėje pilyje, Valdovų rūmų pietinio korpuso išorinio kiemo tyrinėjimų metu [3:29-67]. Beveik visi lanko ir arbaletų strėlių antgaliai rasti dūrpėse su medinių statybų liekanomis (durpių sluoksnyje gausu skiedrų). Valdovų rūmų pietinio korpuso išorinis kiemas pradėtas tirti dar 1991 m. [6:10-51]. 1991 m. ir 1992 m. kasinėjimų metu durpių sluoksnyje aptikta pirmųjų lietuviškų monetų, datuojamų XIV a. antrąja puse [14:67-69], o taip pat XV a. pradžios herbinių koklių ir jų fragmentų. Gotikiniai kokliai buvo gaminami tik trumpą laikotarpį tarp Horodlės unijos (1413 m.) ir Vytauto mirties (1430 m.) [11:56-

59]. Tyrinėjimų autoriai minėtus strėlių antgalius sieja su kryžiuočių kronikose aprašomais Vilniaus pilių puolimais 1365-1402 m. [2:85-86, 112, 552, 579, 589, 623-624, 643, 558-660, t. 2; 284, 104-105, 127, 164-166, 194-195, 258, t. 3]. Keletas 1991-1992 m. tyrimų metu aptiktų antgalių - užlinkusiais smaigaliais, jie buvo atsiterkę į mūrinę Valdojų rūmų sieną. Galima spėti, kad buvo šaudoma nuo Žemutinės pilies pietvakarinės gynybinės sienos. Tikėtina, kad tai galėjo atsitikti 1390 m. puolimo metu, kai Vilnius buvo apsuptas, o kariai, pasinaudoję puolamaisiais bokštais, užlipo ant Žemutinės pilies gynybinių sienų. Su tam tikromis išlygomis, minėtus strėlių antgalius galima priskirti puolančiųjų pusei. Vilniaus pilių gynėjai XV a. pradžioje taip pat naudojo minėto tipo strėlių antgalius (1994 m. tyrimai).

IV tipas (16 vnt., pav. 2:11). Arbaletinis, įmovinis, karklo lapo formos, rombinio skerspjuvio galvute. Bendras aukštis - 106-123 mm, galvutės aukštis - 51-65 mm, galvutės skerspjuvis - 11x14-12x16 mm, įmovos skerspjuvis - 14-20 mm, svoris - 59-79 g.

Vienas iš ankstyviausiųjų šio tipo arbaletu strėlių antgalių buvo surastas 1958 m. archeologinių tyrimų metu Vilniaus Žemutinėje pilyje. Jis aptiktas tarp XIII-XIV a. medinių pastatų, durpių sluoksnyje. Antgalius datuojamas XIV a. Sluoksniai, kuriuose rasti strėlių antgalius, buvo žemiau 1390 m. rašytiniuose šaltiniuose paminėtos šv. Onos bažnyčios pamatų. Kitas XIV a. datuojamas strėlės antgalius buvo surastas 1940 m. Vilniaus Aukštutinėje pilyje [10:653, tipas I 1b; p. 685, lent. IV:11].

Tokie strėlių antgalius, datuojami XIV a. antrąja puse, randami ir kitose piliavietėse. Vėliausiai (1419 m.) datuojamų šio tipo strėlių antgalių rasta 1994 m. tyrinėjant Vilniaus Žemutinės pilies Valdojų rūmų vakarinio korpuso vidinį kiemą, o Vilniaus Aukštutinėje pilyje aptikta XIV a. antrosios pusės ir XV a. pradžios (iki 1430 m.) sluoksniuose [10:653, sluoksniai Vb, Vc].

V tipas (21 vnt., pav. 2:9-10). Arbaletinis, įmovinis, lapo formos, rombinio skerspjuvio plunksna. (daugelio Vilniaus Žemutinėje pilyje rastų strėlių antgalių plunksnos sunykusios, plunksnos viduriu einanti išilginė briauna vos įžiūrima, dėl to plunksna gali atrodyti plokščia). Bendras aukštis - 70-78 mm, galvutės aukštis - 21-30 mm, galvutės skerspjuvis - 5x16-7x19 mm, įmovos skerspjuvis - 11-13 mm, svoris - 19-23 g.

Šio tipo strėlių antgalius yra unikalūs, jie neturi atitikmenų Lietuvos teritorijoje. Bene artimiausia analogija žinoma iš Lokstenės piliakalnio Latvijoje tyrinėjimų medžiagos [16, lent. XXXI, Nr. 1-2]. Lokstenės mūro pilis buvo pastatyta XIV a. pirmajame ketvirtyje kaip atsparos punktas prieš lietuvius. Visi Lokstenėje rasti strėlių antgalius yra iš antrojo pilies apgyvendinimo periodo (XIV a. pabaiga-XV a. pradžia). Strėlių liekanų buvo aptikta piliakalnio aikštelėje, vidinėje mūro sienų pusėje. Pagal jų radimo aplinkybes sunku vienareikšmiškai atsakyti, ar jos priklausė arkivyskupo vasalo ka-

riuomenei, ar lietuviams. 1375 m. Kęstučio kariuomenė nusiaubė Lokstenę (Locksteen) ir kitas Rygos arkivyskupo valdas [2:107, t. 2]. Labiau tikėtina, kad užpuolikų strėlės, iššovus, atsidūrė tarp mūro sienų, o pilies gynėjų strėlių galėtū būti aptikta piliakalnio apylinkėse.

VI tipas (69 vnt., pav. 2:2-3). Arbaletinis, įtveriamas, piramidinė, aštriomis smaigaliu ir suplotomis kaklelio briaunomis, kvadratinio skersinio pjūvio galvute. Bendras aukštis - 40-67 mm, galvutės aukštis - 34-43 mm, galvutės skerspjuvis - 12x12-14x15 mm, įtvaros skerspjuvis - 4x4-6x6 mm, svoris - 11-23 g (daugelio šio tipo strėlių įtvaros sunykusios).

Jau Bajerburgo puolimo metu (apie 1337-1338 m.) šio tipo strėlių antgalius gausumu pranaoksta kitus, o XIV a. antroje pusėje tampa dominuojančiais visoje Lietuvos teritorijoje. Įdomu, kad vienintelė Lietuvoje arbaletu strėlė su gana gerai išlikusiu koteliu, datuojama XIV a., turi būtent šio tipo antgalį [17:26]. Šie strėlių antgalius yra vieni iš pagrindinių per visą XV a. Vėliausiai aptikti XVI a. vidurio kultūriniam sluoksnyje Vilniaus Aukštutinėje pilyje [10:653, I 2a; p. 685, lent. IV:4]. Toks antgalius XV-XVI a. pirmosios pusės sluoksniuose rastas tyrinėjant Punios piliakalnį [19:45, pav. 23:2].

VII tipas (1 vnt., pav. 2:5). Arbaletinis, įtveriamasis, piramidinė, aštriomis smaigaliu ir suplotomis kaklelio briaunomis, rombinio skersinio pjūvio galvute. Bendras aukštis - 48 mm, galvutės aukštis - 29 mm, galvutės skerspjuvis - 11x15 mm, įtvaros skerspjuvis - 4mm (įtvaros galiukas sunykęs), svoris - 18 g.

Ankstyviausieji šio tipo antgalius yra žinomi iš Bajerburgo piliavietės tyrinėjimų (datuojami apie 1337-1338 m.). XIV a. antroje pusėje tokie arbaletu strėlių antgalius negausūs, o Vilniaus Žemutinėje pilyje surastas antgalius (datuojamas 1419 m.) yra vėlyviausias. Šio tipo strėlių antgalius dažnai painiojami su aukščiau minėto VI tipo antgaliais, nes nuo jų skiriasi tik vienu požymiu - galvutės skerspjuvio forma.

VIII tipas (1 vnt., pav. 2:1). Lanko, įtveriamas, trikampio formos, iššęsto rombinio skersinio pjūvio (sundykus, beveik plokščia) plunksna, išsiskiriančiu kakleliu. Bendras aukštis - 51 mm, plunksnos aukštis - 35 mm, plunksnos skerspjuvis - 4x18 mm, įtvaros skerspjuvis - 3x4 mm (pats galiukas sunykęs), svoris - 4 g.

Tai labiausiai paplitęs, karų su kryžiuočiais laikotarpio, lanko strėlių antgalių tipas. Vilniaus Aukštutinėje pilyje jų randama ir XIII a., ir XVI a. vidurio stratigrafiniuose sluoksniuose [10:653; II, 1; 685, lent. IV:8].

IX tipas (1 vnt., pav. 2:4). Lanko, įtveriamas, lapo pavidalo, plokščia plunksna su maksimaliu išplėtimu arčiau smaigaliu ir pastorinta kotelio atrama. Bendras aukštis - 78 mm, plunksnos aukštis - 67 mm, plunksnos skerspjuvis - 3x16 mm, įtvaros skerspjuvis - 2 mm (įtvaros galiukas sunykęs), svoris - 8 g.

Šio tipo strėlių antgalius su plunksnos proporcijomis 1 : 4 nebūdingi XIII-XV a. Lietuvos archeologinei medžiagai. Tokių strėlių rasta Ki-

jeve ir jo apylinkėse. Jos priskiriamos mongolams ir datuojamos XIII a. [15:75, tipas 65].

Straipsnyje pateikti radinių matmenys ir svoris yra tik geriau išlikusių radinių. Tipų numeriai nuo I iki IX apibrėžia tik 1994 m. Vilniaus Žemutinės pilies tyrimų metu rastus strėlių antgalius.

Vilniaus Žemutinės pilies 1994 m. tyrinėjimų duomenys papildoma karų su kryžiuočiais laikotarpio archeologinių tyrinėjimų medžiaga naujais tipais, koreguoja kelių tipų viršutinės chronologines ribas. Gausus ir tiksliai datuotas strėlių antgalių radinys yra svarbus tiriant ginkluotės raidą Lietuvoje.

Literatūra

1. Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376-1430 collectus opera Antonii Prohaske // Monumenta mediæ aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 6.
2. Scriptorum Rerum Prussicarum. Leipzig, 1863. T. 2; Leipzig, 1866. T. 3.
3. Kuncevičius A., Tautavičius A., Urbanavičius V. Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimai 1992 metais. V., 1993. Ataskaita (Pilių tyrimų centras "Lietuvos pilys").
4. Tautavičius A., Urbanavičius V. Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1994 m. tyrimai. V., 1995. Ataskaita (Pilių tyrimų centras "Lietuvos pilys").
5. Tautavičius A. Veliuonos pilaičių kasinėjimų 1965 m. ataskaita. V., 1966 (Lietuvos istorijos institutas. Inv. Nr. 224).
6. Urbanavičius V., Tautavičius A., Kuncevičius A. Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimai 1991 metais. V., 1992. Ataskaita (Pilių tyrimų centras "Lietuvos pilys").
7. Žalnierius A. 1989 m. Kauno pilies archeologinių tyrimų ataskaita. Kaunas, 1990 (Lietuvos istorijos institutas. Inv. Nr. 1787, 1788).
8. Žulkus V. Klaipėdos piliavietė. 1975 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. V., 1976 (Lietuvos istorijos institutas. Inv. Nr. 577).
9. Daugudis V. Mažulonių piliakalnis // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1961, t. 3.
10. Holubovičiai E. ir V. Gedimino kalno Vilniuje 1940 m. kasinėjimų pranešimas // Lietuvos praeitis. Vinius-Kaunas, 1941, sąs. 2.
11. Katalynas K. Gotikos epochos krosnys Vilniaus Žemutinėje pilyje // Kultūros barai. 1989, Nr. 1.
12. Кирпичников А. М. Военное дело на Руси в 13-14 вв. Ленинград, 1976.
13. Krzywicki L. Piliakalnis na Litwe // Studja staropolskie. Księga pamiątkowa ki czci A. Brücknera. Warszawa, 1928.
14. Kuncevičius A., Aleksiejūnas V. Pirmosios lietuviškos monetos ir plombos // Kultūros barai. 1992, Nr. 2.
15. Медведев А. Ф. Ручное метательное оружие, лук и стрелы самострел VIII-XIV вв. // Археология СССР, Свод археологических источников, вып. Е 1-36, Москва, 1966.
16. Mugurevičs Ē. Olinkalna un Lokstenes pilsnovadi. Rīga, 1977.
17. Tautavičius A. Iš XIV a. vilniečių buitės // Mokslas ir gyvenimas. 1961, Nr. 4.
18. Tautavičius A. 1955-1957 m. kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1(4), 1958.
19. Volkaitė-Kulikauskienė R. Punios piliakalnis. V., 1974.
20. Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. V., 1995.

VALDOVŲ RŪMŲ

užkasti

Kol buvo žinoma tik apie vieną Valdovų rūmų statybos laikotarpį - XVI a. pradžią ir apie vieną stilių - renesansinį, atrodė, kad juos bus galima atstatyti ant tų pačių pamatų.

VYTAUTAS URBANAVIČIUS

Alternatyvaus sprendimo ir neieškota. Juoba, kad tas atstatymas tyrimų pradžioje atrodė tolima perspektyva be konkretnesnio pavidalo. Bet metai ėjo, darbas virte virė, medžiaga kaupėsi kaip iš gausybės rago. Nustačius, kad renesansiniai rūmai stovi ant gotikinių pamatų, atstatymo idėja pradėjo darytis nebevienareikšmiška. Kuo toliau į mišką, tuo daugiau medžių. Po gotikinių rūmų pamatais aptikus dar senesnių pastatų likučius, į pirmą planą iškilo visų laikotarpių statinių išsaugojimo problema.

Beje, pradžioje atstatymo problema neatrodė labai sudėtinga. Tada net manyta, kad rūsius būtų galima atstatyti iš karto, po vieną, vos juos ištyrus. Suskliausti įgriuvusį skliautą, apsaugoti nuo vandens ir tegu laukia, kol bus atstatyti rūmai. Tuo metu būtų tiriamas gretimas plotas.

Tokios nuomonės šalininkas tada buvo ir šio rašinio autorius. Tai buvo pirmaisiais tyrimų metais, atkasus pirmąjį rūšį, kurio buvo išlikusios visos sienos, skliautų spynos, o centre - kolona. Tai medžiaga, kuri leistų rūšį atstatyti tiksliai, be mažiausio fantazijos elemento.

Deja, taip išlikęs rūšys tėra vienas, neminint visai sveikų, esančių po XIX a. namu. Gretimas į pietus esantis rūšys - kampinis. Jis jungė rytinį korpusą su pietiniu. Čia būta didžiulio gaisro, kilusio tikriausiai dėl sprogi-
mo. Temperatūra buvo tokia, kad aptirpo ir apsilydė sienų apdailos plytos. Nuo sprogi-
mo susmuko rūšio ir visų aukštų perdengimai.

Jiems atkurti šis rūšys davė neįkainojamos medžiagos. Tačiau beveik neišliko dviejų rūšio sienų. Jos buvo išardytos XIX a. pradžioje, griaunant rūmus. Išardytos ir gretimo pietinio korpuso rūšio sienos. Geriau išlikusi tik šiaurinė šio korpuso pamato dalis. Kitų liekanos aptiktos tik 2,5-3 m gylyje.

Rūmai griauti ir anksčiau. Bet tokiais atvejais jų vietoje buvo statomi kiti. Visų jų liekanos aptiktos tyrimų metu. Dabar jos matomos vėlesnių rūšių asloje, išlenda iš po vė-

klota išilgai pamatų, kita - skersai. Dabar turimi duomenys rodo, kad šios medinės konstrukcijos ir ant jų sumūrytas pamatas priklauso XV a. pradžiai ir gali būti skiriamas Vytauto Didžiojo valdymo laikotarpiui.

Kasant griovį šiam pamatui, suniokoti dar ankstyvesnių pastatų pamatai. Pašlaitėje tuos pastatus prilaikė mūriniai kontraforsai, taip pat pastatyti ant medinių polių. Dabar jie datuojami XIII a.

Siekiant sukaupti daugiau informacijos ir palengvinti rūmų atstatymą, tiriami ne tik jų rūšiai ir pamatai, bet dar 10 m pločio juosta išorinėje rūmų puseje. Kultūrinis sluoksnis čia siekia 6-7 m, o vietomis ir daugiau. Tai jau gruntinio vandens viešpatija. Tiriama pastoviai veikiant siurbliams. Ištyrus dalis žemių sugražinama atgal į perkasą, tačiau žemės paviršius toje vietoje laikinai formuojamas bent trimis metrais giliau, nei buvo prieš tyrimus. Tai taip pat susiję su būsimu atstatymu, o be to, teikia galimybę bent dalį surastųjų mūrų liekanų eksponuoti.

Tos liekanos uždengtos laikiniais stogais, kurie palyginti gerai apsaugo nuo lietaus, tačiau neapsaugo nuo šalčio. Kelios pastarosios žiemos buvo nešaltos ir atkastiesiems mūrams ypatingo pavojaus nesudarė. Gruntinio vandens lygis dabar reguliuojamas taip, kad neapsemtų rūšių, bet ir kad nenukristų žemiau medinių konstrukcijų viršaus. Išdžiūvęs medis sudūlėtų. Taigi gruntinis vanduo yra visai netoli to naujai po tyrimų suformuoto žemės paviršiaus ir žiemą sušąla.

Visą laiką šiame gylyje mirkęs ir mūras. Užtenka kad ir nedidelio, bet pastovesnio šalčio ir mūre esantis vanduo virsta ledu, palaipsniui ardydamas plytas. Tiesa, ryškesnių irimo

Žvilgsnis nuo Gedimino kalno į laikiniais stogais uždengtus Valdovų rūmus

lesnių rūmų pamatų. Po stogine atsiveria didinga visų trijų rūmų statybos etapų liekanų panorama.

Rūmų stovėta ant siauros pailgos kalvos, nutįsusios nuo Gedimino kalno papėdės į vakarus. Pietinis korpusas buvo tos kalvos šlaitė. Šiaurinės jo sienos yra sausoje vietoje ir didesnių rūpesčių nekelia, tuo tarpu pietinė įleista į durpingą ir šlapią žemę. Kad masyvus pamatas negrimztų (jo storis viršija 3 m), jis sumūrytas ant medinių tankiai sukaltų polių. Tų polių viršus sutvirtintas dviem eilėm tarpusavyje sunertų tašytų rąstų. Viena eilė

❖ *Vytautas Urbanavičius* (g. 1935) 1959 m. baigė Vilniaus universitetą. Humanitarinių mokslų habilituotas daktaras. Domisi Lietuvos gyventojų veidų plastine rekonstrukcija, senųjų lietuvių religija, viduramžių ir bažnytine archeologija. Daugelio knygų ir straipsnių autorius ir bendraautoris.

ATEITIS: ar atstatyti ?

žymių kol kas nepastebėta, bet ir šalčių per tą laiką stipresnių nebuvo.

Šio rašinio autorius, būdamas atsakingas už rūmų tyrimus, jautė atsakomybę ir už atkastų jų liekanų išsaugojimą. Tad 1994 m. vasario 4 d. į bendrą posėdį buvo pakviestos dviejų įstaigų - Lietuvos istorijos instituto ir Paminklų restauravimo projektavimo instituto - tarybos. Į posėdį buvo pakviesti ir kai kurių kitų problemą žinančių įstaigų atstovai, tarp jų Kultūros fondo ir Kultūros ministerijos (Kultūros fondas ir Kultūros ministerija buvo pirmieji tyrimų organizatoriai, globėjai ir rūmų atstatymo idėjos puoselėtojai).

Posėdžiui pateiktas tik vienas klausimas: kaip išsaugoti atkastąsias rūmų liekanas. Svarstyti trys to išsaugojimo būdai.

Pats paprasčiausias ir plačiausiai archeologijoje taikomas - viską užpilti žemėmis. Pagal principą: "žemė išsaugos geriausiai". Tačiau šis būdas buvo atmestas iš karto, kadangi atima atstatymo galimybę, griau-na net pačią atstatymo idėją.

Antrasis būdas - uždengti ištirtą plotą apšiltintais gaubtais, jų formą parenkant pagal šios teritorijos urbanistikos reikalavimus.

Trečiasis būdas - atstatyti rūmus.

Problema pasirodė daug sudėtingesnė, negu pradžioje galvota.

Pirmiausia, vis dar nesurasti rūmų brėžiniai, nėra inventorių. Be to, nėra apsispręsta dėl rūmų atstatymo principų. Dabar žinomi trys skirtingų laikotarpių, skirtingo architektūrinio stiliaus ir skirtingo dydžio pamatai, kurie buvo statomi griau-nant (ar apgriau-nant) toje vietoje buvusius ankstesnius. Kai kuriose vietose jų pamatai dengia vieni kitus, todėl sunku nustatinėti, kuris vertingesnis, ku-

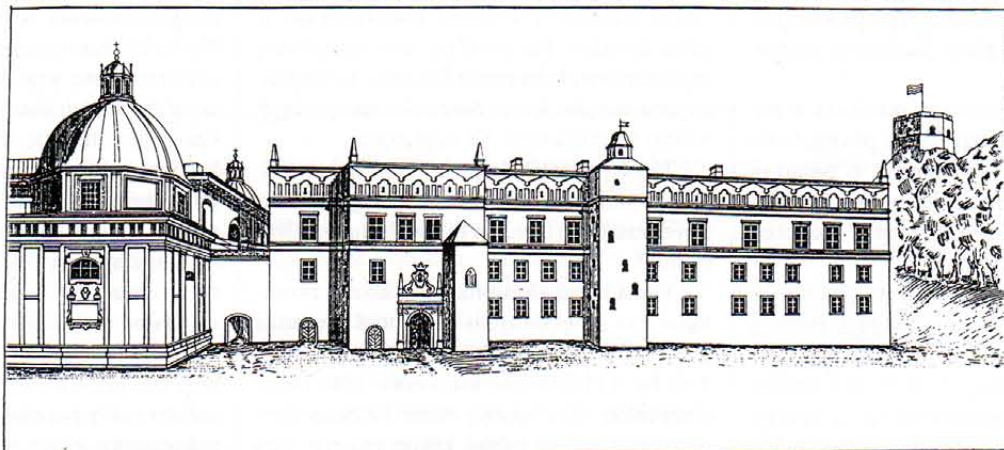
riuos atstatyti. Šiuo klausimu, tiesa, nediskutuojama - daugiausiai medžiagos yra apie vėliausiuosius, tad kalbėti tikslinga tik apie jų atstatymą. Bet kaip šiuo atveju išsaugoti ankstesniųjų liekanas?

Sprendimų gali būti pačių įvairiausių. Siekiant išaiškinti geriausią, sutarta paskelbti "Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atstatymo koncepcijos konkursą". Konkurso sąlygose, greta kitų, buvo įrašyti du punktai, geriausiai, mūsų nuomone, atitinkantys paminklotvarkos ir paminklosaugos reikalavimus: rūmai turi būti atstatomi, prisilaikant ikonografinės ir archeologinių, architektūrinių bei istorinių tyrimų medžiagos, bet tuo pačiu pilnai išsaugant atkastąsias statinių liekanas.

1792 m. Rūmai intensyviai griauti keliais pirmaisiais XIX a. metais. Tad vos ne visą dešimtmetį abu pastatai stovėjo kartu, ką dailininkai ir spėjo užfiksuoti. Katedra vaizduojama su naująja šv. Kazimiero koplyčia, prof. Lauryno Stuokos-Gucevičiaus pastatyta pietinio fasado kolonada. Ši koplyčia statyta XVII a. pradžioje, ko gero, vienu metu su rūmų rekonstrukcija. Nėra abejonės, kad to meto architektai abu pastatus derino vieną prie kito, kaip tai buvo daroma ir anksčiau. XVIII a. pabaigoje Laurynas Stuoka, dar kartą rekonstruodamas Katedrą klasicizmo stiliumi, derino jos fasadą prie šv. Kazimiero koplyčios ir dar tebestovinčių rūmų pietinio fasado. Derino ir

priderino. Tad galimas būkštavimas, kad atstatyti rūmai nesiderins prie jau kito architektūrinio stiliaus Katedros, neturi jokio pagrindo.

Rimto pagrindo neturi ir kalbos, esą rūmų negalima pradėti projektuoti, neradus autentiškų brė-

Žemutinės pilies Valdovų rūmų pietinis fasadas. N. Kitkauskio rekonstrukcija

Konkursas buvo paskelbtas 1994 m. pavasarį ir tęsėsi iki vėlyvo rudens. Jame dalyvavo šešios grupės, gavusios po vienodą pluoštą rūmų tyrimų medžiagos.

Kas šiandien žinoma apie rūmus ir kokių tikslumu įmanoma juos atstatyti? Planų, brėžinių ir inventorių, kaip minėta, yra nedaug. Yra keli iš natūros piešti paveikslai ir dabartinių tyrimų metu sukaupta medžiaga. Dauguma paveikslų rūmus vaizduoja kartu su Katedra iš pietryčių pusės. Gerai matyti rūmų pietinis korpusas, neblogai rytinis. Katedrą Laurynas Stuoka-Gucevičius baigė rekonstruoti

žinių.

Brėžinių ir inventorių ieškota ne tik Lietuvos archyvuose. Ieškota Rusijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Švedijoje.

O jeigu tų brėžinių teks ieškoti dar dešimtmetį, o tos paieškos bus bevaisės? Net pasitelkus visus kvalifikuočiausius Lietuvos istorikus? O jeigu, neduok Dieve, tie brėžiniai žuvę? O jeigu neišliko ir inventorių?

Žinoma, dokumentų paieškų nutraukti nereikia. Bet nereikia ir vilkinti laiko. Galima pabandyti pasinaudoti turima medžiaga, ku-

rios sukaupta išties nemažai.

Dar iki tyrimų pradžios architektai buvo pastebėję, kad paveiksluose rūmų aukštai nupiešti nevienodai - du pirmieji žemesni, viršutiniai aukštesni. Nevienodas langų dydis ir ritmas. Pirmųjų aukštų langai mažesni ir išdėstyti grupėmis po du ar tris. Tai leido spėti, kad tarpuose tarp tų grupių turėjo būti pertvarinės sienos. Remdamasis šiuo spėjimu

tedrai. Jų pamatai yra apgriauti, apaižėję ir suskilę nuo gaisro ir sprogmų. Kai kuriose vietose atskilusios ir sutrupėjusios ištiesos dalys.

Norint, kad pamatai išlaikytų didžiulį atstatomo pastato svorį, juos tektų sustiprinti. Tektų pakeisti poliūs, atstatyti ir sustiprinti išlikusias mūrines pamatų dalis. Neišvengiamai dabartinėmis medžiagomis tektų uždengti autentišką mūrą. Atstatytos rūsių pertvarinės sie-

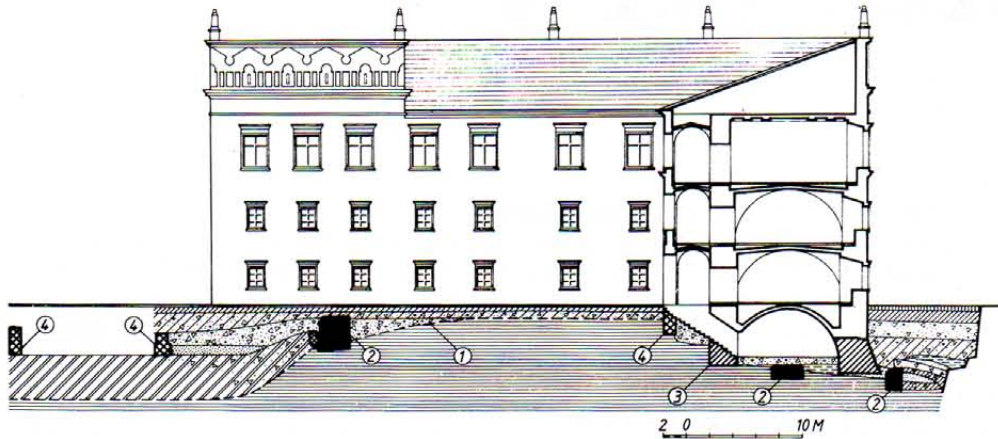
Atstatant rūmus mūsų siūlomu būdu, būtų galima plačiau ir drąsiau naudoti palyginamąją medžiagą iš kitų Europos kraštų, laisviau žiūrėti ir į atstatyto pastato panaudojimą. Pagrindinė jo paskirtis, suprantama, turėtų būti, kaip ir buvo numatyta tyrimų pradžioje, muziejinė. Pirmąjį aukštą būtų galima "įjungti" į atkastųjų mūrų ekspoziciją, grindų lygyje, šonuose, įrengiant galerijas. Grindų neturėtų būti. Tai būtų milžiniška ekspozicinė erdvė su takeliais ir įvairiame aukštyje įrengtomis apžvalgos aikštelėmis, specialiu atskirų mūro liekanų dalių apšvietimu, projekciniais ekranais ir t. t.

Antrasis ir trečiasis aukštai būtų atstatyti stengiantis kiek galima tiksliau atkurti ten buvusių patalpų tūrius ir laiko dvasią atitinkantį interjerą. Antrasis aukštas galėtų būti atkurtas gotikos, trečiasis - renesanso bei manierizmo stiliumi, atitinkamai įrengiant ekspoziciją. Spėjama, kad trečiajame pietinio korpuso aukšte buvo reprezentacinės valdovų patalpos. Reprerentacijai dalį patalpų galima pritaikyti ir dabar: ypač garbingiems užsienio svečiams sutikti, kredencialams ir Nacionalinėms premijoms įteikti bei kitoms ceremonijoms, į kurias anais laikais valdovas ateidavo su karūna.

Jeigu tada į šį pasiūlymą būtų buvęs atkreiptas dėmesys, rūmų siluetą jau turėtume. Nesvarbu, kad visu perimetru jų liekanos dar neištirtos. Beje, jeigu apsisprendžiame rūmus atstatyti, tai dalį šiaurinio korpuso reiktų kol kas palikti netirtą, kad neuždarytume įvažiavimo į kiemą. Juk reikės kelio statybinėms medžiagoms įvežti. Tyrimus šiais metais reiktų sieti tik su inžineriniais, hidrogeologiniais ir statybos darbais. Su konkrečia Valdovų rūmų atstatymo veikla.

Dabar viskas priklausys nuo architektų ir konstruktorių, nuo jų profesionalumo ir pilietinio išprusimo. Beje, apie profesionalumą kalbėti gal ir nereiktų - konkurse dalyvavo aukščiausios klasės profesionalai. Tačiau susumavus konkurso rezultatus, nė vienas projektas nesiūlytas įgyvendinti. Tepaskirtos tik paskatinamosios premijos. Įdomi viena konkurso baigiamosios stadijos detalė - žiuri posėdyje vėl svarstyta modernaus gaubto statybos galimybė, nors konkurso sąlygose jos nebuvo. 7 iš 15 žiuri narių balsavo už tokio gaubto statybą. Trūko tik vieno balso ir rūmų atstatymo idėjos būtų atsisakyta.

Præjus konkurso šurmuliui, 1995 m. antrojoje pusėje sudaryta nauja projektavimo grupė, kuriai pavesta įsigilinti į konkurso rezultatus, išnagrinti konkursinius darbus ir paruošti naują rūmų atstatymo projektą. Jos branduolį sudaro koncepcijos konkurso pa-

Žemutinės pilies Valdovų rūmų rytų korpuso kiemo fasadas ir pietų korpuso pjūvis. V. Abra-
mausko brėžinys

ir XVIII a. planais, architektas N. Kitkauskas pabandė atkurti pietinio rūmų korpuso patalpų išdėstymą. Archeologų tyrimai N. Kitkausko spėjimą patvirtino: viena po kitos buvo atkastos visos jo plane pažymėtos pertvarinės sienos.

Lygiai taip pat buvo paskaičiuoti ir patalpų aukščiai, kadangi rūmai paveiksluose vaizduojami kartu su Katedra, o pastaroji išliko. Tiksliai žinomos ir jos rytinio galo elementų vietos, prie kurių "prišti" paveiksluose vaizduojami rūmai.

Taigi, žinomas rūmų planas, patalpų išdėstymas, jų dydis ir tūris, langų ir išorinių durų vietos, įvažiavimai, kiemo danga. Tyrimų metu surasta daug architektūros detalių: karnizų, durų ir langų apvadų, vyrių, apkalų, plytų, grindų plytelių, dekorų elementų. Pakankamai tiksliai galima atkurti įvairių laikotarpių krosnis. Tad kai kurių asmenų teiginiai, kad apie rūmus nieko nežinoma, yra ne itin arti tiesos.

Pagaliau, jeigu apsisprendžiama, kad tas naujasis statinys bus muziejus, kurio svarbiausias eksponatas - tos autentiškos rūmų liekanos, tai nebijokime įvardinti ir dar vienos funkcijos: tai priemonė ir būdas toms liekanoms išsaugoti.

Atstatyti rūmų išorę reiktų stengtis tokia, kokia ji buvo XVII a. pirmojoje pusėje, po paskutiniosios rekonstrukcijos. Rytinis, pietinis ir vakarinis šio pastato korpusai buvo trijų aukštų ir aukščių prilygo dabartinei Ka-

nos vėl suskaidytą visą erdvę į dalis, į atskiras patalpas. Įėję į tą gerai išlikusį rūsį matome keturias per 9 m viena nuo kitos nutolusias sienas, o atstačius skliautus, matytume dar ir lubas. Ir viskas. Pakilus iš šio rūsiio matyti visų trijų statybos etapų rūmų liekanos. Tai neįkainojama vertybė, kurią mes ruošiamės apmūryti ne itin kokybiškomis XX a. plytomis.

Tad ką daryti? Kaip suderinti siekimą išsaugoti autentišką istorinę medžiagą ir norą turėti atstatytus Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmus?

Vieną rūmų atstatymo kelią šio rašinio autorius yra siūlęs daugiau negu prieš ketverius metus /"Gimtasias kraštas", 1992 m. sausio 3-8 d., Nr. 1 (1294)/. To kelio esmė būtų tokia: autentiškas visų epochų rūmų liekanas konservuoti ir palikti tokias, kokias radome. Virš jų sukonstruoti perdengimą, ant kurio būtų galima pastatyti naują pastatą. Taip, tai nebūtų autentiški rūmai. Tai būtų tik rūmų formos gaubtas tikrųjų rūmų liekanoms apsaugoti. Užtat būtų laisvos rankos pasirenkant medžiagas ir statybos technologiją. Juk rūmų projektavimo ir statybos dokumentacijos vis tiek nėra. O be jos autentiškai rūmų vis tiek neatstatysime. Tiesa, kaupiama nepaprastai gausi archeologinė medžiaga. Ištiesos rūmų interjero dalys. Bet tai tik patvirtina turėtas žinias, kad rūmai buvo labai puošnūs, jų interjero dekoras sudėtingas.

Nelengva būtų atkurti ir kiemų lygį, ypač rūmų išorėje.

skatinamąsias premijas laimėjusių grupių nariai.

Viskas būtų gerai, bet šiai grupei sukrautas ne vien Valdovų rūmų, bet visos Vilniaus pilių teritorijos regeneracijos projektavimas. Jau dabar į vieną susiplakė dvi problemos: Valdovų rūmų ir paminklo Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui vietos sutvarkymas.

Vargšas kunigaikštis. Pradžioje buvo diskutuojama dėl paties paminklo, o dabar kelinti metai negalime apsispręsti, kur jį statyti. Paminklas baigiamas, metų viduryje galėtų būti pastatytas, o kovo viduryje prasidėjo nauja diskusijų banga dėl jo vietos.

Maža to, bandoma įpliekti ginčą, kodėl paminklas Gediminui, o ne Mindaugui. Tarsi Vilniuje nebūtų vietos abiem. O juk galėtų užtekti ir kitiems valdovams. Visiems užtektų. Nėgana, kad yra priešinami gyvieji, priešinami ir mirusieji. Štai ir kyla klausimas: nejaugi lietuviai vieningi tik atsідūrę prieš šautuvo vamzdį?

Yra pavojus, kad begalinės diskusijos tęsis ir dėl Valdovų rūmų. Juk nuo atstatymo koncepcijos konkurso praėjo daugiau nei metai, o vežimas iš vietos taip ir nepajudėjo.

Šiandien, praėjus dvejiems metams nuo minėto dviejų mokslinių tarybų posėdžio, mes vėl esam priversti kelti tuos pačius klausimus: kaip apsaugoti atkastąsias Valdovų rūmų liekanas nuo suirimo. Tada mes kalbėjome apie tai, jog laikini stogai apsaugo jas nuo lietaus ir sniego, bet neapsaugo nuo šalčio. Iki tol rimtų žiemų nebuvo, bet baimintasi, kad vieną kartą tokia žiema gali ateiti.

Ir atėjo. Per vieną naktį prisnigo ir pripustė tiek, kad tie stogai vietomis neišlaikė ir įlūžo. Nors buvo valomi po kiekvieno sniego, po kiekvienos pūgos.

Dar neaišku, ką pridarė šaltis. O jeigu dar ir potvynis? Viščiukus įprasta skaičiuoti rudenį, o žiemos nuostolius - pavasarį. Dabar rūmų liekanų apsaugos problemos bus dar opesnės. Tačiau nėra blogo, kas neišeitų į gerą. Galbūt, šita nelaimė privers mus susimąstyti ir apsispręsti, t. y. padaryti tai, ko nepadarė minėtasis konkursas.

Rūmų atstatymas susideda iš dviejų dalių: antžeminės (architektūrinės) ir požeminės (inžinerinės, konstrukcinės). Rūmų pamatais šios dalies vadinti lyg ir nederėtų, todėl, kad ta konstrukcija už rūmų pamatus turėtų būti gerokai platesnė, ji turėtų apgaubti visas atkastąsias rūmų liekanas. Įskaitant ir tas, kurios jau XV a. buvo atsidūrusios po kiemo grindiniu. Tai XIII ir XIV a. mūro pamatai, išlikę nugriovus neberekalingus, laiko dva-

sios nebeatitikusius statinius. Tokių labai vertingų ir be galo įdomių mūrinių statinių liekanų aptikta keliose renesansinių rūmų kiemo vietose. Jos turėtų būti eksponuojamos ir dengtais praėjimais sujungtos su gotikinių bei renesansinių rūmų pamatais.

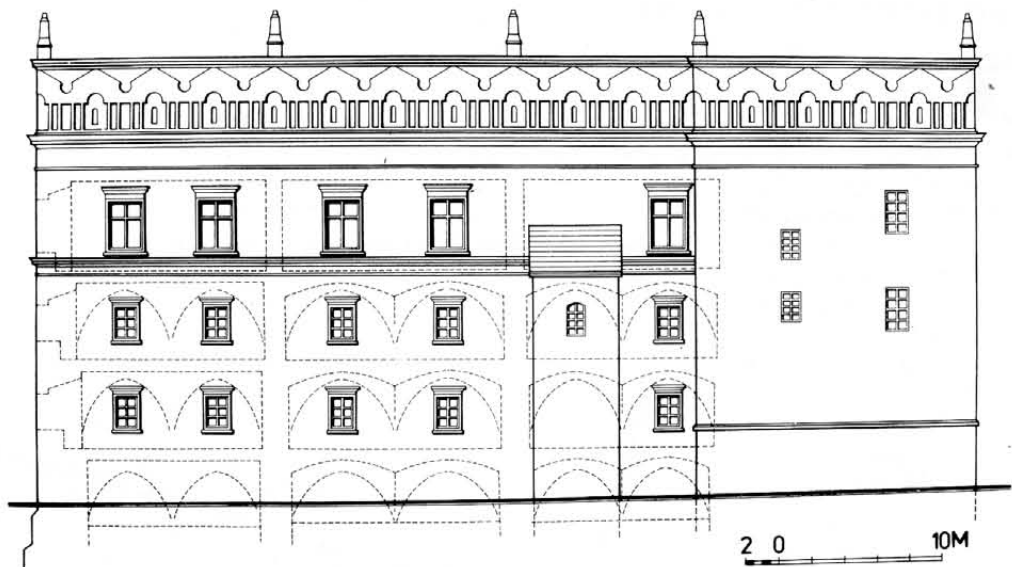
Atstatomi renesanso stiliaus rūmai, suprantama, būtų tik senųjų imitacija, įvaizdis. Jie galėtų būti iš lengvų šiuolaikiškų medžiagų, tuščiaavidurėmis sienomis, todėl, palyginti, pigūs ir greit pastatomi. Svarbu, kad būtų stiprūs ir ilgaamžiai. Brangių restauracinių plytų šiuo atveju būtų galima atsisakyti - renesanso stiliaus rūmai vis tiek buvo tinkuoti.

Čia išdėstytos mintys tėra vieno asmens požiūris. Šio rašinio autorius nėra nei archi-

Betgi lengviau niekada nebuvo ir vargu ar bus. Reta valstybė nedejuodama skiria lėšų savo kultūriniam paveldui tvarkyti.

Dėl mūsų paveldo tvarkymo dejuota ne tik mūsųose. Prieš 35 metus aimanos sklido iš Maskvos: "Štai jau daug metų iš pasigailėtinų griuvėsių atstatoma Trakų pilis. Pagal kaštų dydį šis įrenginys gali rungtis su galingu elevatoriumi [...] Šitam dalykui dar neatėjo laikas. Dabar respublika ne tokia turtinga, kad galėtų eikvoti milijonus rublių senovės pilims iš griuvėsių prikelti" /"Izvestija", 1960.12.20, Nr. 300/.

XV a. Trakų pilis atsilaiškė spaudimui iš vakarų, XX a. - iš rytų. Bet tai buvo svetimųjų spaudimas.

Žemutinės pilies Valdovų rūmų rytinis fasadas. R. Armalaitės brėžinys

tektas, nei konstruktorius, tačiau daugelis specialistų (ne tik Lietuvos), su kuriais teko konsultuotis, pritaria būtent tokiai rūmų atstatymo idėjai. Visa kita - konstruktorių ir architektų rankose. Būtų naudinga dar viena diskusija. Trumpa ir dalykiška.

Retsykliais pasigirsta abejonių dėl rūmų atstatymo finansavimo. Žinoma, tai opus klausimas. Ypač dabar, kai Lietuvos ekonomika gyvena itin sunkų metą.

Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmams atsilaiškėti gali būti sunkiau - jų atstatymo, o tuo pačiu liekanų išsaugojimo idėją įvairiomis dingstimis blokuoja saviškiai.

Laikas dirba ne rūmų naudai. Atkastųjų liekanų apsaugos problema darosi vis sudėtingesnė. Dar viena kita tokia žiema ir gali nebebūti ko saugoti.

ERRATA

"Baltų archeologijos" 1995 m. Nr. 3(6) straipsnyje "Numizmatas Povilas Karazija" dėl autoriaus kaltės įsivėlė klaida. Autorius neturėjo ir neturi jokių duomenų apie P. Karazijos kolekcijos išpardavinėjimą po jo mirties. Kolekcijos dydis - "apie 10 000 monetų ir medalių" yra paimtas iš V. Žilėno atsiminimų, kurie gali būti netikslūs. Autoriaus išsakytą mintį apie nevalikusius 6 000 monetų ir medalių reikia suprasti tik kaip niekuo neparemtą prielaidą.

Žinias apie tai, kad Kauno kolekcininkų tarpe kurį laiką "kursavo" P. Karazijos kolekcijos monetų vokeliai, autorius gavo iš asmenų, napanorėjusių skelbti savo pavardės, tačiau duomenų, kaip tie vokeliai atsidūrė kolekcininkų rankose, neturi. Galimas daiktas, kad P. Karazija pokary (1945-1955) mainėsi su kitais kolekcininkais ir tokiu būdu dalis vokelių galėjo atsidurti privačiose rankose. Autorius atsiprašo suklaidintų skaitytojų.

Vytautas Smilgevičius

VILNIAUS Žemutinės pilies šiaurinės gynybinės sienos tyrimai

SAULIUS SARCEVIČIUS
ELVYRA TELKSNIENĖ

ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

Projektavimo restauravimo instituto archeologai Vilniaus Žemutinės pilies Senojo arsenalo aplinką tyrė su ilgesnėmis ar trumpesnėmis pertraukomis nuo 1972 iki 1988 m. Kasinėti pradėta Senojo arsenalo pastato viduje, vėliau arsenalo kieme bei už Žemutinės pilies šiaurinės gynybinės sienos [6; 10; 11; 12; 13; 15]. Šių tyrimų metu buvo aptiktos pilies mūrinių rytinės ir šiaurinės gynybinių sienų, įvažiavimo vartų, bokštų Nr. 1, 3, 5 bei kontraforsų Nr. 1-5 liekanos (pav. 1). Surinkta XI-XVII a. datuotina gausi ir įdomi archeologinė medžiaga. Tyrimai prie Žemutinės pilies šiaurinės gynybinės sienos buvo pratęsti 1994 m. (kartu su straipsnio autoriumi dirbo archeologas G. Gendrėnas ir architektas S. Lasavickas). Jie apėmė teritoriją, kurią iš pietų pusės ribojo šiaurinė gynybinė siena, o iš šiaurės - dab. Arsenalo gatvė (pav. 1). Šiuos tyrimus nulėmė prieduobės prie šiaurinės gynybinės sienos formavimo bei komunikacijų tiesimo darbai. Tyrimai pateikė naujų duomenų apie šios Vilniaus teritorijos reljefą, apgyvendinimą, papildė turimas žinias apie Žemutinės pilies mūrinių gynybinių įrenginių statybos etapus. Šiuo straipsniu autorius siekia supažindinti skaitytojus su pastarųjų tyrimų rezultatais ir pagrindinėmis išvadomis.

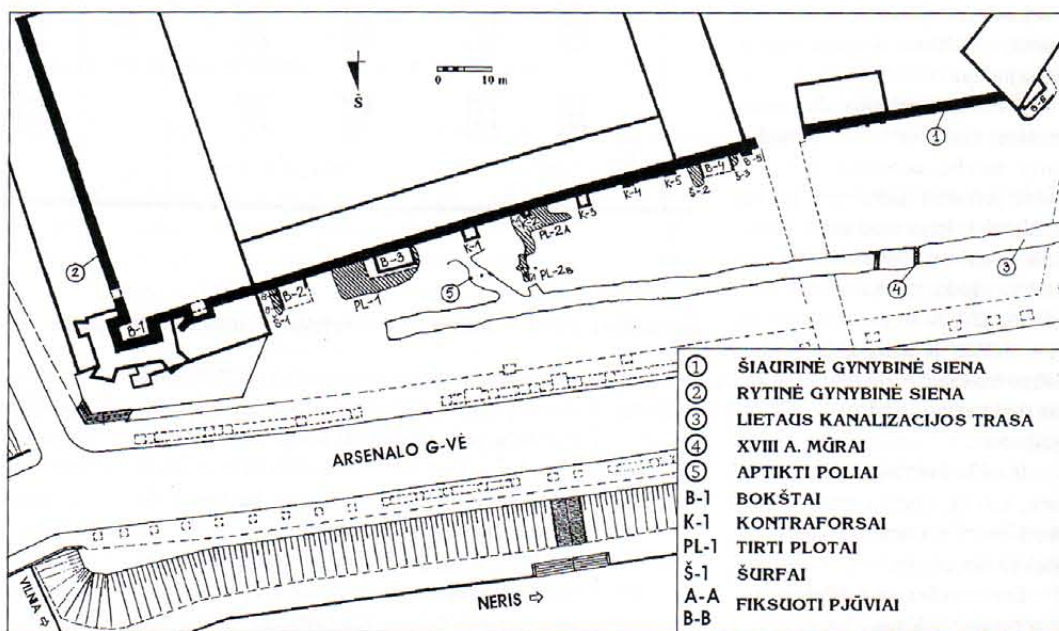
Šiaurinė gynybinė siena ir Neris

Geologinių gręžinių pagalba buvo nustatyta, kad ankstyvuoju poledynmečio laikotarpiu Senojo arsenalo vietoje buvo Neris upės žemutinė terasa, kurios dugno paviršius slūgsojo 6-7 m gylyje [14; 20]. Laikui bėgant

ši upės dalis buvo apnešta nuogulomis ir vėliau uždurpėjo, sudarydama 0,2-1,3 m storio durpių klodą. Ant pastarųjų durpių archeologai aptiko XI-XIV a. gyvenvietės pėdsakus [2; 10]. Padarius grežinius paaiškėjo, kad dabartinis kairysis Neris krantas yra supiltinis, o pati upė dirbtinai pastumta į šiaurę. Pastarąją geologų išvadą patvirtino ir žymiai papildė 1994 m. archeologiniai tyrimai. Šių tyrimų metu buvo užfiksuota iki 4,5 m storio bei 13 m ilgio Neris kryptimi nusidriekusio kultūrinio sluoksnio pjūvio atkarpa (pav. 5). Pjūvio pietinis galas šliejosi prie Žemutinės pilies šiauri-

pradžią. [5:183]. Archeologinių duomenų, leidžiančių patikslinti šią datą, kol kas nepakanka. Tokią padėtį nulėmė tai, kad pirminis žemės paviršius, formavęsis dar iki mūrinės gynybinės sienos statybos, yra menkai tyrinėtą, o už gynybinės sienos jis apsemtas grunto vandens.

1994 m. tyrimų metu fiksuotas pirminis paviršius, formavęsis ant įžemio-šlyno, buvo pasiektas tik plote Nr. 1 ir šurfe Nr. 1. Šiame 15-40 cm storio uždurpėjusiame, nuožulnėjančiame šiaurės kryptimi sluoksnyje, be gyvulių kaulų, rąstų fragmentų, aptikta ir viena kita puodo šukelė (pav. 4, Nr. 10-15). Minėtuosius radinius, kaip antai: tigliai, žalvario ruošinio (vielelės) bei raktelio fragmentai, galima sieti su amatininko juvelyro aplinka (pav. 4, Nr. 1-9). Raktelių su ažuūrinėmis galvutėmis, susuktomis kojėlėmis bei rombo formos rankenėle baltų gyventose žemėse randama jau XII-XIII a. Tačiau dažniau jie žinomi iš XIV-XVI a. turtingesnių griautinių moterų kapų [9:412; 19:24-25; 7:86, 107; 21:124-125; 8:156-158, 180, 247, 366-367, 388]. Daugelis autorių šiems raktams priskiria simbolinę prasmę. Panašus žalvarinis simbolinis raktelis XIII a. pabaigos-XIV a. sluoksniuose rastas Vilniaus Žemutinės

1 pav. Vilniaus Žemutinės pilies šiaurinės gynybinės sienos ir aplinkinės teritorijos su pažymėtais tyrimų plotais planas. B. Liufkevičiaus brėžinys

nės išorinės gynybinės sienos. Iš pateikto pjūvio brėžinio matyti, kad šalia gynybinės sienos, 3 m gylyje, buvo aptiktas nuožulnėjančio Neris upės kryptimi šlaito fragmentas, kurį iš dalies sėmė gruntiniai vandenys. Šlaitas buvo sutvirtintas 10x13 cm ir pan. dydžio akmenimis (pav. 3). Greičiausiai šis šlaitas atspindi Neris upės kairįjį krantą, prie kurio buvo išmūryta šiaurinė gynybinė siena. Žinia, kai kurie autoriai ją datuoja XIII a. pabaiga-XIV a.

pilies Valdovų rūmų teritorijoje [17:13]. Matyt, XIII a. pabaiga-XIV a. reikėtų datuoti ir prie gynybinės sienos rastąjį raktelį. Reikėtų pridurti, kad juvelyro aplinką atspindinčių radinių buvo aptikta ir ankstesniuose tyrinėjimuose. Senojo arsenalo teritorijoje XIII-XIV a. sluoksniuose rasta kalkakmenio liejimo formos nuolauža [2:44]. Ją aptikta ir kitose Žemutinės pilies vietose [3:44]. Pastarieji negausūs radiniai, atspindintys ikimūrinės šiaurinės gy-

❖ *Saulius Sarcevičius* (g. 1967) 1993 m. baigė Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą. Dirba Paminklų restauravimo instituto Archeologijos tyrimų skyriuje archeologu. Domisi viduramžių archeologija. Pirmoji publikacija.

nybinės sienos statybos laikotarpį, buvo aptikti šalia Taikomosios dailės muziejaus, kur, kaip paaiškėjo, žemės paviršius natūraliai kilo Vilnios kryptimi. Tyrimų metu buvo pastebėta, kad šiaurinės gynybinės sienos rytinis galas su bokštais Nr. 1 ir Nr. 2 bei tarp jų esančiais šiauriniais įvažiavimo vartais stovėjo ant natūralaus žemės paaukštėjimo, kuris šioje vietoje iškilęs apie 1 m. Galima būtų manyti, kad tai Neries upės link įsiterpusio Gedimino kalno šiaurinės pašlaitės ragas, kurio vakarinis šlaitas maždaug sutaptų su 1994 m. aptikto pilnavidurio bokšto Nr. 2 vakarine siena. Kiek toli šis kyšulys buvo nusidriekęs į šiaurę, šiuo metu sunku pasakyti. Tačiau tai leistų paaiškinti, kodėl šioje vietoje, t. y., plote Nr. 1, šalia gynybinės sienos, nebuvo aptiktas akmenimis tvirtintas šlaitas, koks buvo aptiktas plote Nr. 2a. Greičiausiai Neries upės krantas ties nurodyta vieta buvo labiau nutolęs nuo mūrinės gynybinės sienos į šiaurę.

Neries kairiojo kranto užpylimai

Kaip parodė tolimesni tyrimai, XV a. pradžioje-XVI a. žemės buvo pilamos už šiaurinės gynybinės sienos Neries link. Tokiu būdu buvo formuojamas naujas Neries upės kairiojo

kranto šlaitas, kuris nuo gynybinės sienos (plotas Nr. 2a) nutolo 6 m. Istoriskai ši pirmąjį fiksuotą užpylimą galima būtų susieti su Žemutinės pilies teritorijoje XV a. pabaigoje-XVI a. smarkiai praplietusiai statybos darbais [3:39; 5:22]. Krantinė buvo formuota verčiant į upę smėlį. Šis supiltinis, Neries upės kryptimi storėjantis smėlio sluoksnis, buvo fiksuotas beveik palei visą tirtos šiaurinės gynybinės sienos ilgį. Išimtį sudarė tik anksčiau minėtojo kyšulio-rago vieta.

Šie supylimai žemės paviršių prie gynybinės sienos pakėlė apie 1 m. Jis buvo išgrįstas smulkių akmenukų grindiniu (pav. 5, Nr. 1). Pietinis grindinio kraštas šliejosi prie šiaurinės gynybinės sienos, o šiaurinis nutolo nuo jos apie 6 m, kur buvo krantinės šlaito viršus. Naujai supiltą smėlingą Neries šlaitą tvirtino sumestų spygliuočių medžių šakų paklotas

3 pav. Neries šlaito ties šiaurine gynybine siena sutvirtinimas akmenimis

(pav. 2). Kiek vėliau, toliau užpilant upės kairįjį krantą, šlaitas buvo sutvirtintas mediniais poliais. Nusidriekę iš rytų į vakarus, jie buvo sukalti 1-1,2 m atstumu (pav. 1-2). 18-25 cm storio poliai buvo kiek pasvirę Gedimino kalno pusėn ir nutolę nuo šiaurinės gynybinės sienos apie 10 m. Suformuotas naujas smulkių akmenukų grindinys buvo fiksuotas 25-30 cm aukščiau pirmojo (pav. 5, Nr. 2). Neries kairiojo kranto šlaitas tokiu būdu buvo pastumtas dar 3 m į šiaurę. Reikia pabrėžti, kad šie du smulkiais akmenukais grįsti grindiniai apimtų laikotarpį nuo XVI a. vidurio iki XVII a. pradžios. Tai, matyt, kelio, vedusio iš Žemutinės pilies teritorijos į Antakalnį, fragmentai. Senuoju keliu, archeologų aptiktu kitoje šiaurinės gynybinės sienos pusėje ir vedusiu per rytinėje gynybinėje sienoje buvusius vartus į Kreivąją pilį, o toliau ir į Antakalnį, tuo metu, matyt, buvo nustota naudotis [3:40-41]. Tai buvo susiję su XVI a. pilies teritorijoje vykusiais statybos darbais.

Žinia, tuo pat metu, plečiant bei rekonstruojant pilies pastatus, įrengiant Arsenalą, iš Žemutinės pilies teritorijos Žygimanto Augusto įsakymu buvo iškelti iki tol ten gyvenę miestiečiai amatininkai [5:26; 3:39].

Neries upės kairiojo kranto užpylimai ir jo "stūmimas" šiaurės kryptimi tęsėsi su ilgesnėmis ar trumpesnėmis pertraukomis iki XX a. Tyrimų metu šalia šiaurinės gynybinės sienos buvo fiksuoti vienas virš kito buvusių grindinių fragmentai, kurie pagal stratigrafiją bei radinius datuojami XVII a. antrąja

puse, XVIII ir XIX a. (pav. 5, Nr. 3-6). Iš pateikto pjūvio matyti, kad XVII a. antrąja puse datuojamo žemės paviršiaus, grįsto akmenų grindiniu, nuožulnėjimas Neries upės kryptimi nebėra toks ryškus (pav. 5, Nr. 3). Jis rodo XVII a. pirmosios pusės supylimus. Upės šlaitas buvo nustumtas dar labiau į šiaurę. Archeologiškai tuometinio upės šlaito vieta

liko nenustatyta. Tačiau jo padėtis galėtų būti rekonstruota remiantis kiek vėlesniais XVIII-XIX a. pradžios Vilniaus miesto planais. An-tai, 1648 m. F. Getkanto Vilniaus pilies įtvirtinimų plane plotas, esantis tarp šiaurinės gynybinės sienos ir Neries, nėra užstatytas, o štai 1737 m. Fiurstenhofo ir vėlesniuose XVIII-

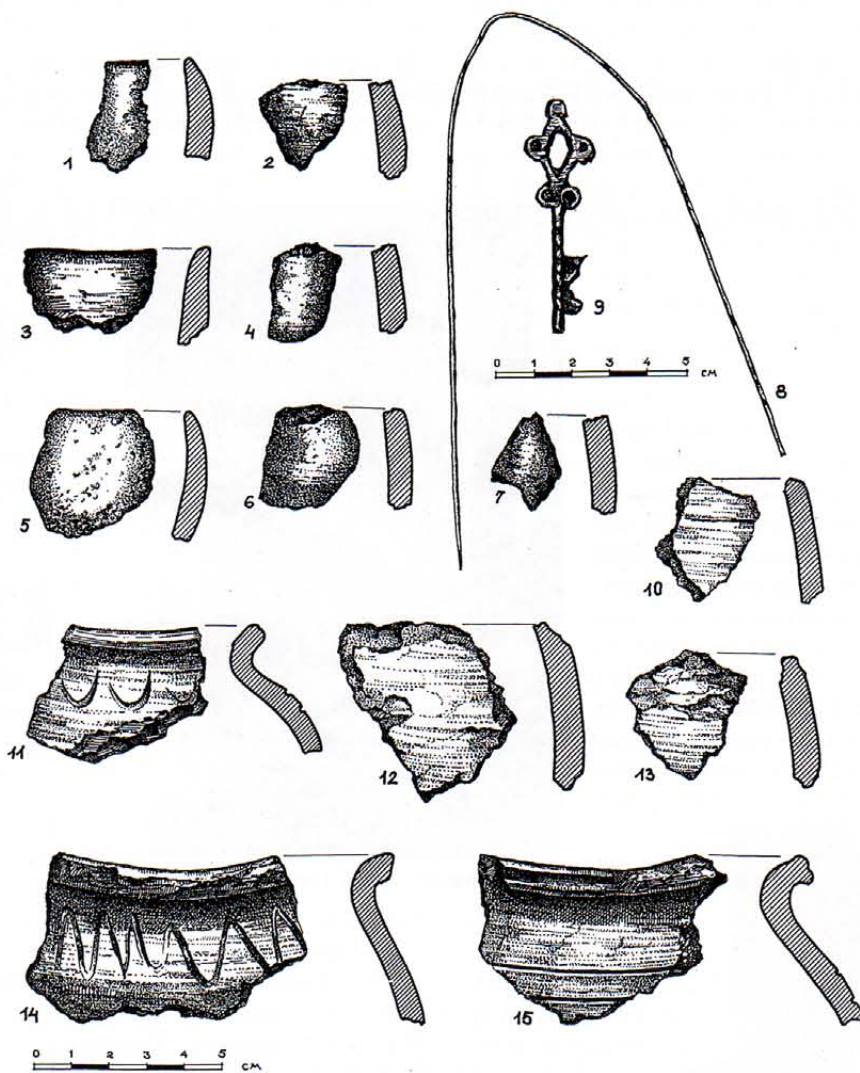

2 pav. Neries šlaito tvirtinimų liekanos

šlaito, kuris maždaug sutaptų su dabartine Arsenalo gatve. Tuometinis Neries kairiojo šlaito su stovinčiais mūriniais pastatais vaizdas iš šiaurės pusės užfiksuotas XVIII a. pabaigos-XIX a. pradžios dailininkų J. Rustemo ir P. Smuglevičiaus piešiniuose. Pastarieji pastatai, matyt, buvo nugriauti 1831 m., kai Rusijos caro Nikolajaus I balandžio 6 d. įsakymu Vilniaus pilių teritorijoje pradėta rengti antros kategorijos tvirtovė [5:49-63; 1:170-172]. Stovėjusių mūrinių pastatų vietoje XIX a. sudarytuose tvirtovės generaliniuose planuose žymimi grioviai bei pylimai. Pilies statybos metu buvo nutiesta nauja Antakalnio gatvė, pakeitusi senąsias, arčiau pilies buvusias Arsenalo ir Ceikhauso gatves. Galima manyti, kad tuo metu Neries kairysis krantas supylimais buvo nustumtas dar labiau į šiaurę. XIX a. rašytiniai šaltiniai kalba apie Neries krantų tvirtinimus fašina bei lauko akmenimis [4:31]. Archeologinės priežiūros, vykdytos kasant lietaus kanalizacijos trasą, buvo nustatyta, kad XIX a. pilies statybos bei vėlesnių aplinkos tvarkymo darbų metu žemės paviršius šalia Arsenalo gatvės buvo pakeltas 1,5-1,7 m. Atlikti tyrimai šalia 501-502 posesijoms priskirtinų pastatų mūrų fragmentų patvirtino išvadą, kad pastarieji pastatai stovėjo ant supilto suplautinio grunto. Jį sudarė iki 2,8 m storio uždur-

XIX a. pradžios planuose jame žymimi pastatai, kurie priklausė 499-502 posesijoms, kurias iš rytų ribojo Vilnios, o iš vakarų - Kačergos (Vingrio) upės. Statiniai, priklausę posesijoms 499 ir 502, planuose žymimi ant tuometinio Neries kairiojo kranto

❖ *Elvyra Telksnienė* (g. 1942 m.) 1968 m. baigė Kauno Politechnikos institutą. Šiuo metu dirba Kultūros paveldo centro techninių tyrimų laboratorijos vedėja. Chemikė-technologė, aukščiausios kategorijos restauratorė-technologė. Domisi istorinės statybos ir dekoravimo technologijomis. Šia tema parašiusi keliolika straipsnių.

4 pav. Šurfo Nr. 1 radiniai: 1-7 - figliai, 8 - žalvarinė vielė, 9 - žalvarinis raktelis, 10-15 - žiestų puodų šukės. D. Bugailiškytės piešinys

pėjęs sluoksnis, kuriame ankstyviausia rasta archeologinė medžiaga datuojama XVI-XVII a.

Šiaurinės gynybinės sienos pilnaviduriai bokštai

Žemutinės pilies mūrinės šiaurinės gynybinės sienos ilgis siekia apie 170 m. Jos rytinį galą užbaigia 9,9 x 7,1 m, o vakarinį - 9,5 x 10 m dydžio kampiniai bokštai (pav. 1, B-1, B-6). Tarp šių dviejų šiuo metu aptikti dar keturi bokštai, penki kontraforsai bei dveji įvažiavimo vartai. Iš viso prie šiaurinės gynybinės sienos yra prisišlieję 6 bokštai. Patogumo dėlei iš rytų į vakarus jie buvo sunumeruoti nuo 1 iki 6 (pav. 1). Daugiausia archeologų tyrinėtas bokštas Nr. 1 [2:45; 10; 12] ir taip vadinamas Tvardovskio bokštas Nr. 6 [18:46-49], bei šiek tiek 1986 m. aptiktas pilnaviduris bokštas Nr. 3 [13], kuris 1994 m. archeologinių tyrimų metu buvo visiškai ištirtas (pav. 1, PL-1). Šalia naujai aptiktų pilnavidurių bokštų Nr. 2 ir 4 buvo iškasti šurfai Nr. 1-3 (pav. 1).

Tyrimų metu nustatyta, kad pilnaviduriai bokštai, kurių pamatinė dalis mūryta iš lauko akmenų, iš išorės apmūryti raudonos

spalvos plytomis, gotikiniu su vendinio elementais būdu. Šiuo metu geriau ištirti bokštai Nr. 2 ir 3. Apatinėje dalyje jie yra glaudsti prie šiaurinės gynybinės sienos ir greičiausiai yra vienalaikiai. Stratigrafiškai gynybinės sienos ir šių bokštų statybas skiria nedidelis laiko tarpas.

Atstumai tarp bokštų buvo nevienodi. Bokštus Nr. 1 ir 2 skyrė 20 m tarpas. Tarp jų buvę šiauriniai įvažiavimo vartai, kaip ir patys bokštai, stovėjo ant spėjamo Gedimino kalno kyšulio rago. Tarp bokštų Nr. 2 ir 3 yra 11,2 m, o tarp bokštų Nr. 3 ir 4 - 57 m, Nr. 4 ir 5 - 3,2 m, Nr. 5 ir 6 - 40 m atstumai. Šiuo metu gynybinės sienos atkarpa tarp bokštų Nr. 5 ir 6 dar netirta.

Kaip jau buvo minėta, šiaurinė gynybinė siena iš dalies statyta šalia Neries kairiojo kranto, todėl upės vanduo turėjo siekti gynybinės sienos mūrus. Atkarpoje tarp bokštų Nr. 3 ir 4, sutvirtinant gynybinę sieną nuo Neries pusės, prie jos buvo primūryti 5 kontraforsai (pav. 1). Galima prielaida, kad ir patys bokštai Nr. 2-4 atliko sienos sutvirtinimo funkciją. Šią mintį patvirtintų faktas, kad geriau ištirtų

bokšto Nr. 3 ir kontraforso Nr. 2 vakarinės sienos ilgesnės už rytines. Šią konstrukcinį sprendimą galėjo nulemti noras gynybinės sienos mūrus apsaugoti nuo tekančio Neries vandens ardančio poveikio, ypač ledonesių ir potvynių metu.

Nėra atmetinas pilnavidurių bokštų gynybinis vaidmuo. Šią prielaidą gana vaizdžiai paremia išlikę rašytiniai šaltiniai. Posilgės kronikoje, aprašant kryžiuočių 1390 m. Vilniaus pilies puolimą, minima pilyje buvus šaudymo prietaisus ir bombardas [16:164-166]. Tų pačių metų nepavykusį puolimą rusų metraščiai didele dalimi sieja su patrankų buvimu [23:445]. Šios žinios netiesiogiai kalba apie Vilniaus pilyje stovėjusius bokštus, ant kurių, kaip žinome, buvo statomos patrankos [22:132]. Aprašant 1394 m. Vilniaus pilies puolimą, Vygandas Marburgietis mini net tris bokštus. Antai, kalbama apie "pilies" bokštą, kuris, nugriautas sviediniu, nuvirto į vandenį. Tęsiant puolimą, buvo sugriauti dar du bokštai, kurie kronikoje įvardijami kaip "mažesnysis" ir "žemesnysis". Įdomu tai, kad kronikininkas pastebi, jog tik po "mažesniojo" bokšto nugriovimo kryžiuočiai įstengė pastatyti tiltą per Nerį [16:631-660]. Tai leistų teigti, kad bokštai, stovėję prie Neries, atliko ir gynybinį vaidmenį.

Ankstesnių ir paskutinių metų archeologinių tyrimų duomenys parodė, kad tiek kampinių (Nr. 1 ir 6), tiek pilnavidurių bokštų statyboje išsiskiria keli etapai. Antai, buvo pastorintos bokštų Nr. 1 ir 6 sienos [5:182]. Pilnaviduris bokštas Nr. 3 pirmame statybos etape siekė 9,8 m ilgį, o vėliau, greičiausiai XVI a. pabaigoje-XV a. pradžioje, sumažintas iki 7,2 m ilgio. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad bokštų rekonstrukcijos buvo atliktos dar prieš aukščiau minėtą Neries šlaito, sutvirtinto šakomis, suformavimą, t. y., iki XV a. pabaigos-XVI a. Tuo metu bokštas Nr. 4 buvo sugriuvęs ir apleistas. Kelia abejonių ir kitų bokštų, stovėjusių prie šiaurinės gynybinės sienos, panaudojimo galimybes po XVI a. pilies teritorijoje vykusių rekonstrukcijų ir statybos darbų. Išimtį sudarytų tik Tvardovskio bokštas Nr. 6. Brauno, Getkanto, o juo labiau vėlesniuose Vilniaus pilies planuose šioje vietoje bokštai nėra žymimi, nors, remiantis stratigrafija, bent jų griuvėsiai turėjo matytis. Galima manyti, kad, pradėję savo pirmąją paskirtį, bokštai nebuvo atstatomi.

Šiuo metu aptikti bokštai, kaip ir vartai, nėra iki galo ištirti. O ir pati šiaurinė gynybinė siena kiek daugiau tyrinėta tik iš išorinės pusės, kur yra supylimai. Šiame straipsnyje aptariamie tyrimai atskleidė tik dalį įdomios Žemutinės pilies statybos istorijos, bet dėl ribotos tyrimų apimties, gruntinio vandens ir negausių radinių toli gražu ne į visus tyrimų metu iškilusius klausimus galima atsakyti. Būtų tikslingi nuoseklūs ir išsamūs tyrimai dabartiniame arsenalo kieme, kurie galėtų pateikti daugiau medžiagos, datuoti mūrinę gynybinę sieną ir

bokštus, nustatyti jų vienalaikiškumą ir statybos etapus.

CHEMINIAI TYRIMAI

Archeologinių kasinėjimų metu laboratoriniams tyrimams skiedinių pavyzdžiai buvo paimti iš šiaurinės išorinės gynybinės sienos, bokštų ir kontraforsų. Pavyzdžių paėmimo vietas pažymėtos kartogramoje (žiūrėti į žurnalo IV viršelį): iš gynybinės sienos vidinės pusės pavyzdžiai Nr. 8-11, iš Neries pusės - Nr. 4, 10-14, 20-21, 24, bokšto Nr. 2 pavyzdžiai Nr. 15, 16, bokšto Nr. 3 - pavyzdžiai Nr. 1-3, bokšto Nr. 4 - pavyzdžiai Nr. 22-23, kontraforsų Nr. 1-3 pavyzdžiai Nr. 17-19.

Skiedinių cheminė sudėtis tirta kiekybinės analizės metodais: kaitinimo nuostoliai, netirpus likutis, SiO_2 , R_2O_3 , SO_3 nustatyta gravimetriniais, o CaO , MgO , CO_2 - tūriniais metodais.

Granulometrinė užpildo sudėtis nustatyta siojimo būdu, ištirpinus pavyzdį šaltame 5% HCl tirpale.

Minerologinė skiedinių sudėtis nustatyta petrografiniu metodu, tiriant šlifą poliariza-

Mūro skiedinių cheminę ir granulometrinę analizę 1994-1995 m. atliko Kultūros paveldo centro techninių tyrimų laboratorijos chemikė V. Kvilūnaitė. Petrografinę-minerologinę analizę - Valstybinės geologijos tarnybos petrografas E. Malachovskis.

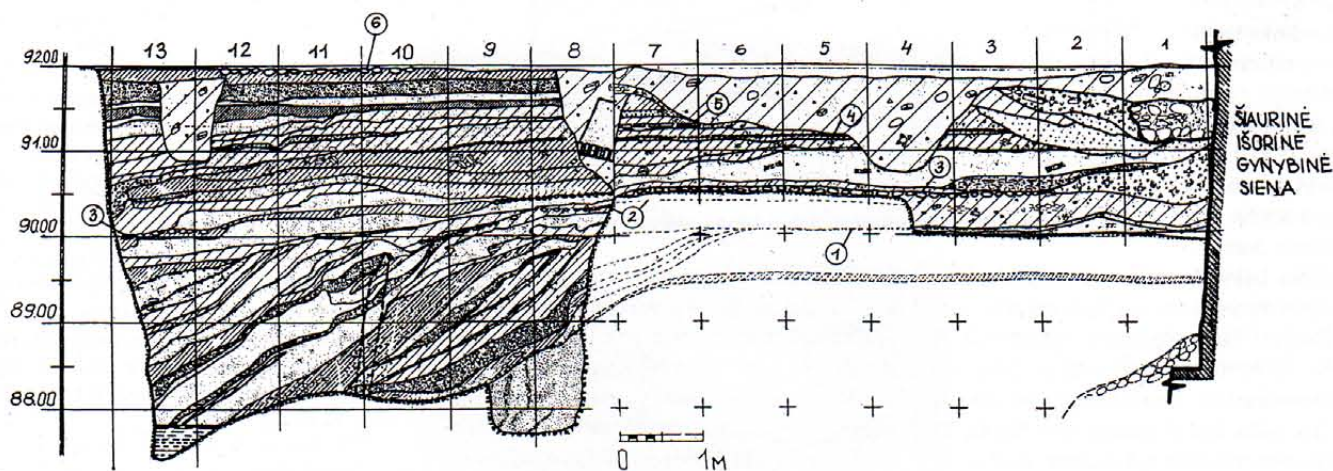
Šiaurinės išorinės gynybinės sienos mūrai mūryti įvairių spalvų ir atspalvių skiediniais (nuo labai baltų, šviesiai gelsvų, rusvų, žalsvų iki tamsiai rudų). Gana daug mūrų mūryta margais skiediniais - lyg persisunkusiais balų rūda. Gynybinės sienos, Tvardovskio bokšto, Aukštutinės pilies rūmų, Gedimino bokšto nežinomo laikotarpio skiediniams charakteringi margi skiediniai su gana gausiais baltais įvairaus dydžio (iki 5 mm skersmens) minkštais karbonatiniais intarpais. Tirti skiediniai labai riebus, ir įvairuoja plačiose ribose (1:0,3+1:0,6+1:0,9+1:1,0).

Skiedinių rišamoji medžiaga - kalcitinės kalkės, kriptogrūdės-pelitomorfinės struktūros kalcitas. Taip pat yra užfiksuota netvarkingai pasiskirsčiusio mikrogrūdžio kalcito ir amorfinio silicio priemaišų.

Antriniai pakitimai gana ryškūs: pelitomorfineje masėje užfiksuota kripto ir mikrogrūdinio kalcito grūdėliai. Kristalinis kalcitas

I, II, III kontraforsų skiedinių pavyzdžių rišamosios medžiagos ir užpildo santykiai yra labai panašūs: Nr. 17 (1:0,92), Nr. 18 (1:0,95), Nr. 19 (1:1,02). Artimi ir hidrauliniai moduliai (2,29-2,60-2,52) rodo, kad skiediniai turi hidraulinių savybių. Jiems taip pat charakteringa tai, kad jų sudėtyje yra apie 15% baltų karbonatinių intarpų, o užpildas sudarytas iš kvarco 86, 84, 80%, lauko špatų - 12, 14, 12% ir karbonatinių uolienu 2, 2, 8%. Reikia pažymėti taip pat gana didelį skiedinių poringumą - 20, 22, 25%. Tai leidžia teigti, kad visi kontraforsai prie gynybinės sienos mūryti pagal vieną technologiją ir vienu laikotarpiu.

II bokšto akmens mūro ir plytų mūro skiedinių pavyzdžiai yra gana riebus ir panašūs: Nr. 15 (1:0,46) ir Nr. 16 (1:0,51). Skiedinių gamybai naudotos kalcitinės kalkės su nedideliu magnio oksido priedu. Hidrauliniai moduliai (2,47 ir 2,71) rodo, kad sukietėję skiediniai turi hidraulinių savybių. Skiria šiuos skiedinius tai, kad jų užpildai yra skirtingi. Pav. Nr. 15 užpildas sudarytas iš kvarco 85%, lauko špatų - 10%, karbonatinių uolienu 5%, o pav. Nr. 16 užpildas sudarytas iš kvarco 90-88%, lauko špatų - 10-12% ir tame tarpe 12-15% grūstos plytos. Poringumas 20-22%.

5 pav. Pjūvio A-A šiaurinės gynybinės sienos išorinėje pusėje planas. R. Juodviršio brėžinys

ciniu mikroskopu POLAM 111-P, x200.

Organinės rišamosios medžiagos tirtos mikrocheminiais metodais, naudojantis mikroskopu MBS-9, BIOLAM-7, x120.

Fizinės mechaninės savybės nustatytos pagal klasikinę statybinių medžiagų tyrimo metodiką.

Tyrimo rezultatai apibendrinti lyginant skiedinius pagal šiuos kriterijus: skiedinio spalvą, cementacijos laipsnį, procentinį visų skiedinio komponentų santykį, skiedinio sudėtį, hidraulinį ir magnezinį modulius, karbonizacijos laipsnį (perkristalizaciją), užpildo sudėtį, užpildo rupumą, užpildo formą, nugludavimo laipsnį, ypatingus priedus, tūrio masę, vandens igeriamumą, poringumą, stiprumą gniuždant.

labai dažnai inkrustuotas ant porų ir tuštumų sienelių.

Skiedinių užpildas - vidutingrūdis, smulkus ir labai smulkus smėlis, gerai ir pusiau nugludintas, daugiau ar mažiau izometrinis, 0,14-0,315-0,5 mm ir rečiau 0,5-1,0 mm, ir retai 1,4-2,5-4,0 mm frakcijų intervale. Mūro užpildą sudaro 80-85-90-95% kvarco, 5-10-15 mm lauko špatų, 2-8% karbonatų. Randama retų smiltainio, granitoidų, grūstos plytos (kai kuriuose skiediniuose - 2-5%) priedų.

Fizinės-mechaninės savybės įvairuoja plačiose ribose: tūrio masė 1,3-1,8 g/cm³, vandens igeriamumas 16,2-35,2%, poringumas 14,2-36%, stiprumas gniuždant 1,0-4,6-7,0 Mpa.

Atlikus tyrimus galima padaryti keletą apibendrinimų.

Skirtinga užpildų sudėtis leidžia daryti prielaidą, kad II bokšte yra išlikę dviejų laikotarpių skirtingos technologijos.

III bokšto skiedinių pavyzdžius Nr. 2 ir Nr. 3 galima laikyti vienalaikiais. Jų sudėtis labai artima: 1:0,69 ir 1:0,77. Panašūs ir hidrauliniai moduliai - 2,38 ir 2,81. Užpildo granulometrinė ir minerologinė sudėtis analogiškos: pav. Nr. 2 sudarytas iš kvarco 95%, lauko špatų 6-8%, pav. Nr. 3 - kvarco 93%, lauko špatų 7-8%. Poringumas svyruoja nuo 20-22% iki 23-25%. Galėtume teigti, kad bokšto apatinė ir viršutinė dalys buvo mūrytos viena mūrijimo technologija.

IV bokšto akmens mūro skiedinio Nr. 22 sudėtis 1:0,59 (gana riebus) su stipriai išreikštomis hidraulinėmis savybėmis. Užpildas su-

darytas iš kvarco 88%, lauko špatų 12%, tame tarpe 5% grūstos plytos. Poringumas 23-25%.

IV bokšto plytų mūro skiedinys (pav. Nr. 23) yra liesnesnis (1:1,05), lyginant su akmenų mūro skiediniu. Užpildas sudarytas iš kvarco 88%, lauko špatų 10-12%. Šiam skiediniui charakteringi balti karbonatiniai intarpai iki 12%. Poringumas 17-20%. Galėtume teigti, kad mūrijant IV bokštą buvo naudotos dvi skirtingos technologijos.

Lyginant šiaurinės gynybinės sienos skiedinio pav. Nr. 20 cheminę sudėtį (1:0,89) ir kitus rodiklius su kontraforsų Nr. 17, 18, 19 pavyzdžiais, galėtume teigti, kad jie yra panašūs. Tai rodytų, kad šiaurinės gynybinės sienos tarpnis, esantis palei kontraforus III yra mūrytas vienu laiku su kontraforsu. Pav. Nr. 21 (1:0,27) rodikliai rodo, kad sienos plytų mūras mūrytas visiškai skirtinga technologija ir skirtingos sudėties skiediniu negu akmenų mūras.

Šiaurinės gynybinės sienos skiedinių Nr. 12 (1:0,93), Nr. 13 (1:1,03), paimtų šalia II bokšto, pagal tyrimų duomenis galima laikyti panašiais ir teigti, kad šis išlikęs gynybinės sienos tarpnis mūrytas vienu laikotarpiu. Tuo pačiu reikia pažymėti, kad pav. Nr. 13 žymi kontakto zoną su kitos sudėties skiediniu Nr. 13a (1:0,48) gilyn į sienos vidų. Tai rodo, kad skiedinių pav. Nr. 12, 13 yra remonto, vėlesnio laikotarpio skiediniai.

Lyginant II bokšto ir gynybinės sienos skiedinius šalia II bokšto, galima konstatuoti, kad bokšto ir gynybinės sienos tarpnis mūryti skirtingomis technologijomis ir skirtingu laiku.

Šalia III bokšto esantis gynybinės sienos tarpnis (apatinė dalis) pavyzdys Nr. 1 (1:0,67) mūrytas skirtinga technologija, lyginant su viršutine dalimi pav. Nr. 4 (1:1,2). Reikia atkreipti dėmesį, kad III bokšto apatinės dalies skiedinys pav. Nr. 2 (1:0,69) yra analogiškas gynybinės sienos apatiniams sluoksniui.

Gynybinės sienos tarpnio, esančio prie IV bokšto skiedinys Nr. 24 (1:0,71) savo struktūra panašus į bokšto skiedinio Nr. 23 (1:1,0) struktūrą, nors yra riebesnis.

Vidinės gynybinės sienos pusėje paimti skiedinių pavyzdžiai Nr. 8 (1:1,32), Nr. 9 (1:0,33), Nr. 10 (1:0,58), Nr. 11 (1:0,85) yra skirtingi ir žymi keturias skirtingas mūrijimo technologijas bei keturis laikotarpius.

Plote Nr. 1 paimti pavyzdžiai Nr. 5 (1:0,45), Nr. 6 (1:0,36) savo struktūra ir užpildo granulometrine sudėtimi yra skirtingi bei žymi dvi skirtingas mūrijimo technologijas.

Išvados

1. Atlikti išorinės šiaurinės gynybinės sienos tyrimai rodo, kad buvo ne mažiau kaip aštuoni mūrijimo ir atstatymo (remonto) etapai.

2. Mūrijimo technologijų įvairovė išorinės šiaurinės gynybinės sienos pusėje, lyginant

5. Kitkauskas N. Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra. V., 1989.

6. Lasavickas S. Žemutinės pilies ceikhausas-Arsenalo. Architektūriniai tyrimai-tyrimų aprašymas. T. 5. 1975. PRI archyvas. F5-1111.

7. Lietuvos archeologija. T. 1. V., 1979.

8. Lietuvos archeologija. T. 11. V., 1995.

9. Lietuvos archeologijos bruožai. V., 1961.

10. Lisanka A. 1978 m. Vilniaus buvusio Arsenalo (Žemutinės pilies) teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. T. 1. 1979. PRI archyvas. F5-2158-61.

11. Lisanka A. Buvusio Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų (1982-1983 m. I darbų etapas) ataskaita. 1984. Istorijos instituto archeologijos skyriaus archyvas. Nr. 1057.

12. Lisanka A. 1984-1985 m. buvusio Vilniaus Žemutinės pilies šiaurinio bokšto ir įvažiavimo vartų teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. 1986. Istorijos instituto archeologijos skyriaus archyvas. Nr. 1414.

13. Lisanka A. 1986 m. buvusių Vilniaus Žemutinės Pilies (Vrublevskio 3) pastatų pritaikymui Istorijos ir etnografijos muziejui teritorijoje vykdytų architektūrinių archeologinių tyrimų ataskaita. 1987. PRI archyvas. F5-4243.

14. Monstvilas K. Gedimino kalno ir Katedros aikštės inžineriniai geologiniai tyrimai. T. 1. 1973. PRI archyvas. F2 86-104.

15. Raškauskas V. 1988 m. archeologinių tyrimų Vilniuje, Vrublevskio g. 3, ataskaita. I dalis. PRI archyvas. F5-4979.

16. Scriptores rerum prusicarum. Leipgig. 1861-1866. T. 3.

17. Tautavičius A. Valdovų rūmų tyrimus įpusėjus? // Lietuvos mokslas. T. 3. 7 knyga. V., 1995.

18. Tautavičius A. Per Vilniaus Žemutinės pilies teritoriją 1964 m. birželio 22 rugsėjo 9 d. kastos šiluminės trasos archeologinių stebėjimų duomenys. V., 1965. Istorijos instituto archeologijos skyriaus archyvas. Nr. 227.

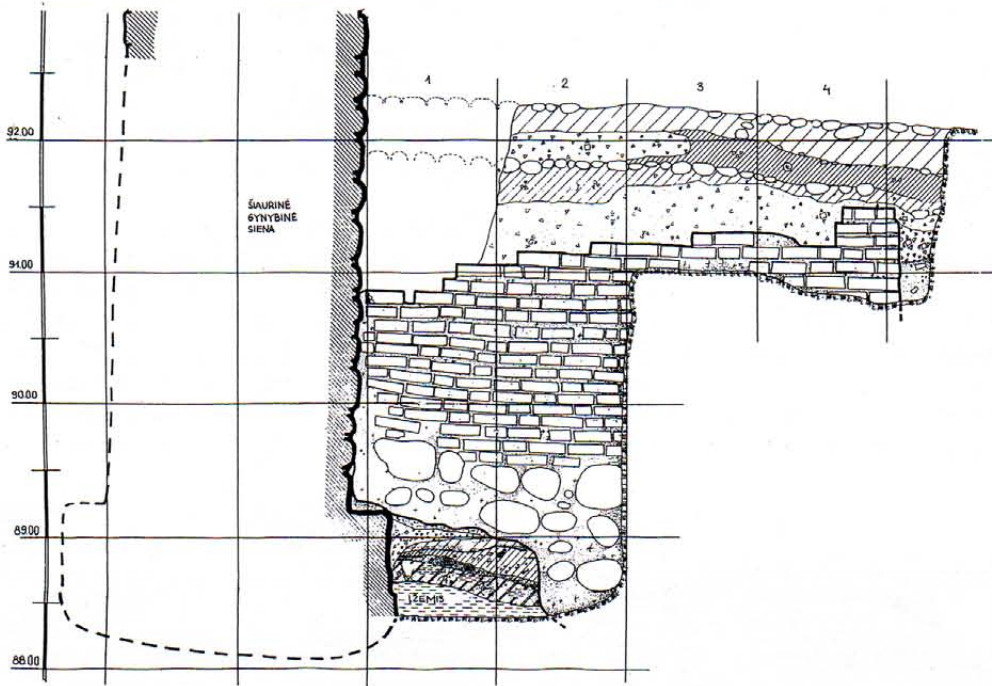
19. Urbanavičius V. Rumšiškėnai XIV-XVI a. V., 1970.

20. Viršuta L. LTSR Istorijos etnografijos muziejaus Vilniaus Žemutinės pilies senasis Arsenalas // Inžinerinė geologija. T. 3. 1974. PRI archyvas. 88-4.

21. Гуревич Ф. Д. Древности Белорусского Поманья. М., 1962.

22. Косточкин В. В. Русское оборонное зодчество конца XIII начала XVI в. М., 1962.

23. Полное собрание русских летописей. Т. 15. СПб., 1863.

6 pav. Pjūvio B-B prie šiaurinės gynybinės sienos išorinės pusės planas. R. Juodviršio brėžinys

su vidine sienos puse, atspindi tragiškus įvykius (karus ar gamtos stichiją). Kita vertus, nebuvo atlikti archeologiniai ir kiti tyrinėjimai iš vidinės sienos pusės bei skerspjūviuose.

3. Šiaurinės išorinės gynybinės sienos, Katedros varpinės, Aukštutinės pilies, Gedimino bokšto ir Senųjų Trakų pilies mūro skiedinių palyginamieji tyrimai rodo, kad Žemutinės pilies įtvirtinimai tam tikrais laikotarpiais buvo statomi, atstatomi ir remontuojami naudojan-tis tomis pačiomis mūrijimo technologijomis.

4. Nustatyti išorinės šiaurinės gynybinės sienos pradžią tiksliau bus galima atlikus mūrų stratigrafinę analizę ir atlikus fizinius-cheminius tyrimus iš vidinės sienos pusės ir keliuose skerspjūviuose. Tam reikalingi papildomi archeologiniai tyrimai.

Literatūra

1. Daugudis V. Nauji duomenys apie Vilniaus Pilkojo (Trijų kryžių) kalno praeitį // Lietuvos mokslas. T. II, knyga 2. 3. V., 1994.

2. Daugudis V., Lisanka A. Vilniaus Žemutinės Arsenalo teritorijos archeologiniai tyrimai 1978 m. // Muziejai ir paminklai. T. 4. V., 1982.

3. Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija. V., 1968.

4. Jurkštas J. Senojo Vilniaus vandenys. V., 1990.

VALDOVŲ RŪMAI

VIZIJA

Vilniaus Žemutinė pilis jau seniai traukia visuomenės dėmesį, visuomenės, kuri nėra abejinga istoriniam ir kultūriniam palikimui, tautos ir valstybės problemoms

DAIVA STEPONAVIČIENĖ

Apie šio objekto svarbą liudija ne tik priešaringi straipsniai spaudoje, bet ir vis didėjantis vietinių smalsuolių ir svetimšalių antplūdis, anšlagas koncertų bei spektaklių metu.

Vos ne keturis šimtus metų ši vieta buvo valstybės širdis - politinis ir administracinis šalies centras, ekonominių ir kultūrinių naujovių lopšys. Dabar, praėjus trims užmaršties amžiams, Žemutinė pilis vėl atgyja, dar nepėjus jos iki galo iširti ir atstatyti.

Prisiminkim karštas diskusijas sukėlusį pilies atstatymo konkursą, kuomet visuomenės svarstymui buvo pateikti šeši projektai. Nelaimėjo nė vienas. Gal ir gerai, nes visi jie buvo sukonzentruoti į vieną - valstybės administravimo - idėją, tuo tarpu nebuvo atkreiptas dėmesys į vis labiau ryškėjančią rūmų kultūrinę paskirtį.

Dabar, kai Prezidentūra įsikėlė į labiausiai jai tinkamas patalpas, kai nutilo aistros, o rūmų atstatymo koncepcija patikėta projektuotojų grupei prie Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto, turi būti susirūpinta ir pačių rūmų pritaikymo galimybėmis.

Ilgai netruks atkasti likusią Valdovų rūmų šiaurinio korpuso dalį. Tuomet visuomenė galės pamatyti visų keturių rūmų korpusų rūsius. Jau dabar ši archeologinių tyrimų aikštelė yra pati didžiausia iš lancomų Europoje ir jokiū būdu neturi būti užpilta, kaip tai įprasta archeologų darbe. Ji ir toliau turi būti atvira lankytojams kaip muziejus, kurio pagrindinis eksponatas, nežiūrint į daugybę tyrimų metu rastų daiktų, yra rūmų griuvėsiai, išlaikę keturių epochų (baltiškosios, gotikinės, renesansinės ir barokinės), atsispindinčių skirtingų architektūros stilių statiniuose, liekanas. Toks požeminis muziejus jau yra Arkikatedroje, kuri su Valdovų rūmais sudaro vieningą ansamblį. Didžiausias archeologų darbo įvertinimas - visuomenės dėmesys ir pagarba jų atidengiamoms istorinėms ir kultūrinėms vertybėms.

Tai vienas Valdovų rūmų paskirties aspektas.

Antrasis susijęs su kultūriniais renginiais: ši vieta vis labiau garsėja ir kaip viena iš miesto koncertų salių, turinti labai gerą akustiką, kuria negali atsidžiaugti atlikėjai. O ir mes, klausytojai, ne kartą patyrėme malonumą, klausydami J. S. Bacho, V. A. Mocarto, A. Vivaldžio kūrinių, atliekamų Lietuvos valstybinio kamerinio orkestro ar Vilniaus kamerinio orkestro, chorų "Jauna muzika", "Vilnius", "Aidija", stebėdami senosios muzikos

Scena iš spektaklio "Mindaugas" (aut. Just. Marcinkevičius) Valdovų rūmuose

ansamblio atliekamus šokius, kurių figūros kaudaisė džiugino valdovų akis ir širdis.

Ši salė traukia ir įvairių vietinių bei tarptautinių festivalių rengėjus: nebe pirmą pavasarį į ją susirenka folkloro mėgėjai pasiklausyti festivalio "Skamba, skamba kankliai" koncertų, o ir tarptautinio folkloro festivalio "Baltica-93" atidarymas vyko būtent šiuose griuvėsiuose. Liepos 6-ąją čia minima Mindaugo karūnavimo - Valstybės diena. Rudenį salė būna pilna senosios muzikos mylėtojų. Jau trečius metus į nuostabią šventę juos pakvies festivalis "Banchetto musicale". Koncertų sezono pabaiga sutampa su Sostinės arba

Gedimino diena ir rudens lygiadieniu. Pernai Valdovų rūmai buvo pagerbti Europos paveldo dienomis, o ateinantis sezonas žada mus pradžiuginti dar vienu - Vilniaus vasaros muzikos - festivaliu, vyksiančiu liepos mėnesį, norima surengti ir vokalistų konkursą, kuriame varžytųsi jaunieji pretendentai į operos žvaigždyną.

Negalima pamiršti Pilies teatro, kurio pirmasis spektaklis įvyko 1643 m., karaliaus Vladislavo Vazos valdymo (1632 - 1648) laikais. Dabar, praėjus puskevirto šimto metų, Pilies teatras prisikėlė naujam gyvenimui, tik jau ne šiauriniame, o pietiniame korpuse, kur režisierės Irenos Bučienės 1994 m. pastatytas Just. Marcinkevičiaus "Mindaugas" ir 1995 m. - J. Grušo "Barbora Radvilaitė" susilaukė nemažo teatro gerbėjų dėmesio.

Atstačius rūmus, kultūrinis aspektas turėtų būti išsaugotas kaip alternatyva buvusiems Menininkų rūmams. Valdovų rūmų gyvavimo laikais juose vykdavo puotos ir riterių turnyrai, poezijos ir muzikos vakarai, veikė teatras, čia atvykdavo patys geriausi ir garsiausi aktoriai, dainininkai ir muzikantai iš viso pasaulio. Taip yra ir dabar, taip turėtų būti ir ateityje, nes ši vieta - prestižinė, joje koncertuoti - didelė garbė ir apdovanojimas už svarius nuopelnus kultūrai. O žanrai gali būti patys įvairiausi: nesvarbū ar tai klasika, ar džiazas, ar folkloras, - tik jokios elektronikos.

Atstatytuose rūmuose turėtų būti įrengtos salės ne tik muziejiniams eksponatams, atspindintiems rūmų istoriją, bet ir šiuolaikinio meno galerija, o taip pat - kino salė dokumentiniams filmams.

Čia galėtų būti reprezentacinės salės aukštų užsienio svečių priėmimui, įvairių valstybinių dokumentų ar sutarčių pasirašymui, nusipelnusių Lietuvos piliečių apdovanojimui ir pan.

Į visą tai siūlytume atsižvelgti būsimųjų rūmų projektuotojams, ir tuomet turėsime (jau turime) dar vieną stiprų traukos centrą, kaip tautos savimonės ir dvasinio pasitenkinimo išraišką.

Svečiuose pas švedus

JANAS PEDERIS LAMMAS

Valstybės istorijos muziejuje (Statens Historiska Museum, toliau VIM) Stokholme 1995 m. lapkričio 22 d. buvo atidaryta Lietuvai skirta paroda. Vizito Švedijoje metu muziejų aplankė Lietuvos Respublikos Prezidentas Algirdas Brazauskas. Prezidentą lydėjo Švedijos karalius Karlas XIV Gustavas, prie įėjimo juos pasitiko muziejaus direktorius dr. Ulfas Erikas Hagbergas, kuris jiems aprodė Aukso kambarį.

Prezidentas A. Brazauskas vienas iš pirmųjų turėjo progos apžiūrėti Vittene (Västergotlando provincija) naujai surastą gana didelį auksinių papuošalų lobį. Jį sudaro 3 dideli auksiniai tor-diruoti vėriniai ir dvi apyrankės datuojamos pirmaisiais amžiais po Kr. Vienas iš vėrinų yra taip vadinamo "Havor" tipo, žinomo iš Gotlando, Pietų Rusijos ir Danijos teritorijų. Kiti du yra milžiniško dydžio ir iki šiol Švedijoje nežinoto tipo. Jie galėjo būti pagrobti iš kurios nors šventyklos Markomanų valstybėje (dab. Bohemijoje), kur tokiais papuošalais buvo puošiamos dievų statulos. Turbūt panašią paskirtį turėjo ir viena iš apyrankių. "Havor" tipo apyrankė buvo rasta jau prieš penkerius metus. Tuomet ją radęs žmogus pamanė, kad tai XIX a. bronzinis užuolaidos segtukas ir pakabino ją ant vinies savo rūbu

spintoje. 1995 m. viena iš televizijos laidų padėjo jam atpažinti savo senieną. Taip apyrankė pateko į muziejų. Kiti daiktai rasti lapkričio mėn. pradžioje archeologams kruopščiai tikrinant minėtos apyrankės radimo vietą su metalo detektoriumi. Naujojo loby svoris yra apie 2 kg.

Autorius supažindina Lietuvos Respublikos Prezidentą su Karlo fon Šmito kolekcija

Lietuvai skirta speciali paroda buvo surengta Aukso kambario priegose. Ji susidėjo iš trijų dalių. Pirmoje dalyje 2 vitrinose buvo pateikta archeologinė medžiaga iš Lietuvos, saugoma VIM. Didžia-

ją šios kolekcijos dalį (apie 70 daiktų) dar 1880 m. Kaune Oskaras Montelijus įsigijo iš Karlo fon Šmito, Lietuvos archeologijos pionieriaus, paruošusio Nekrolituaniką - niekad neskelbtą Lietuvos materialinės kultūros atlasą, įpėdinių. Minėtasis rankraštis, apie kurį jau buvo rašyta "Baltų archeologijoje" 1994 Nr. 3, taip pat buvo eksponuojamas.

Antroji dalis skirta Apuolės piliakalnio (Šiaurės vakarų Lietuva) kasinėjimams, kur 1931 m. vyko bendra lietuvių-švedų archeologinė ekspedicija, vadovaujama generolo Vlodo Nagiaus-Nagevičiaus ir prof. Birgerio Nermano.

Auksinių papuošalų lobis iš Vittene

Bendrų kasinėjimų idėja kilo lietuvių archeologui prof. Eduardui Volteriui antrosios Baltijos šalių archeologų konferencijos Rygoje 1930 m. metu. Jis jau buvo kasinėjęs Apuolę ir dabar jam pasisekė įtikinti B. Nermaną surasti lėšų ir 1931 m. rugpjūtyje pasiūsti Švedų archeologų grupę į Apuolę. Kasinėjimai buvo finansuojami ponios Calla Curman - Švedijos Nacionalinės senienų tarybos generalinio direktoriaus Sigurd Curman motinos. Švedai kasinėjo šalia piliakalnio esantį kapinyną, bet kelias perkakas iškasė ir piliakalnio aikštelėje. Generolas, talkinamas kareivių, darė piliakalnio pylimo pjūvį; tyrimai buvo pratęsti ir kitais - 1932 m.

B. Nermanas buvo kvalifikuotas lauko archeologas ir moderniosios archeologijos pionierius Baltijos šalyse. Jis buvo pirmasis archeologijos profesorius paskir-

tas į vėl atidarytą Dorpato (Tartu) universitetą Estijoje, kur išbuvo savo poste nuo 1923 iki 1925 m. Jo žinomiausi kasinėjimai vyko 1929-1930 m. Gruobinėje (Latvija). Šių kasinėjimų rezultatai paskelbti 1958 m. išleistoje monografijoje "Grobin - Seeburg. Ausgrabungen und Funde"

Apuolės tyrimų medžiagą B. Nermanas parsivežė į Stokholmą ir ketino paskelbti. Tačiau dėl įvairių priežasčių B. Nermanas taip ir nebespėjo to padaryti. Sutrukdė ekonominių krizių laikai, karas ir jo aukštas VIM direktoriaus postas. Pagrindinė priežastis, kodėl jis niekuomet neišspausdino gerai paruošto ir beveik pabaigto kasinėjimų aprašymo galėjo būti tai, kad nuo pat pradžios jis turėjo sumanymą paskelbti savo tyrimų medžiagą kartu su generolo V. Nagevičiaus kasinėjimų medžiaga. Iškilę nemažai problemų, nutrūko kontaktai ir jo planai niekuomet nebuvo realizuoti.

1991 m. analogiškame "Baltų archeologijai" Švedijos žurnale "Fornvannen" aš paskelbiau, kad VIM planuoja realizuoti B. Nermano sumanymą - nori atnaujinti jau 60 metų senumo bendrą lietuvių-švedų mokslinį projektą. Naujos sąlygos, susidariusios po 1989 m. prasidėjusios "glasnost" politikos, leido kreiptis su prašymu į Marcus ir Amalia Wallenberg memorialinį

Prof. Birger Nerman ir generolas Vladas Nagevičius kasinėjimų Apuolėje metu.

fonda, kuris skyrė reikiama sumą pinigų redakciniam B. Nermano rankraščio tvarkymui. Darbas vyko lėtai, bet mes dabar jau turime vilties paskelbti medžiagą 1996-1997 m. Publikacijoje bus ne tik B. Nermano kasinėjimų ataskaita, bet ir naujų dalių, parašytų dr. Gintauto Zabelos (Lietuvos Istorijos instituto Archeologijos skyrius), kuris čia įvertina B. Nermano ir V. Nagevičiaus tyrinėjimų Apuolėje rezulta-

tus, lygina juos su šių dienų piliakalnių tyrinėjimais Baltijos šalyse. Paruošiamajame darbe daug jėgų įdėjo lietuviai dr. Vytautas Kazakevičius ir Romas Jarockis, švedai Eva Bergstrom ir Sigrid Fritzlen bei vokiečiai dr. Bernhard ir Christmaria Beckmann. Paruošus publikaciją planuojama surengti Stokholme parodą apie kasinėjimus Apuolėje 1931 m. Paroda vėliau bus perkelta į Lietuvą, o radiniai iškilmingai gražinti Lietuvos Respublikai.

Trečiojoje parodos dalyje buvo parodyti nauji lietuviški archeologiniai periodiniai leidiniai.

Parodos metu buvo platinamas aplankas, kuriame pasakojama apie gausius švedų-lietuvių archeologinius kontaktus nuo 1880 m. Jo pabaigoje yra pristatomas naujas R. Jarockio ir dr. Petro Šinkūno bendras švedų-lietuvių-latvių mokslinis projektas "Žemdirbystės raida ir ankstyvoji urbanizacija kuršių genčių gyvenamoje teritorijoje 600-1200 m."

Iš anglų kalbos vertė Romas Jarockis

Apuolės piliakalnio pagrindinio pylimo pjūvis. Fotonuotrauka daryta Centrinės nacionalinių senienų valdybos generalinio direktoriaus prof. Sigurd Curman vizito Apuolėje 1931 m. rugpjūtyje proga. Penktas iš kairės į dešinę - generolas Vladas Nagevičius, šeštas - prof. Birger Nerman, devintas - Sigurd Curman.

✱ SUMMARY

The introductory article **"Labor improbus omnia vincit"** give a short review of the history of systematic investigations carried out in the territory of Lithuanian sovereigns at the Lower Vilnius Castle since 1987, as well as the difficulties researchers have encountered. The publication emphasizes that the objective of the present edition of the "Baltic Archaeology" is to acquaint cultural historians with finds from the Lower Castle. Assumptions outlined in the articles are preliminary and will be particularized as new evidence is collected.

In his article **"Mansion of the Grand Dukes of Lithuania. History and Research"**, Dr. Adolfas Tautavičius presents a comprehensive analysis of the investigations and history of the territory of the Lower Castle and the castle itself. Recent investigations have filled out the data on constructions at the western slope of the Castle (Gedimino) Hill until the XX century and uncovered new evidence on the 15th century mansion and its reconstruction at the beginning of the 16th century, and repairs after the fire of 1610. We are still missing information on the investigation of the territory of the southern gate of the mansion and the territory of the northern building which would replenish and adjust the facts presented in Dr. A. Tautavičius' article.

There has been an established option in Lithuanian archaeology that padlocks as well as various bindings for door and windows were forged of pure iron. When the surface layer of corrosive products on padlocks from the Lower Castle was cleaned, however, a reddish metal appeared on the bottom. It turned out to be copper or its alloy. It was determined after cleaning the padlocks that their bodies had been made of layers of iron copper iron (Fe-Cu-Fe). This composition had not been known in Lithuania. The publication by Aldona Skučienė and Daiva Steponavičienė **"Padlocks and Keys in the Lower Castle of Vilnius"** gives an analysis of types of padlocks and presents investigation evidence.

The Lower Castle of Vilnius had several functions: from 1387, there was a centre of Vilnius See in the western part, and arsenal of the Grand Duchy of Lithuania in the north eastern part. The central part was directly subordinate to sovereigns of the Grand Duchy of Lithuania and housed their residence, while the residential mansion of sovereigns was built at the western foot of the Castle (Gediminas) Hill. The centre of the See - Vilnius Cathedral has survived until the present, while the fate of the mansion was much more deplorable: it was pulled down two hundred years ago, when Lithuania lost its statehood, and not even outlines were preserved. Not much evidence was therefore left on their architecture and the interior characteristics. Not much is known about the beginning of the construction and subsequent reconstructions either. In his article **"Architecture of the Mansion of Sovereigns. Shifts of Style and Fashion"**, Dr. Napoleonas Kitkauskas reviews the development of architecture of the mansion in the course of history on the basis of investigation material.

During the 1994 investigations at the junction of cellars of buildings I and K of the Lower Vilnius Castle, a heap of burnt and smelted pieces of socketed arrowheads were found in a plot of 1 sq. m. of the ruins, as well as some stray arrowheads. The research authors associate the find to the 1419 fire at the Lower and Higher Castles of Vilnius as well as the town of Vilnius. The burnt arrows and other remnants of armoury were disposed into a pit as unsuitable. The arms are attributed to defenders of the castle Lithuanians. The article **"Arrowheads of Crossbow and Field**

Arrows at the Lower Vilnius Castle" presents data on this find of socketed arrowheads which is the largest one ever discovered in Lithuania. Arrowheads found in the Lower Castle fall into nine types. With reference to archaeological material of the period of fights against the Crusaders, the author fills it out with new types and adjusts the upper chronological boundaries of several types. He asserts that the rich and precisely dated find of arrowheads is very important for the investigation of the development of armoury in Lithuania.

While information was available on merely one period of the construction of the mansion of sovereigns, i. e. beginning of XVI century, and merely one style, i.e. the Renaissance, restoration of the mansion on the old foundation seemed possible. When it was established, that the Renaissance mansion is erected on a Gothic foundation, however, the idea of reconstruction became ambiguous. In the publication **"The future of the Mansion of Sovereigns: to Burrow or to Rebuild?"** Dr. Vytautas Urbanavičius tries to settle the core problem which brings about disputes: how could we rebuild the mansion and at the same time preserve the remaining construction of all periods? As the author mentions, time is not waiting, the uncovered brick walls wither, while the problem of excavated remains is becoming more and more complicated.

Archaeologists of the Design and Restoration Institute investigated surroundings of the old arsenal of the Lower Vilnius Castle with shorter or longer breaks from 1972 to 1988. Investigations at the northern defense wall were renewed in 1994 and new data was revealed on the relief of the area, population, and construction stages of the brick work defense facilities at the Lower Castle. Saulius Sarcevičius, author of the article **"Investigations of the Northern Defense Wall of Vilnius Lower Castle"**, presents findings of the latest investigations and gives the basic conclusions.

The author of the second part of the article by Elvyra Telksnienė surveys the results of chemical analysis of mortar samples taken from the towers and counterforts of the exterior northern defense wall. According to the author, chemical analysis witnesses at least 8 stages of building or rebuilding (repairs). During certain periods, the same brick laying technology was used to build, rebuild and repair the fortifications of the Lower Castle.

The Lower Castle of Vilnius has long been in the focus of attention of the public, interested in the historical and cultural heritage, as well as present day problems and perspectives of the state and the nation. In her article **"Vision of the Future"** Daiva Steponavičienė attempts at defining the aspects of future destination of the mansion of sovereigns. The authoress believes that this research site, largest of those visited in Europe, should remain open for visitors as a museum until investigations of the mansion territory continue. Premises for museum exhibits, reflecting the history of the mansion should be arranged in the reconstructed mansion, as well as halls for chamber music concerts and contemporary art exhibitions. There could also be reception halls for high level foreign guests, signing of state documents, and awarding distinguished Lithuanian citizens.

The publication by Jan Peder Lamm **"Visiting Swedes"** discusses an exhibition devoted to Lithuania which was arranged at the Stockholm State Historical Museum (Statens Historiska Museum) last year. The exhibition was opened on November 22, 1995, during the visit of President of the Republic of Lithuania to Sweden and consisted of three parts. The first part presented archaeological material from Lithuania, stored at the State Museum of History. The second part was devoted to the 1931 excavations of Apuolė hillfort (north western Lithuania). The third part exhibited new periodical publications of Lithuanian archaeology.

* РЕЗЮМЕ

В вводной статье **"Labor improbus omnia vincit"** даётся краткий обзор истории систематических исследований территории Дворца правителей Литвы Вильнюсского Нижнего замка, проводимых с 1987 г., а так же трудности, с которыми пришлось столкнуться исследователям. В публикации подчёркивается, что цель настоящего номера "Baltų Archeologija" ("Археология Балтов") — ознакомить историков культуры с находками Нижнего замка. В статье приводятся предвзятые предпосылки, так как они будут пополняться по мере поступления новых материалов.

В статье **"Дворцы великих князей Литвы. История и исследования"** докт. Адольфас Тауавичюс представляет исчерпывающий анализ истории исследований территории и Вильнюсского Нижнего замка и самого замка. Исследования последних лет дополнили знания о застройке западного склона горы Пилес (Гедимино) до XV в., представили новые сведения о дворце XV в., его перестройке в нач. XVI в. и ремонте после пожара 1610 г. Ещё не хватает данных об исследованиях территорий северного корпуса и южных ворот дворца. Они не только дополнили бы, но и внесли бы возможные поправки в приведённые докт. А. Тауавичюсом факты.

До сих пор в литовской археологии было принято считать, что замки, как и различная другая обивка дверей и окон, делались из чистого железа. Однако, устранив верхний слой продуктов коррозии с замков из Нижнего замка, неожиданно оказался металл красного цвета. Оказалось, что это — медь или её сплав. Потом было установлено, что корпуса замков были изготовлены из слоёв железа - меди - железа (Fe-Cu-Fe). Такой состав в Литве не был известен. Алдона Скучене и Дайва Степонавичене в издании **"Замки и ключи в Вильнюсском Нижнем замке"** представляют анализ типов замков и результаты их исследования.

Вильнюсский Нижний замок имел несколько назначений: в западной части с 1387 г. находился центр Вильнюсского епископства, в северо-восточной части — арсенал ВКЛ. Средняя часть была в прямом подчинении правителей ВКЛ, здесь находилась их резиденция, а на западном основании горы Пилес (Гедимино) был построен Дворец правителей. В то время, как центр епископства - Вильнюсский архиепископский собор - сохранился до нынешних дней, то судьба Дворца правителей на много печальнее: 200 лет назад, когда Литва утратила государственность, дворец был снесён, не осталось даже обмера. Поэтому немного осталось сведений о его архитектуре и характере интерьера. Мало известно и о начале строительства дворца, о его перестройках. В статье **"Архитектура Дворца правителей. Изменение стилей и мода"** докт. Наполеонас Киткаускас, опираясь на собранные материалы исследования, предлагает обзор изменений в архитектуре дворца в ходе истории.

В 1994 году, во время исследования стыка I и K подвалов западного корпуса Дворца Правителей Вильнюсского Нижнего замка, в развалинах, в 1 кв.м. площади, была обнаружена небольшая куча сгоревших, сплавившихся в куски наконечников втулчатых стрел и несколько наконечников отдельно. Исследователи находку соотносят с пожаром 1419 года в Нижнем и Высшем замках и городе Вильнюс. Сгоревшие стрелы и остатки другого оружия были брошены в яму, как непригодные к дальнейшему использованию. Оружие относится к защитникам замка - литовцам. В статье **"Наконечники стрел лука и арбалета нач. XV века в Вильнюсском Нижнем замке"** Гинтаутас Рацкявичюс приводит сведения об этой самой большой в

Литве находке втулчатых стрел. Найденные в Нижнем замке наконечники стрел можно разделить на девять типов. Опираясь на материалы археологических исследований периода войн с крестоносцами, автор дополняет её новыми типами, вносит поправки в верхние хронологические пределы некоторых типов.

Пока было известно только об одном периоде строительства Дворца правителей - нач. XVI в. и об одном стиле - ренессанса, казалось, что можно будет его восстановить на том же самом фундаменте. Однако, когда было установлено, что дворец в стиле ренессанса стоит на готическом фундаменте, идея восстановления стала неоднозначной. В публикации **"Будущее Дворца правителей: закопать или восстановить"** докт. Витаутас Урбанавичюс пытается решить проблему, которая до сих пор является главным предметом споров, — как восстановить замок, чтобы были сохранены остатки построек всех периодов? Как заметил автор, время не ждёт и разрушает каменные стены раскопок, и проблема этих остатков становится всё сложнее.

Археологи Проектно-реставрационного института исследовали окружности старого арсенала Вильнюсского Нижнего замка с короткими и более продолжительными перерывами с 1972 по 1988 гг. Исследования у северной оборонительной стены замка были продолжены в 1994 г. Тогда были собраны новые сведения о рельефе и заселённости этой территории Вильнюса, дополнившие имеющиеся данные об этапах строительства каменных оборонительных сооружений Нижнего замка. Саулос Саревичюс, автор первой части публикации **"Исследования северной оборонительной стены Вильнюсского Нижнего замка"**, знакомит с результатами этих исследований и основными выводами.

Автор второй части вышеназванной публикации Эльвира Телксене приводит результаты химического анализа растворов, взятых из северной оборонительной стены, башень и контрафорсов. По словам автора, исследования показали, что существовало не менее 8 этапов кладки и отстройки (ремонта).

Вильнюсский Нижний замок уже давно привлекает внимание общественности, которая небезразлична к историческому и культурному наследству, современным проблемам и перспективам народа и государства. Автор публикации **"Дворец правителей. Видение"** Дайва Степонавичене представляет своё видение назначения Дворца правителей. По словам автора, дворец и в дальнейшем должен быть открыт для посетителей как музей, основным экспонатом которого были бы руины дворца. Другой аспект назначения дворца связан с культурными мероприятиями. После восстановления дворца эта функция должна быть сохранена как альтернатива бывшему Дворцу Художников. В дворце должны быть оборудованы залы не только для музейных экспонатов, но и галерея современного искусства, кинозал для демонстрации документальных фильмов. Здесь так же могли бы быть залы для официальных приёмов гостей, подписания государственных документов, награждения заслуженных граждан Литвы.

В публикации Яна Педера Ламма **"В гостях у шведов"** обсуждается прошлогодняя выставка, посвященная Литве, которая проходила в Стокгольмском Государственном музее истории (Statens Historiska Museum). Выставка, открытая 22-ого ноября 1995 г. во время визита Президента Литовской Республики в Швецию, состояла из трёх частей. В первой части были представлены археологические материалы из Литвы, которые хранятся в ВГМ. Вторая часть была посвящена раскопкам городища Апуоле (северо-запад Литвы), которые проводились в 1931 г. В третьей части были показаны новые литовские периодические издания по археологии.

1995 M. ARCHEOLOGINIAI LEIDINIAI APIE BALTŲ PRIEŠISTORĘ

Lietuva

Archaeologia Baltica. Straipsnių rinkinys (aut. L. Daugnora, V. Daugudis, A. Girininkas, M. Heltzer, R. Jankauskas, V. Kazakevičius, V. Lang, I. Loze, M. Michelbertas, R. Rimantienė, R. Sidrys, V. Šimėnas, J. Stankus, L. Vaitkunsienė, A. Vasks, V. Žulkus). V., 1995.

Baltų archeologija. V., 1995. Nr. 1(4), 2(5), 3(6), 4(7).

Baltų archeologija. Naujausių tyrimų rezultatai. Konferencijos medžiaga. V., 1995 (aut. A. Asadauskas, A. Astrauskas, M. Bertausius, E. Jovaiša, A. Luchtanas, A. Malonaitis, A. Merkevičius, M. Michelbertas, T. Ostrauskas, V. Žulkus).

Dangaus ir žemės simboliai. V., 1995, p. 9-47. Straipsnių rinkinys (aut. I. Luozė, L. Vaitkunsienė, J. Urtanas).

Daugnora L., Girininkas A. Analysis of Faunal Remains from the Kretuonas Lake Settlement // International Journal of Osteoarchaeology. 1995, Vol. 5, p. 83-92.

Marija Gimbutienė. Bibliografinė rodyklė 1938-1995 m. V., 1995. Sudaryt. R. Andrašiūnaitė-Strakšienė.

Grigalavičienė E. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1995.

Ivanauskas E. Lietuvos pinigų lobiai. Paslėpti 1390-1865 metais. V., 1995.

Jankauskas R. Palaikų identifikavimas lauko sąlygomis. Metodinės rekomendacijos. V., 1995.

Kultūros paminklai. V., 1995. Nr. 2, p. 3-35. Straipsnių rinkinys (aut. M. Balčius, A. Girininkas, E. Ivanauskas, L. Kvizikevičius, V. Semėnas, V. Vaitkevičius, G. Zabiela).

Lietuvinių žemė. Kaunas, 1995. Straipsnių rinkinys (aut. V. Žulkus, J. Genys, A. Matulevičius).

Lietuvos archeologija. V., 1995. T. 11. Straipsnių rinkinys (aut. R. Akavickas, V. Aleksiejūnas, I. Balčiūnienė, V. Čeplynskaitė G. Česnys, R. Jankauskas, A. Petrulienė, K. Rickevičiūtė, J. Senvaitienė, E. Svetikas, S. Urbanavičienė, L. Vaitkunsienė, L. Valatkienė, A. Varnas, I.

Vaškevičiūtė, L. Vedrickienė, G. Zabiela).

Lietuvos archeologija. Bandužių kapinynas. V., 1995. T. 12, aut. J. Stankus.

Lietuvos archeologija. Pagrybio kapinynas. V., 1995. T. 13, aut. L. Vaitkunsienė.

Lietuvos mokslas. 1995, T. III, 7 knyga, p. 4-30. Straipsnių rinkinys (aut. A. Tautavičius).

Mūsų kraštas. V., 1995, p. 135-146. Straipsnių rinkinys (aut. T. Šidiškis, G. Zabiela).

Račkauskas K. Gimtinė. Bibliografinė rodyklė 1993-1994 metai. V., 1995.

Rimantienė R. Die Steinzeit in Litauen // Bericht der Römisch-Deutschen Kommission 75, 1994, S. 26-146, Taf. 1-52.

Rimantienė R. Lietuva iki Kristaus. V., 1995.

Vakarų baltų istorija ir kultūra. Klaipėda, 1995. T. II, p. 5-33. Straipsnių rinkinys (aut. R. Banytė, M. Smirnova).

Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1990 - 1993 metų tyrimai). V., 1995.

Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. V., 1995.

Latvija

Latvijas Republikas arheologijas pieminekli. Rīga, 1995.

Latvijas vestures institūta žurnals (straipsnių rinkinys). Rīga, 1995, 1(14), lpp. 5-23, 187-189, 192-195 (aut. J. Graudonis, A. Caune, I. Zagorska, I. Loze, V. Berzins); 1995, 2(15), lpp. 5-43, 166-171, 174-183, 197-205 (aut. J. Graudonis, I. Loze, J. Apals, Z. Apala, J. Urtans); 1995, 3(16), lpp. 5-28, 164-170 (aut. R. Šnore, J. Graudonis).

Petrenko V., Urtans J. The archaeological monuments of Grobina. Stockholm-Rīga, 1995.

Rusija

Кулаков В. И. Прусы в V-XIII веке. М., 1995.

Konferencijos, seminarai

Marijai Gimbutienei - 75

Sausio 23 - vasario 2 d. Vilniuje vykę renginiai, skirti M. Alseikaitės-Gimbutienės 75 metų gimimo sukakčiai paminėti (rengėjai - Vilniaus universitetas, Lietuvos Istorijos institutas, Lietuvos MA mokslininkų rūmai, Vilniaus etninės veiklos centras, "Skalvijos" kino centras), prasidėjo iškilmingu koncertu-minėjimu šv. Jonų bažnyčioje. Skambėjo G. Ph. Telemann (Telemanno) ir A. Martinaičio muzika, dainavo folkloro ansamblis "Jorė". Sausio 24 d. "Skalvijos" kino centre įvyko vakaras "M. Gimbutienė kino ir vaizdo juostose", o sausio 25 d. Mokslininkų rūmų Baltojoje salėje Verkiuose prisiminimais apie velionę dalinosi prof. hab. dr. G. Česnys, hab. dr. R. Kulikauskienė, dr. I. Lukšaitė, hab. dr. M. Lukšienė, hab. dr. R. Rimantienė, hab. dr. V. Urbanavičius ir kiti, skambėjo VISI folkloro ansamblio atliekamos dainos, įvyko A. Tarvydo fotoparodos "M. Gimbutienė" apžiūra. Sausio 29 - vasario 2 d. Lietuvos Istorijos institute vyko skaitymai. Dalyvavo hab. dr. N. Vėlius, dr. N. Laurinkienė, dr. E. Usačiovaitė, dr. doc. L. Klimka, dr. V. Šimėnas, dr. I. Lukšaitė, A. Bliujienė, koncertavo folkloro ansambliai "Ūla" ir "Verdingis".

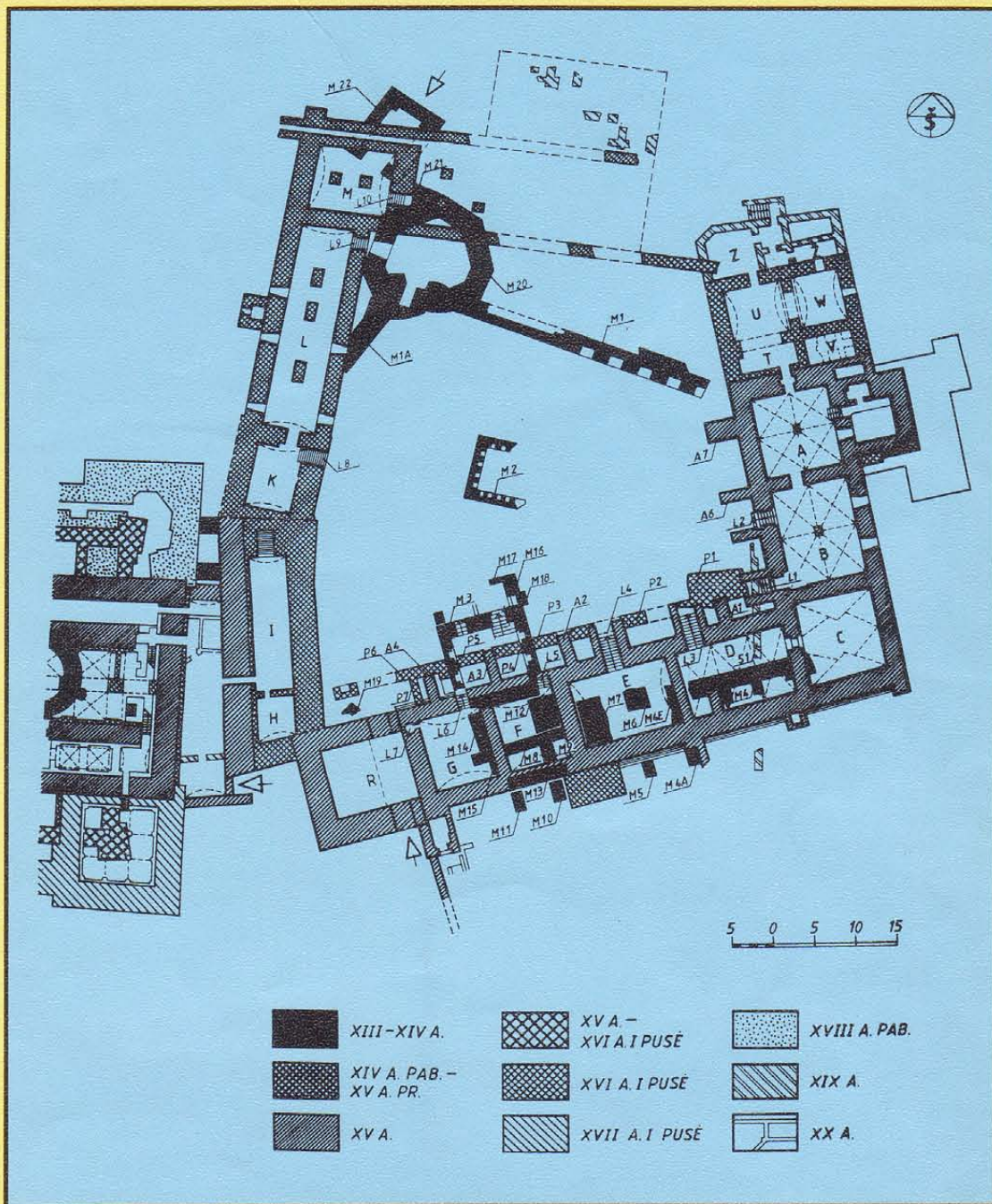
Etninė kultūra atkurtoje Lietuvos Respublikoje

1996 m. sausio 26-27 d. Vilniaus Mokytojų namuose Lietuvos etninės kultūros draugija, Vilniaus etninės veiklos centras, Etnomu-

zikos institutas ir Etnokosmologijos muziejus surengė konferenciją "Etninė kultūra atkurtoje Lietuvos Respublikoje: pakilimas ar nuosmūkis?". Posėdžių metu kelios dešimtys Lietuvos mokslininkų gvildeno šiandienos etninės kultūros problemas ir mėgino nubrėžti jos perspektyvas. Sausio 26 d. konferencijos dalyviai galėjo klausytis pranešimų apie etninės kultūros ir valstybinės kultūros politiką (R. Ozolas, R. Klimas ir kt.), etninės kultūros ir šiuolaikinės visuomenės santykį (J. A. Krištopaitis, P. Kalnius, V. Mačiekus ir kt.) bei etninės kultūros išsaugojimo kelius (R. Astrauskas, D. Urbanavičienė). Apie archeologijos paminklų žvalgyimo patirtį ir perspektyvas mintimis dalijosi G. Zabiela. Sausio 27 d. pranešėjai kalbėjo apie etninės kultūros vietą švietimo įstaigose - vidurinėse, bendrojo lavinimo ir aukštosiose mokyklose (I. Čepienė, L. Klimka, J. Trinkūnas ir kt.), etninės kultūros gaivinimą (V. Rimkus, R. Apanavičius, E. Masilionienė ir kt.) ir jos ateitį (G. Kakaras, I. Seliukaitė ir kt.). Konferencijos metu vyko etnografinių ansamblių vakaronė.

Lietuvos ir Vakarų Norvegijos archeologija: šiandiena ir perspektyvos

Balandžio 15-19 d. Lietuvos istorijos institute vyko Norvegijos ir Lietuvos archeologų seminaras. Jame dalyvavę 35 abiejų šalių archeologai, geologai, osteologai, antropologai aptarė naujausių Norvegijos ir Lietuvos archeologų tyrimų rezultatus. Buvo užmegzti glaudūs kontaktai. Svečiai lankėsi Kaune, Trakuose, Kernavėje, susipažino su šių miestų pilių muziejais. Seminaro pranešimų medžiaga bus spausdinama periodinio leidinio "Archaeologia Baltica" Nr. 3.

Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų 1987-1995 m. atkastų pamatų istorinė kartograma

MoDo Paper

a member of the MoDo Group

Pašto adresas: MoDo Paper
Islandijos g. 4
2600 Vilnius, Lietuva

Telefonas 370 2 225 234
Faksas 370 2 220 971

- "Baltų archeologijos" rėmėjas

**BALTŲ
Archeologija**

KULTŪROS PAVELDO CENTRO
ŽURNALAS
ISSN 1392-0197 SL 1957
Užs. Nr. 1081 Tiražas 1100 egz.
Kaina 5 Lt

Redaktorius Algirdas Girininkas
Ats. sekretorius Egidijus Šatavičius
Red. padėjėjas Linas Bukauskas
Stilistė Vilma Budėnienė
Rinko Birutė Užkurelytė
Egidijus Šatavičius
Korektorė Laimė Klimavičienė
Maketavo Egidijus Šatavičius
Spausdino A. Jakšto spaustuvė,
Girelės 22, Kaišiadorys

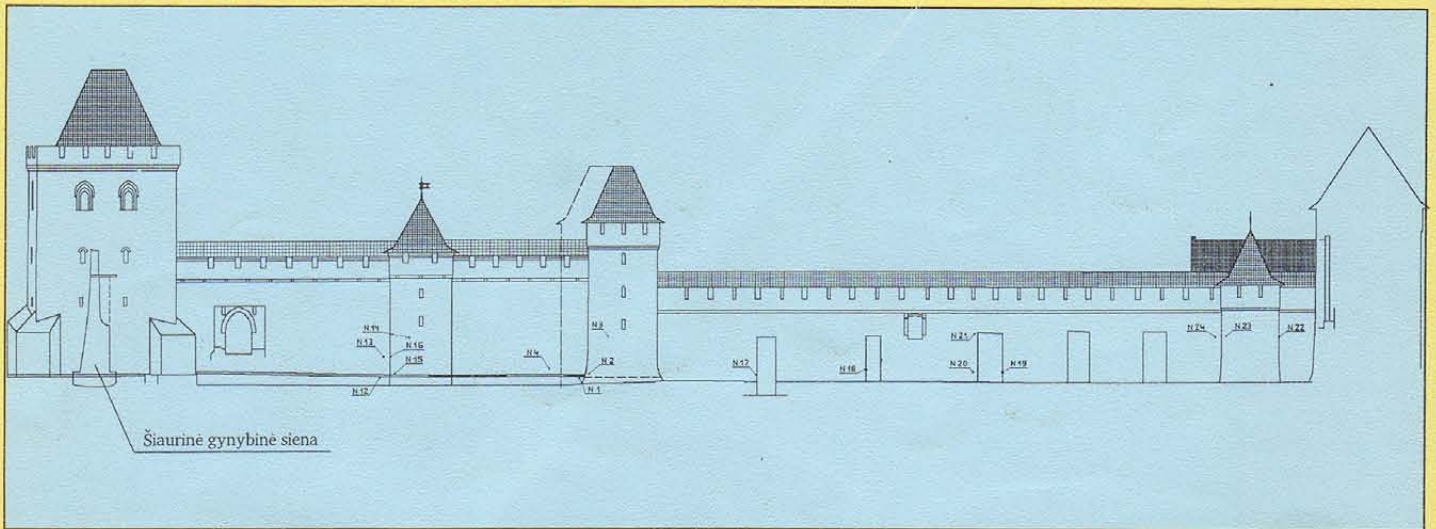
RAŠYKITE MUMS ADRESU:

"Baltų archeologija"
Kultūros paveldo centras
Pilies 16, 2600 Vilnius

Telefonas: 62-26-85

Faksas: 22-21-91

Šiaurinės gynybinės sienos nuo Neries pusės fasadas (XIV a. pabaiga). S. Lasavicko rekonstrukcija. Skaičiais pažymėtos imtų skiedinio pavyzdžių vietos (N 1-24)

Vilniaus Žemutinės ir Aukštutinės pilies mūrinių pastatų rekonstrukcinis vaizdas XIV a. pabaigoje - XV a. pradžioje. N. Kitkausko rekonstrukcija

